Overrein og Madsen: Partipressens avvikling
Tilsvar fra Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl
Forr: Dagbladets farvel til Venstre
Ottosen: Legale og illegale aviser, Trøndelag oktober 1942
Geard: Den skjulte kampen for det frie ord
Minneord til Arve Solstad og Erika Jahr

DEN NORSKE PARTIPRESSEN MED NYE ØYNE

Mediehistorisk tidsskrift nr. 25 2016

Norsk Mediehistorisk Forening
www.medietidsskrift.no

Den norske partipressen med nye øyne

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 25 2016

Utgitt av
Norsk Mediehistorisk Forening

Redaksjon for dette nummeret av Mediehistorisk Tidsskrift:

Erika Jahr (ansv. red.)
Marte Stapnes (red.sekr.)
© 2016 Forfatterne

Design/Grafisk produksjon: Endre Barstad
Omslagsfoto: Nyhetsgutt fra Los Angeles.
Lewis Hine - U.S. National

ISSN digital utgave: 2387-3655

Utgitt av Norsk Mediehistorisk Forening
Tidsskriftet er Open access og gratis tilgjengelig for alle.

Adresse:
Norsk Mediehistorisk Forening
c/o Mediebedriftenes Landsforening
Kongensgate 14
0153 Oslo

Hjemmeside: www.medietidsskrift.no

Redaktør fra 1. oktober 2016:
Birgitte Kjos Fonn
Birgitte-Kjos.Fonn@hioa.no

Et krevende år

Nils E. Øy
Leder i Norsk Mediehistorisk Forening.
nilsoy@online.no

Året 2016 har blitt krevende på mange måter for det vesle miljøet i og rundt vår forening og vårt tidsskrift. Det forsiktige hamskifte vi startet på under årsmøtet i februar i år, var en viss utfordring for en del av våre medlemmer. Å gi slipp på det gode, gamle og historisk treffende «presse»-begrepet i foreningens og tidsskriftets navn, var ikke lett for noen av oss. Navneskifte til Norsk Mediehistorisk Forening og Mediehistorisk Tidsskrift ble likevel vedtatt enstemmig, etter sterk vektlegging av at mediebegrepet i økende grad erstatter pressebegrepet i dagligtale, og at pressebegrepet fortsatt er i behold og hevd i § 1 i foreningens vedtekter. Den første utgave med nytt navn og ny logo har du altså foran deg nå.

Adskillig mer utfordrende var det at vi skulle miste to av miljøets mest sentrale personer i løpet av kort tid på forsommeren: Tidsskriftets redaktør, Erika Jahr, døde 67 år gammel den 2. mai, etter et alt for kort liv og kort virke i redaktørstolen hos oss. Denne utgaven av tidsskriftet er i all hovedsak hennes virke, og er den fjerde utgaven hun redigerte.

Bare vel en måned senere døde Arve Solstad, vel 80 år gammel. Han var en av foreningens grunnleggere og store drivkraft, både bak foreningen og utgivelsen av firebindsverket Norsk Presses Historie i 2010. Dersom vår forening hadde hatt en form for æresmedlemskap, ville Arve vært selvsagt som æresmedlem. Begge er hedret med minneord i denne utgaven av tidsskriftet.

Tidsskriftet sto plutselig uten redaktør, midt i prosessen med ferdiggjøring av vår første utgave i 2016. Det medførte selvsagt forsinkelser, men heldigvis har vi de senere år hatt en driftig og dyktig redaksjonssekretær i Marte Stapnes, som har fullført både Erikas og eget arbeid med denne utgivelsen. Foreningens styre takker Marte for vel utført arbeid og stor innsats, når hun nå forlater redaksjonen.

Som ny redaktør for tidsskriftet har foreningens styre ansatt Birgitte Kjos Fonn, som er førsteamanuensis i journalistikk ved Høgskolen i Oslo og Akershus. Hun er dr. philos. i historie fra UiO og har for øvrig allsidig faglig bakgrunn. Hun er nærmere presentert på vår hjemmeside. Birgitte er også medlem av foreningens styre, og vil fortsette i dette vervet. Vi ønsker henne velkommen også i funksjonen som redaktør, og med den krevende oppgave å gå direkte løs på tidsskriftets andre utgave i 2016, på svært kort varsel.

Nils E. Øy

Om innholdet

– Generelt mener jeg at vi har for lite reell fagkritikk og debatt mellom norske medieforskere – i hvert fall på trykk, skriver Henrik G. Bastiansen i dette nummeret. Anledningen er en artikkel av Roar Madsen og Per Overrein som ser på partipressens avvikling med nye øyne. Hva var det egentlig som førte til at pressen ga opp tilknytningen til de politiske partiene?

Overrein og Madsen tar særlig for seg Hans Fredrik Dahl og Henrik G. Bastiansens fremstillinger fra Norsk Pressehistorisk Tidsskrift nr. 21, 2014. Overrein og Madsen er kritiske til noen av Bastiansen og Dahls forklaringer på partipressens sammenbrudd. Både Bastiansen og Dahl kommer med sine tilsvar til kritikken, og det blir både fagkritikk, debatt, enighet og uenighet. I forlengelsen av dette skriver Gudleiv Forr om når Dagbladet sluttet å være en Venstre-avis.

Rune Ottosen går tilbake til krigstiden og foretar en nærstudie av hvordan legale og illegale aviser dekket unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942. Hvordan ble en slik dramatisk hendelse beskrevet i ulike publikasjoner som kom ut i det okkuperte Norge? Kathrine Geard skriver også om andre verdenskrig, og menneskene som sto bak illegale aviser som Radio-Nytt, Friheten, Norsk Ungdom og Avantgarden. Bakmennene som gjorde en innsats ved pressefronten har i stor grad forblitt ukjente mennesker, skriver hun.

Til sist gjengir vi Gudleiv Forrs minnetale til Arve Solstad fra hans bisettelse, og et minneord til redaktør Erika Jahr fra Brit Tangen, Nils E. Øy og Rune Ottosen.

Tusen takk for samarbeidet, Erika.
Hilsen Marte

Innhold

Et krevende år 6

Per Overrein og Roar Madsen
Partipressens avvikling – årsaker og faser 11

Henrik G. Bastiansen
Partipressen igjen –Tilsvar til Overrein og Madsen. 47

Hans Fredrik Dahl
Tilsvar til Overrein og Madsen 54

Gudleiv Forr
Dagbladets farvel til Venstre. 57

Rune Ottosen
Legale og illegale avisers dekning av unntaks-
tilstanden i Trøndelag i oktober 1942. 61

Kathrine Geard
Den skjulte kampen for det frie ord 83

Gudleiv Forr
Minnetale til Arve Solstad 95

Brit Tangen, Nils E. Øy, Rune Ottosen
Takk, Erika, for fortjenstfull innsats 101

Om bidragsyterne 102

Mediehistoriske skrifter. 104

Morgenbladet og Arbeiderbladets aviser fra EU-valgnatten tirsdag 26. september 1972.

Partipressens avvikling – årsaker og faser[1]

Per Overrein
Historiker, statsviter og førstelektor i samfunnsfag ved lærerutdanningen NTNU
per.overrein@ntnu.no

Roar Madsen
Historiker og førsteamanuensis i samfunnsfag ved NTNU-FLT
roar.madsen@ntnu.no

I *Norsk Pressehistorisk Tidsskrift* (nr. 21, 2014) gir Hans Fredrik Dahl og Henrik G. Bastiansen hver sin fremstilling av årsaker og faseinndelinger i norsk partipresses avvikling. Vi skal drøfte disse, og på noen punkter vil vi lansere alternative forståelser. Dette medfører også at vi i vesentlig grad forholder oss til øvrig relevant faglitteratur der partipressen og avviklingen av den er tematisert. Vi mener at Dahl tidfester partipressens avvikling for tidlig, og vi er kritisk til noen av Bastiansens og Dahls forklaringer på partipressens sammenbrudd. Det er sammenheng mellom svar på *når* og *hvorfor* avpartifiseringen av avisene skjedde, fordi tidfesting påvirker hvilke forklaringer som kan sannsynliggjøres empirisk.

For å fremme diskusjon synliggjør vi først vår metodiske og teoretiske tilnærming og vår forståelse av noen sentralbegreper. Herunder presiserer vi hva vi legger i begrepet *partipressesystemet* og gir en oversikt over systemets bestanddeler. Deretter argumenterer vi – ut fra tilgjengelig empiri – for vår egen inndeling av sentrale faser der partipressen ble svekket, og for det vi mener gir de beste forklaringer på avviklingen. Til slutt oppsummerer vi og trekker konklusjoner som dels er nye forståelser, og dels er kritiske til de konklusjonene som ble trukket i *Norsk Presses historie* bind 3, 2010. Partipressen som *internasjonal* utviklingslinje beskrives ikke, og artikkelen har heller ikke slike komparative ambisjoner.

I arbeidet med artikkelen har vi gått gjennom norsk litteratur som har tematisert partipressens utvikling og avvikling som hoved- eller deltema. På ulike tidspunkter kom offentlige utredninger om pressen.[2] Maktutredningen fra 1982 og Makt- og demokratiutredningen (2003) har vært en del av materialet.[3] Disse arbeidene berører viktige sider ved partipressens rolle og årsakene til avviklingsprosessen, og de har vært sentrale kilder for oss. Det samme har fagbladet Journalisten fra 1972 til 1990 og Pressens Årbog fra 1972 til 1991. Det siste har nordisk presse som temafelt og Norden som nedslagsfelt.

Hvordan kan vi forstå avviklingen av partipressen?

Partipressen var omgitt av en k*ompleks markedsstrategi*, der «Avisenes økonomiske, politiske og jour-

1 I arbeidet har medieprofessor Sigurd Allern (UiO) og NTNU-professorene Øyvind Thomassen, Svein Carstens og Jakob Maliks (alle historikere) og stipendiat Magne Brekke Rabben (NTNU) lest utkast og kommet med kritiske merknader og forslag til forbedringer. Vi er dem stor takk skyldig. De valg, prioriteringer og vurderinger artikkelen inneholder, har de selvfølgelig likevel intet ansvar for.

2 NOU 1973: 22, St. meld. 34 (1975-76), NOU 1974: 57, NOU 1982: 44, NOU 1983:3, NOU 1978: 37, NOU 1988: 36, NOU 1992: 14 og NOU 2000: 15.

3 NOU 1982: 3 og NOU 1982: 30. Eide (2001), Østerud, Engelstad og Selle (2003), Tranvik og Selle (2003) og Slaatta (2009) [2003].

nalistiske logikk tvinner seg sammen …».[4] Tunge strukturelle rammefaktorer har dermed påvirket aktørene, enten de ønsket partipressen avviklet eller videreført i en eller annen form. Det kan være vanskelig å identifisere de hendelsene, faktorene eller aktørene som hadde mest betydning for avviklingen av partipressen. Samfunnsstrukturer og tradisjoner kan avgrense handlingsrommet og påvirke både aktørenes verdier og de konkrete valg som blir foretatt.[5] Det var ikke strukturer, men aktører[6] som fremmet eller bremset avviklingen av partipressen. Det er heller *ikke* åpenbart at «svaret» ligger i aktørenes *intensjoner,* kanskje ligger det heller i

> *«… samspillet mellom aktørenes muligheter, de historiske betingelsene og de rammefaktorer som ble skapt. Den funksjonelle rollen til partipressen ble gradvis underminert i redaksjonene og av presseorganisasjonene, men [de] markedsøkonomiske- og kapitalintensive faktorene var avgjørende for at partieierskapet forsvant. Da disse faktorene begynte å samvirke var partipressens skjebne fastlagt.»*[7]

«Det var ikke strukturer, men aktører som fremmet eller bremset avviklingen av partipressen»

Sitatet forutsetter hverken at avviklingen var en «konspirasjon» mot partipressen, eller det motsatte: at slikt ikke forekom. Det er gode grunner til å tro at ikke alle delprosesser i avpartifiseringen foregikk åpent og inkluderende.

Vårt syn er at avpartifiseringen best kan forstås innenfor et *struktur- eller systemperspektiv*.[8] Dette fordi prosessen var sammensatt, pågikk over lang tid, og både åpnet og lukket aktørenes handlingsrom. Prosessen foregikk også for mye «i utakt» til at en overordnet samlet forståelse vil «treffe» alle undersystemer eller enkeltaviser godt. Ambisjonen er likevel å etablere overordnede forståelser av hvorfor og når partipressen ble avviklet.

Noen sentralbegreper

Jo «strengere» vi definerer partipressen, desto tidligere kan vi hevde at den ble oppløst. Forskningen har her ikke vært preget av særlig klarhet, noe som åpner for at forskere og lesere ikke får tak i uenighetene. Et av våre bidrag til opprydding er å presentere våre forståelser av sentralbegreper. Først: partiorgan.

> *Et partiorgan er en avis som strukturelt og funksjonelt har bindinger til et parti, bindinger som kommer til uttrykk i avisen, dels gjennom positiv omtale av partiet og dels ved strukturelle bånd mellom partiet og avisen.*[9]

Definisjonen kombinerer strukturelle trekk, for eksempel at redaktøren er medlem av partiet, med avisens *funksjonelle* trekk som støttespiller for «sitt» parti redaksjonelt. Definisjonen er åpen nok til at den ikke *utelukker* at en partiavis kunne stå i opposisjon til sitt parti, og i perioder opptre «illojalt» overfor ledelsen i partiet.[10] Vi betrakter dessuten begrepene partiavis, partiorgan og partitilknytning som tilnærmet synonyme.

I Bastiansen 2009 gjøres ingen avklaring av innholdet i disse begrepene. På *systemnivå* bruker Bastiansen begrepet partipresse(n). Det sentrale ved partipressen var først og fremst «… den *lojaliteten* de viste til sitt parti».[11] Bastiansens definisjon er åpnere enn vår, men definisjonene står ikke direkte i motsetning til

4 Høyer (1995), s. 386.
5 Se f.eks. Østerud (2014), s. 19f.
6 Se Kjeldstadli (1992), s. 32ff, som drøfter forholdet struktur og aktør, men ikke i partipressesammenheng.
7 Overrein, (2005), s. 191.
8 Se Martinussen (2001), s. 30ff og Skirbekk og Eide (1999), s. 24 for drøfting av forholdet mellom struktur og aktør. Skirbekk drøfter media og det sivile samfunn og når system- og/eller aktørperspektivet bør brukes.
9 Overrein (2005), s. 50.
10 Se Overrein (2005), s. 49f.
11 Bastiansen (2009), s. 16 og 15.

hverandre. Partilojalitet må være til stede i en eller annen form for at vi skal kunne tale om partiaviser eller en partipresse.

Definisjonen til Bastiansen er likevel noe problematisk med tanke på *operasjonalisering*. Særlig fordi analyse av oppløsning av partipressen må innebære vurderinger av avisenes funksjon og deres partibindinger. Bastiansen analyserer for eksempel ikke enkeltaviser, og det var der partilojaliteten til slutt ble forvaltet og kom til uttrykk. Vi skal dessuten senere se i et eksempel fra avisen Nordlys at det *kan* være vanskelig å vurdere hvem som var de *partilojale* i konflikter som oppstod under avpartifiseringen. Det er noe uklart hvordan Bastiansen «måler» partilojalitet og opphør av denne innenfor partipresseorganisasjonene, avisene og redaksjonene. Vi skal senere se at partilojaliteten kunne være der, selv om den klassiske partipropagandaen var forlatt og/eller avisen hadde sluttet å omtale seg som partiavis.[12] Vi legger til grunn følgende definisjon av partipressen:

> *Partipressen var et system av aviser som funksjonelt viste støtte og strukturelt hadde bindinger til et parti/en partipresseorganisasjon, og der avisene inngikk i et system der disse bindingene kunne registreres.*

Her videreutvikles definisjonen av partiavis fra Overrein 2005 til systemnivået. Både funksjonelle og strukturelle sider er sentrale, og avisene må inngå i et *system* som det er mulig å *registrere*. Dette kan være registrering i Aviskatalogen (NAL) eller klassifisering i offentlige utredninger eller forskningsarbeider.

Dette betyr også at *avpartifisering* er en prosess som over tid avviklet bindingene og praksisene som uttrykte partilojalitet. Det betyr ikke nødvendigvis at avisene sluttet å uttrykke partipolitiske holdninger. Det ligger i vår tilnærming at det kan finnes både strukturelle og funksjonelle *partipresseetterslep* i tidligere partiaviser.

12 *Se Høst (2010), s. 89, som bruker begrepet «differensiert partipresse» på denne utviklingen.*

Partipressesystemet – en modell

Partipressen inngikk også i et bredere *partipressesystem*. Der inngikk staten med sin pressestøtte og andre offentlige styringsredskaper, presseorganisasjonene med sine journalister, (parti-)redaktører og aviseiere og partiene med sine lokalorganisasjoner, partiredaktører og partipresseorganisasjoner. I ytterkanten av systemet stod presseforskningen og journalistutdanningen. Dette kan illustreres slik:

Modell over partipressesystemet fra 1969

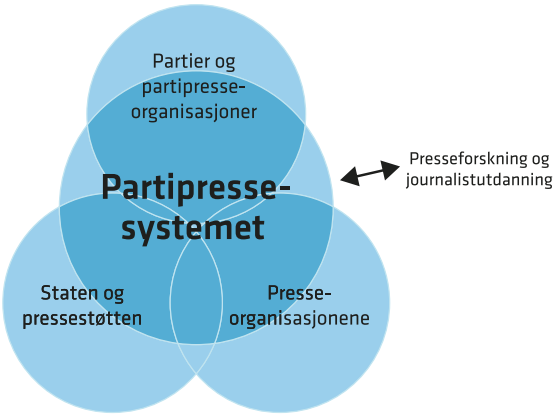

Dette «fornyede» partipressesystemet ble utviklet fra midten av 1960-årene, da «pressedøden» hadde gjort sitt og pressestøtten ble etablert. Kontakten mellom staten, pressen og partiene var etablert før pressestøtten. Presseorganisasjonene arbeidet tett med myndighetene i gjenreisningspolitikken fra 1945 til begynnelsen av 1950-årene. Etter det var avisøkonomi avisenes [og partienes] eget ansvar.[13] Fra 1966 og utover fikk systemet institusjonaliserte ordninger der staten spilte en nøkkelrolle.[14] Pressestøtten ble utviklet uten at staten skulle kunne stille krav til innholdet i avisene, men det ble stilt krav til hva som kunne regnes som en avis.[15] Innføringen av pressestøtten fikk bred forankring i partiene og presseorganisasjonene, også blant de få kritikerne

13 *Se Høst (2010) s. 98f.*

14 *Se Høst (2010), s. 91–98, Sletten (1979) s. 9–40, NOU 1973: 22 s. 7–9.*

15 *Høst (2004), s. 11–28.*

av partipressen.[16] Innføringen av pressestøtten kan omtales som pressens kriseforlik eller *presseforlik*. Vegard Sletten omtaler pressestøtten som den viktigste «… hendinga i historia til dagspressa vår».[17] Starten på denne prosessen kom med Hellerudkomiteen (1966–1967) og ble senere videreført av Dagspresseutvalget av 1972, som også innstilte på at et permanent kontaktorgan mellom dagspressen og statlige myndigheter ble opprettet.

Gjennom dette presseforliket ble det i tillegg til direkte pressestøtte etablert/videreutviklet en rekke tiltak for å støtte dagspressen. Dette gjaldt momsfritak for pressen, statsannonsering i pressen fikk sine forskrifter, tiltak for å styrke Postverkets avisdistribusjon ble utredet, og bladportoen skulle særskilt drøftes. Dessuten ble det lagt planer for Statens lånekasse for pressen, det ble bevilget penger til grunn- og etterutdanning av personalet i avisene, samt styrking av presseforskningen og forslag om statlig støtte til avisenes bruk av teletjenester. Tilskudd til pressekontorene ble også etablert.[18] Den direkte støtten til avisene (produksjonstilskudd) steg fra 6,5 millioner i 1970 til 70 millioner i 1978. Momsfritaket utgjorde 100 millioner i 1975 og nær det dobbelte i 1978. Til sammen utgjorde statsstøtten cirka 20 prosent av avisenes totalinntekter. Et *nøkternt* anslag tilsa at avisantallet ville stabilisert seg på cirka 100 om statsstøtten falt bort.[19]

«Innføringen av pressestøtten kan omtales som pressens kriseforlik eller presseforlik»

Disse tiltakene ble til som oppfølging av statlige utredninger, råd og utvalg, der medlemmer som var tilknyttet statsadministrasjon, partiene, presseorganisasjonene samt presseforskere, deltok eller fungerte som sakkyndige bidragsytere. Fremtredende politikere og/eller partiredaktører var alltid med i utvalgenes arbeid.[20] Der ble norsk (parti-) pressepolitikk utformet og fikk sin legitimitet. En forsiktig motstand mot partipressen kom frem i presseorganisasjonene, men *premissene* for at det norske demokratiet hadde en partipresse, ble akseptert.[21] Begrunnelsen lå i det tilsynelatende nøytrale begrepet *differensiert dagspresse*. Avklaringen av innholdet i dette kom med Dagspresseutvalget.[22] Der ble det slått fast at et nasjonalt og lokalt demokrati ikke kunne utøves uten meningsbrytning i pressen. Den måtte foregå i aviser med *ulik politisk profil* og være *geografisk differensiert*. Det var positivt at den politiske variasjonen var blitt større i avisene, men utvalget advarte mot tanken om at *indre differensiering* i avisene kunne sikre denne meningsbrytningen. Om en dagsavis ble alene i sitt distrikt, ville samfunnsdebatten bli svekket og sentrale sider ved demokratiet gå tapt.[23] Denne argumentasjonen videreføres i presse-NOU-er utover 1970-årene og i *Pressestøtten – mål og midler* (1982). Dette ble underbygd med en undersøkelse som slo fast at den indre differensieringen i avisene ikke var særlig fremtredende, slik noen hadde trodd. De politiske hovedalternativene ville ikke få bred og rettferdig omtale i pressen om lokale avismonopol ble etablert.[24] Alle partier på Stortinget burde ha en dagsavis, hadde Hellerudkomiteen hevdet.[25]

I Norsk Presses Historie legges det vekt på den geografiske differensieringen og på større spekter av meninger i enkeltavisene (indre differensiering) når begrepet omtales, men den tydelige understreknin-

16 Sletten (1979), s. 313–320.
17 Sletten (1979), s. 9.
18 Se Stat- og pressekomiteen (1967), s. 21–42, NOU 1973: 22, s. 34–55 og NOU 1974: 57, 40–97.
19 Østgaard (1978), s. 167f.
20 Se f.eks. utvalgenes sammensetning i NOU 1973: 22, NOU 1982: 44, NOU 1988:36.
21 Se NOU 1973: 22, s. 57–59. Vedlegg 1, 2, og 3.
22 Se NOU 1973: 22, s. 10–13 for tolking av utvalgets mandat og begrepet «en differensiert dagspresse».
23 NOU 1973: 22, s. 12–13 og Sletten (1979), s. 63–65.
24 NOU 1982: 44, s. 53.
25 Sletten (1979), s. 112f. Bergfrid Fjose (Kr.f.) mente at flertallet i Hellerudkomiteen støttet et slikt syn.

gen fra offentlige utredninger om at avisene måtte være *partipolitisk differensiert*, blir underkommunisert.[26] Likeså er begrepet *«den parlamentariske tradisjonen i pressen»*[27] fra Maktutredningen i 1982 fraværende. Uten dette begrepet er det vanskeligere å forstå hva som ble lagt i differensiert presse fra og med 1970-årene.

Maktutredningen skisserte tre medie- eller presseideologier som inngang til å forstå vårt pressesystem og motsatsene til det: den liberale, den parlamentariske og den kommunistiske. I denne artikkelen er det ikke rom for nærmere presentasjon av posisjonene. Maktutredningen var imidlertid tydelig på at det var med henvisning til den parlamentariske pressetradisjonen at forslaget om direkte statsstøtte til pressen hadde kommet opp. I den liberale presseideologien skal staten ikke regulere avismarkedet. Aviseiere har rett til å forfekte sine politiske sympatier. Men stabile partibindinger blir betraktet som «… kartelldannelser på 'idéenes frie marked'».[28] I den parlamentariske tradisjonen var det derimot naturlig å underordne pressen partiene. Det var partiene som stod ansvarlige overfor velgerne, ikke pressen. Om pressen skulle spille en selvstendig politisk rolle, ville den stå uavhengig mellom partiene og velgerne, noe ingen av partene var tjent med. Pressen var ikke *valgt*, den ville mangle beslutningsmyndighet og var avhengig av reklame og kortsiktige markedskrefter. På lang sikt vil ikke en slik presse kunne representere velgernes interesser med saklig tyngde. Det var derfor feil å betrakte den liberale presseideologien som gjeldende «… doktrine innen skandinavisk presse»,[29] som flere har hevdet. De var nesten alle avhengige av offentlig pressestøtte.

Legitimeringen av en omfattende statlig pressestøtteordning lå i avisenes samfunnsmessige funksjon, de var ikke bare formidlere av nyheter. Partipressen var en bærebjelke i det parlamentariske demokratiet. Tiltak som skulle bevare en differensiert dagspresse, var dermed redskaper for å bevare «… pressen som en partipresse».[30] I denne prosessen ble presseforskningen og journalistutdanningen styrket. Disse kan derfor også betraktes som en del av systemets randsoner.[31] Kontakten mellom presseforskningen og statens utredninger var tett. Svennik Høyer omtaler opptakten til pressestøtten som at politisk og korporativ kanal ble samordnet.[32]

Vi kan ikke registrere at forskere eller andre medlemmer av offentlige utvalg i 1970-årene *noen gang* lanserte tanker om alternativer til en partipresse. Til dels var alternative perspektiver synlige i Maktutredningen fra 1982, men det kan argumenteres for at presseforskere i 1970-årene bidrog til å fornye et partipressesystem som hadde møtt vesentlige utfordringer. Kritiske røster ble reist, men de var få. Einar Østgaard hevdet i 1968 at pressestøtte nå ville skade pressen, og at «… pressens frigjøring fra partiene blir forsinket».[33] Han skulle langt på vei få rett i påstanden om partipressen, men hans alternativ ville medført en sanering av norsk pressestruktur. Maktutredningen av 1982 hadde knapt fått tørr trykksverte før statens liberalisering av aksjemarkedet slo inn over pressen og åpnet for den endelige avviklingen av partipressen. Det kommer vi tilbake til senere.

«Kritiske røster ble reist, men de var få»

Skillelinjer og noen forklaringer

Det er hevdet at partipressen gikk inn i en krise i 1970-årene, og at den raknet fra september 1972.[34] Definisjonen av krise kan være et «… avgjørende

26 *Se Norsk Presses Historie 2010, bind 3, s. 45 og 85.*
27 *Høyer (1982), s. 65f.*
28 *Høyer (1982), s. 65 og 66.*
29 *Høyer (1982), s.65 og 66.*
30 *NOU 1992: 14, s. 38.*
31 *Se NOU 1974: 57, s. 70–86, Sletten (1979), s. 270.*
32 *Høyer (1982), s. 189.*
33 *Østgaard (1968), s. 46.*
34 *Bastiansen (2009), s. 118. Lindholm (2014), s. 261ff.*

vendepunkt, plutselig forandring …»[35] eller skjebnesvangre forstyrrelser. Det oppstod en krise for partiet Venstre og Venstrepresselaget i 1972, men offentlige utredninger betraktet avviklingen av partiforbindelsene til Venstre (og DNF/DLF) som et *unntak* fra en ellers relativt stabil, men minkende partipresse.[36] Avisdøden i 1960-årene kan omtales som en krise som samtiden *registrerte*, og svaret ble pressestøtten. Vi legger til grunn et krisebegrep der aktørene i *samtiden* må oppfatte at plutselig endring skapte vesentlige problemer for partipressesystemet. Ut fra tilgjengelige kilder kan vi ikke se at slike endringer oppstod for partipressen generelt i 1970-årene.

Hans Fredrik Dahl har hevdet at markedskamp, partisvekkelse og journalistenes partipressemotstand vanskelig kan forklare partipressens avvikling, fordi dette var faktorer som var *kjent og anerkjent* lenge før avpartifiseringen startet.[37] Men interessemotsetninger og vesentlige faktorer kan registreres uten at de nødvendigvis fikk særlig betydning på kort sikt. Et eksempel på dette kan være EEC-/EF-saken. Konfliktlinjene rundt avgivelse av suverenitet ble først kjent i en meningsmåling fra 1947, og ble uttrykt av noen (få) politikere fra siste halvdel av 1950-årene. De fikk sine første organisatoriske særuttrykk i 1949 (Europabevegelsen) og fra senhøsten 1961 (den første nei-organisasjonen), men fikk først vesentlig betydning i perioden rundt folkeavstemningen i 1972.[38]

«Partipressens andel av samlet opplag falt med ti prosentenheter fra 1972 til 1984»

Eksemplet er ikke tilfeldig valgt. Prinsipielt åpnet EEC-spørsmålet for at motsetninger mellom partier, journalister, og andre medieaktører i *ettertid* kunne skape avpartifiserende dynamikk. Dahls resonnement avviser implisitt dette, og stenger dermed for innsikt. Norsk samfunnsforskning i for eksempel Rokkan-tradisjonen legger til grunn at når nye realiteter skaper konfliktlinjer som helt eller delvis er parallelle med gamle konfliktlinjer, kan det forsterke intensiteten og virkningsgraden.[39] Vi skal se at en rekke faktorer ble tydelige på ulike tidspunkt, og at disse til slutt samvirket og avviklet partipressen.

Uklarhet gjør en oppsummering og faglig debatt vanskelig. Slik uklarhet *kan* henge sammen med ulik tidfesting og dermed hvilket empirisk materiale som er relevant. Ikke minst kan det være nyttig å ta inn over seg at historikere

> *… sometimes do focus upon just those causes which interest them, and ignore others which were influential. […] such truncated explanations are positively misleading, for they give the impression that earlier causes played no significant role in bringing about the effect.*[40]

Vi skal se at dette kan være en vesentlig kommentar til Hans Fredrik Dahl og Henrik Grue Bastiansens arbeider.

Når kan sluttstrek settes for partipressen?

Fordi tidfestingen påvirker hva som kan regnes som forklaringsfaktorer, må vi klargjøre *når* partipressen ble avviklet. Tabell 1 (øverst på neste side) viser avisenes registrerte politiske tilknytning i perioden 1966–1994.

Tabellen viser en nedgang på ni partiaviser fra 1966 til 1972. Dette forsterkes til en reduksjon på 16 fra 1972 til 1978. Det neste store spranget var fra 1984 til 1990, da det ble 24 partiaviser færre. Så sent som i 1994 var 63 av 213 aviser registrerte partiaviser. Det største fallet i *antall* partiaviser skjedde likevel mellom 1984 og

35 Gundersen (2009). Krise.

36 NOU 1982: 44, s. 20.

37 Dahl (2014), s. 12ff.

38 Se Alstad, (red) 1993: 156ff, Madsen 2015: 44–63, Bjørklund (1982) og Gleditsch & Hellevik. 1977.

39 Se Rokkan (1987), s. 111ff.

40 Behan McCullagh (1998). s. 187.

Tabell 1. Avisenes politiske tilknytning 1966–1994*							
	1966	**1972**	**1978**	**1984**	**1987**	**1990**	**1994****
Partiaviser	114	105	89	85	69	61	42
Andre politiske aviser	14	14	14	14	18	16	21
Upolitiske, uavhengige	64	78	106	117	127	123	150
I alt	192	197	209	216	214	200	213
Andel av samlet opplag i prosent							
Partiaviser	64	54	44	40	34	32	
Andre politiske aviser		20	20	15	15	16	
Upolitiske, uavhengige		16	26	40	45	50	
I alt	100	100	100	100	100	100	

**NOU 2000: 15: 78 og Aviskatalogen 1994. ** For 1994 er det ikke foretatt utregning av andel av samlet opplag i prosent.*

1994, da det ble 43 færre. I perioden 1972–1978 – som dekker perioden Bastiansen og Dahl fremhever som en spesielt sterk frafallsperiode, og perioden frem til 1984 – ble det 20 partiaviser færre.[41] Antallet «upolitiske, uavhengige» aviser økte derimot med 28 fra 1972 til 1978, og med 27 fra 1990 til 1994. Utviklingen fra 1972 til 1978 skyldtes i stor grad at Venstres aviser erklærte seg uavhengig, men også at mange små lokale fådagersaviser ble etablert.[42] Det store flertallet av disse ble etablert som upolitiske eller uavhengige aviser.[43] Dette indikerer at det var fra midten av 1980-årene til ut i 1990-årene at flest aviser erklærte seg uavhengige. Vurderer vi dem etter avisenes opplag, får vi et noenlunde tilsvarende bilde. Partipressens andel av samlet opplag falt med ti prosentenheter fra 1972 til 1984, da de store venstreavisene forlot partipressen, og med åtte prosentenheter fra 1984 til 1990.[44] I NALs langtidsplan fra 1987 ble det slått fast at frigjøringen fra partipolitiske bånd fortsatte, men at en politisk differensiert presse fortsatt var «… et primært mål …».[45] Noen år senere ville nok NAL ha uttrykt seg annerledes.

Dersom vi ser på Senterpressen som eksempel, startet den formelle partiløsrivelsen i 1989, men den ble ikke fullført før i 1998.[46] Den gangen måtte saken håndteres «… i fortrolighet overfor partiet»[47] inntil *avisene* hadde kommet frem til felles plattform. I avisen Østlendingen ble støtte til Sp markert siste gang ved valget i 1993, noe som står i motsetning til Bastiansens generelle utsagn om at Sp-avisene ble uavhengige og sluttet med stemmeanbefalinger i 1980-årene.[48] Østlendingen fortsatte med stemmeanbefalinger, og hadde organisatoriske bånd til Sp gjennom redaktøren som møtte i partiets fylkesledelse frem til 1994 – og gjennom avisens medlemskap i Senterpressen.[49] I 1992 omtales den også som «… senterpartiavisen Østlendingen» i en offentlig utredning.[50] Det blir derfor feil å omtale de *organisatoriske* bindingene til Senterpartiet som forlatt i 1986/87, slik Bastiansen

41 Bastiansen og Dahl, (2003), s. 446.
42 Høst (2009), s. 106f.
43 NOU 1992: 14, s. 38.
44 Østbye (1984), s.103.
45 NAL (1987), s. 44.
46 Etter det ble Senterpressen nedlagt i 1998 Bastiansen (2009), s. 405–409.
47 Solberg (1996), se også Overrein (2001), s. 290.
48 Bastiansen (2009), s. 464. Avisen Østlendingen beholdt (sammen med noen andre Sp-aviser) partimarkeringen i aviskatalogen til 1994. Se Overrein (2001), s. 298 og Norsk Aviskatalog (1994).
49 Overrein (2001), s. 371f.
50 NOU 1992: 14, s. 27.

gjør.[51] Østlendingen kan regnes som partiavis frem til 1994, men det kan åpenbart diskuteres hvor sterke båndene da var. Siden midten av 1970-årene hadde den også rollen som «uavhengig partiavis», til tider i opposisjon mot partiledelsen.[52] Generelle utsagn om brudd i 1980-årene tildekker likevel realitetene for Sp-aviser, og gir dårlig inngang til å forstå hvorfor såpass mange andre aviser stod oppført med partimarkeringer i Aviskatalogen frem til 1994.

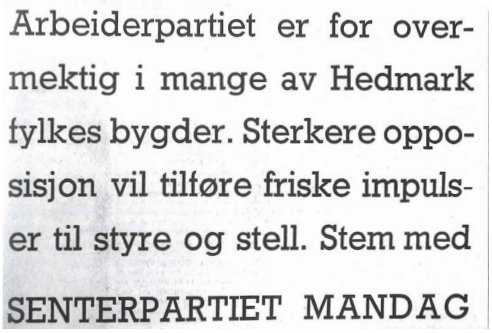
Arbeiderpartiet er for overmektig i mange av Hedmark fylkes bygder. Sterkere opposisjon vil tilføre friske impulser til styre og stell. Stem med SENTERPARTIET MANDAG

Under partipressen var skillet mellom redaksjonelt stoff og parti- propaganda ofte lite synlig. Her fra Østlendingen 26. september 1959.

Sen avpartifiseringen

I 2002 skrev Dahl og Bastiansen at omkring 1981 «… var pressens løsrivelse fra de politiske partiene på det nærmeste fullført».[53] I *Norsk Mediehistorie* blir påstanden ikke gjentatt, men partipressen er *fraværende* i kapitlet som dekker perioden fra og med 1980-årene, og det blir understreket at partiavisfrafallet var «spesielt sterk mellom 1972 og 1978».[54] I 2014 hevdet Dahl dessuten at et dramatisk skille i avisveksten inntraff i 1920, da skulle man ventet at avisene ville oppgi partipressen, men «… den varte i 50 år ennå».[55] Dermed ser det ut til at han fastholder at partipressens ble avviklet i løpet av 1970-årene eller senest tidlig i 1980-årene.

«Etter vårt syn er slike vurderinger uholdbare»

I arbeidet til Bastiansen 2009 varte imidlertid partipressen til tiden «… rundt 1991».[56] Denne avklaringen er viktig. I en rekke arbeider har det avleiret seg en oppfatning om at partipressen ble avviklet i 1970-årene eller tidlig i 1980-årene. I Schwebs og Østbye 1999 hevdes det at de borgerlige avisene begynte avviklingen i 1950-årene og i 1970-årene «… sa dei fleste borgarlege avisene seg fri frå partipolitiske band».[57] Magne Lindholm hevdet i 2006 at «… partipressen brøt sammen i løpet av 1970-tallet».[58] Eller spissformulert enda tydeligere: at partipressen «… fikk banesåret natten til 26. september 1972».[59] I et senere arbeid slutter han seg likevel til Bastiansen tidfesting av sammenbruddet til omtrent 1991. Men tidfestingen er langt på vei et «bevegelig mål». Maktutredningen fra 1983 tidfestet slutten på organisasjonssamfunnet til 1960, og Lindholm skriver at «Partipressen satt […] tolv år på overtid.»[60] I et oversiktsverk i norsk historie fra 2011 hevdes det at i tiden «… 1965–75 frigjorde de fleste [aviser] seg fra partitilknytningen».[61] I boken *Skandaler i norsk politikk* forsvant de borgerlige avisene «helt på 1970-tallet».[62] Etter vårt syn er slike vurderinger *uholdbare*.

Bastiansen setter merkelappen «Partipressen i krise» på perioden 1972–1981.[63] I sitt arbeid fra 2015 er han noe mer dempet, og bruker begrepet «alvorlige

51 Bastiansen (2009), s. 315.
52 Avisen stod i perioder i opposisjon til partiet, men var knyttet til lokalpartiet og aldri i tvil om sine stemmeanbefalinger. Se Madsen (2001), særlig i del II s. 133ff.
53 Bastiansen & Dahl (2002). Ikke paginert notat.
54 Bastiansen & Dahl (2003), s. 446.
55 Dahl (2014), s. 12.
56 Bastiansen (2009), s. 467.
57 Schwebs & Østbye 1999, s. 42.
58 Lindholm (2006), s.174.
59 Lindholm (2014), s. 262.
60 Lindholm (2015), s. 355.
61 Ohman Nielsen. (2011), s. 194.
62 Midtbø, (2007), s. 88. Se også Allern (2009), s. 90.
63 Bastiansen (2009), s. 118.

konflikter» om forholdet mellom partiaviser og partier, men han referer her *ikke* til eksempler som kunne ha vist hva det siktes til, og som kunne gitt inntak til å vurdere disse konfliktenes omfang.[64]

Dersom krisebegrepet skal kunne brukes for denne perioden, må vi anta at iallfall *noen* tydelige krisetegn ble oppsummert i presse-NOU-ene fra årene etter 1981. I NOU 1982: 44 ble det tvert om slått fast at det er en «… korrekt karakteristikk at norsk dagspresse i stor utstrekning er knyttet til de politiske partiene».[65] Mange regionale aviser var partipolitisk uavhengige, men dette var ikke en generell tendens, «… men kan snarere forklares med at et flertall av dem var Venstreorganer, …».[66] Så sent som i 1982 ble altså Venstrepresselagets sammenbrudd betraktet som unntakstilfeller i et partipressesystem som var livskraftig, men redusert. Det ble referert til en hypotese om at lokale monopolaviser tonet ned partiprofil. Det ble også antydet at en undersøkelse i 1950–1960-årene underbygde dette, men uten referanse til undersøkelsen. En utbredt oppfatning utvalget kort kommenterte, var påstanden om at

> *«… journalistenes yrkes-ideologi motvirker partijournalistikk av tradisjonelt lojal type, og at forholdet presse og partier også anfektes fra den kanten.»*[67]

Ut fra språkføringen ser det ikke ut til at utvalget tilla påstanden særlig vekt. Utvalget mente også at støtten til partipressekontorene hadde en viktig samfunnsmessig rolle. Utvikling gikk i retning større journalistisk uavhengighet i enkelte av dem. Men det var

> *«… likevel utvalgets oppfatning at partipressekontorene har som en av sine fremste oppgaver å spre kjennskap til og vinne oppslutning om partiets politikk, og i så måte har en form for bundet mandat.»*[68]

«Maktutredningens rapport om massemedier oppsummerte ikke signaler om en partipresse i krise»

Utvalgets arbeid tydet ikke på at partipressen var i krise i januar 1983 da innstillingen ble levert. Maktutredningens hovedrapport om massemedier i 1982 la an en lignende synsvinkel. Etterkrigstiden markerte en nedgang for partipressen, men stort sett var det «… en sammenheng mellom partienes styrke og partipressens styrke i ulike deler av landet».[69] Det ble videre fastslått at økt behov for variert lesestoff utfordret partipressen. Men det ble også hevdet at «… de opplagsmessig dominerende partiavisene, …» gjennom fyldige reportasjer på andre områder kunne konkurrere med andre aviser.[70] Undersøkelsen fra Dagspresseutvalget viste at opplagsdominans og monopolsituasjon ikke påvirket avisenes klare partifavorisering. Det ble videre registrert at det var blitt færre ensidige, agitatoriske lederartikler. Forklaringen lå i at de store avisene hadde en mer variert leserkrets og derfor måtte spille sin «… rolle som agitator med sordin».[71] Maktutredningens rapport om massemedier oppsummerte *ikke* signaler om en partipresse i krise. Riktig nok var den i endring, med bevegelse bort fra klassisk partipresseagitasjon.[72] I NOU 1983: 3 omtales tilbakegangen for partipressen som en *glidning* i retning færre partiaviser, men det gjøres ikke et stort poeng ut av det.[73]

I NOU 1988: 36 ble det slått fast at «De fleste større

64 Bastiansen (2015), s. 164.
65 NOU 1982: 44, s. 19.
66 NOU 1982: 44, s. 20.
67 NOU 1982: 44, s. 20.
68 NOU 1982: 44, s. 50.
69 NOU 1982: 3, s. 233.
70 NOU 1982: 3, s. 234.
71 NOU 1982: 30, s. 226.
72 Se også Høst 2010, s 88. Han bruker begrepet en «differensiert partipresse» om utviklingen fra 1970-årene.
73 NOU 1983: 3, s. 50.

norske aviser sogner til et politisk parti».[74] Den refererte ellers Arvid Jacobsen, som i 1987 hevdet at han ikke «i overskuelig fremtid» kunne se for seg at A-pressen skulle ha andre eiere enn fagbevegelsen og partilag.[75] Han var sterkt skeptisk til at det fantes interesse for å kjøpe A-presseaksjer. Et år senere var arbeidet for å gjøre A-pressen til konsern i gang, og senere gikk de på børsen.[76] Dette indikerer at avgjørende endringer for partipressen skjedde raskt fra omkring midten av 1980-årene. Derfor kan vi anta at få på dette tidspunktet hadde klare formeninger om *utfallet* av prosessen. Så sent som i mai 1992 (NOU 1992: 14) ble partipressen omtalt som «… meget sterkt redusert, …», men ikke oppsummert som *avviklet*.[77] Talerørfunksjonen var sterkt redusert, og avisenes rolle definert av partiets opposisjons- eller posisjonsrolle ble hevdet å være forlatt.[78] Redaksjonene ønsket nå en profesjonell uavhengig journalistikk «… også i partiavisene»,[79] ble det hevdet.

Denne gjennomgangen av presse-NOU-ene, der flere spesialsakkyndige var konsultert, viser også at ledende presseforskere tenkte innenfor et *partipresseparadigme* gjennom hele 1980-årene og til inn i 1990-årene. I Bastiansen 2009 ble noen av presseutredningene kommentert, men uten at det blir referert særlig til faktisk innhold. Han slår fast at maktutredningen ikke kunne gi full forklaring på avisenes tendens til «…'avpolitisering' (…) for prosessen var enda ikke fullført».[80] Denne fremstillingen er tendensiøs. Innholdet i Maktutredning var nærmere det motsatte. Avisene var ikke *avpolitisert*, og Maktutredningen oppsummerte ikke en ufullført prosess.[81] Fortolkningen åpner for en tankegang om at partipressen langt på vei var reelt avviklet, bare en prosess som *formelt* avviklet partibindingene stod igjen.

Ut fra disse offentlige utredningene kan vi anta at starten for en *akselererende* avvikling startet en gang etter 1982, og med andre ord også *etter* Bastiansens kriseperiode for partipressen. Vurderingene fra de offentlige utvalgene er selvfølgelig ikke *alene* nok til at vi kan konkludere med å avvise Bastiansens tidfesting av krisen for partipressen. Det kan tenkes at utvalgene ikke har *greid* eller *ønsket* å vurdere pågående utviklingslinjer. Det kan også tenkes at medlemmer i utvalgene hadde *interesse* av ikke å oppsummere en gjennomgripende oppløsningsprosess, ut fra ulike motiver og synspunkter. Men utvalgene var relativt bredt sammensatte, med innslag av etablerte medieforskere. Eventuelle resonnementer som bygger på en slik «fellesinteresse» eller en slags «conspiracy of silence», må i tilfelle begrunnes konkret. I tillegg vil vi hevde at vårt tidfestingsresonnement også er godt i samsvar med registreringen og den raskt økende avviklingen av partisymboler i Aviskatalogen.

«Fortolkningen åpner for en tankegang om at partipressen langt på vei var reelt avviklet»

Et interessant tidsbilde av krisen i partipressen i Vest-Europa ble gitt i en rapport fra 1987 om den sosialdemokratiske partipressens tilstand og fremtidsutsikter. Pressen ble der gitt følgende valg:

> *«… enten en døende partilojal presse eller en uavhengig, uforutsigbar, profesjonell presse med sterkt redusert kontroll fra eierne (parti/fagbevegelse).»*[82]

Norsk A-presse var ikke med i undersøkelsen. I forordet, skrevet av lederen i Arbeiderpartiets Presse-

74 NOU 1988: 36, s. 19.
75 NOU 1988: 36, s. 14.
76 Lyshagen (2008), s. 141ff og 4ff.
77 Se NOU 1992: 14, s. 38f.
78 NOU 1992: 14, s. 106.
79 NOU 1992:14, s. 39.
80 Bastiansen (2009), s. 427.
81 Utvalget brukte «avpolitisering» i overskriften, ikke i avsnittets innhold. Se NOU 1982: 30, s. 226, kap.14.2.2.
82 Hippe (1987), s 55.

Tabell 2. Partipresseorganisasjonene og avviklingsprosessen*		
Partipresseorganisasjoner	**Start for avviklingen**	**Helt avviklet**
Venstrepresselaget	1972	1977
Norsk Høyrepresse	1981	1991
A-pressen	1988	2001
Senterpressen (Oslo-kontor)	1989	1998

** Se Bastiansen (2009), s. 149, 306, 409, 411f, 463f, 465; Overrein (2001), s. 290; Holand (1992), s 100, 104, 106; og Solberg (1996).*

forbund, ble rapporten likevel omtalt som et viktig bidrag til debatten om «… vilkårene for ny vekst for A-pressen i Norge».[83] Tolv år senere skrev han at «… vi må flere år ut på 1990-tallet …»[84] før de formelle brudd med partiene var gjennomført i Norge.

Sigurd Allern har heller ikke omtalt 1970-årene som en kriseperiode for partipressen i sine arbeider.[85] I 1984 omtalte Martin Eide partipressens *dominerende stilling* som sentral «… i studiet av samspillet media/politikere».[86] Eide viste til et Arve Solstad-sitat fra 1982, fem år etter at han medvirket til at Dagbladet brøt med Venstre. Solstad mente det gav et uriktig bilde når enkelte påstår at pressen var blitt «… mer eller mindre avpolitisert eller *avpartifisert* [vår utheving] i Norge».[87] Fem år senere erkjente Solstad at det hadde skjedd dramatiske endringer på *eiersiden* i pressen, at børsen hadde tatt over fremfor de ideelle formålene, og samtidig hadde det foregått en *stille* avpartifisering. Partiene som før var bærebjelken, «… spiller ingen sentral rolle i avisene mer».[88] En sentral avisaktør som Arve Solstad opplevde altså ikke noen krise for partipressen i 1970-årene, dramatikken kom uti 1980-årene.

«dramatikken kom uti 1980-årene»

Den endelige avviklingen av partipressen

Etter registreringen i 1994 sluttet Norske Avisers landsforbund (NAL) å registrere «politisk tendens» i Aviskatalogen. Dette kan betraktes ut fra at det var motstand mot registreringen. Men når så mange som 63 aviser fremdeles var registrert med partipolitisk eller ideologisk tilknytning, viser det at en betydelig andel ønsket å markere tilhørighet.

Da registreringen ble fjernet, ble det årlige spørsmålet til redaktøren om «politisk tendens» et ikketema og redusert til en «privat» sak for den enkelte redaktør og avis. Registreringen *kan* selvfølgelig tillegges mindre betydning. Men som presseforskning også erkjenner, må det regnes «som betydningsfullt når avisene opprettholdt eller endret definisjonen av sitt politiske ståsted».[89] Men da må det også være *vesentlig* at registering av partiaviser ble erstattet med registering av aviskonsern og eierskap fra 1996.[90] Avviklingen av partiregistreringen bør settes inn i en større sammenheng. Fra å være partiaviser med en forretningsmessig logikk som tilsa at overskudd

83 Simensen (1987), s. 8.
84 Simensen (1999), s. 99.
85 Allern (2007), s. 65f, Allern (1997), s. 18ff og Allern (1996), s. 57.
86 Eide (1984), s. 46.
87 Solstad i Eide (1984), s. 46.
88 Solstad i Journalisten (1987) nr. 10, 12. juni.
89 Bastiansen (2009), s.147.
90 Bastiansen (2009), s. 396.

stort sett ble tilbakeført til avisene, ble avisene del av mediekonsern med andre krav til inntjening og profitt.[91] Som *næringsorganisasjon* ønsket NAL sannsynligvis ikke at avisene, som de eneste mediene, skulle ha politiske eller ideologiske bindinger som «forstyrret» mediekonkurransen. NAL måtte nå forholde seg til eiere med andre krav og ambisjoner, og til en mer profesjonsbevisst journalistand som så på partiavisepoken med tilnærmet forakt. Moderne journalister ønsket *ikke* at avisene skulle ha et politisk-ideologisk verdigrunnlag. De skulle sette dagsordenen selv, uten å være mikrofonstativ for partier eller ideologier.

Registreringsendringen etter aviskatalogen fra 1994 markerte at partipressens tid var over. Partipressen som samfunnsfenomen som systematisk ble registrert, fantes ikke lenger. Avviklingsprosessen ble innledet og fullført på forskjellige tidspunkt i de enkelte *avisene* og i de ulike *partipresseorganisasjonene*. Tabell 2 øverst på neste side over gir en oversikt over det siste.

«Rundt 1965 satt mange aviser i A-pressen med nedbetalt, men nedslitt utstyr»

Oversikten bygger på av- gjørende vedtak, utredninger og hendelser i den enkelte partipresseorganisasjonen. Den bygger dels på skjønnsvurdering, men stort sett vil årstallet for når partibruddet var fullført, være nokså presist. I alle organisasjonene unntatt Venstrepresselaget startet avviklingen i 1980-årene, i to av dem *sent* i 1980-årene. A-pressens og Senterpressens organisasjoner eksisterte også som strukturelle etterslep *etter* at vi regner partipressen som avviklet.

Denne oversikten over empiri, tidligere utredninger og forskning, og de mer teoretiske betraktningene om hva som kan omtales som partipressen og partipressesystemet, skulle være tilstrekkelig til å avvise at avviklingen langt på vei var fullført tidlig i 1980-årene. Dette får betydning når vi skal identifisere årsakene til avviklingen.

Strukturrasjonalisering og statsintervensjon (1960–1969)

I den tidlige etterkrigsfasen ble partipressen styrket. Dette må også ses i sammenheng med bl.a. kaldkrigskampen mot kommunismen.[92] I den påfølgende fasen fra 1960 til 1969 begynte mønsteret av konkurrerende partiaviser å slå sprekker, på grunn av pressedøden som *startet* i 1950-årene. Starten på fasen kunne vært satt til 1952 da papirrasjoneringen ble avviklet.[93] Det ga storavisene fordeler (fyldigere aviser) og ulempe for små partiavisers markedsposisjon. Perioden kan regnes som avsluttet da pressestøtten ble innført. I Overrein 2005 ble innføringen av pressestøtten regnet som en faktor som gjorde avisene økonomisk mer selvstendige og dermed bidro til at de lettere kunne bryte med partiene.[94] Dette bør opplagt nyanseres. Brudd kan ha blitt lettere å gjennomføre for enkeltaviser. Men etter innføringen av pressestøtten ble på den andre siden *partipressesystemet fastere institusjonalisert*. En partipresse i en viss tilbakegang (avisdøden) opplevde at staten, partiene, partipresse-organisasjonene, andre presseorganisasjoner (og presseforskningen) ble bragt sammen gjennom et presseforlik som fikk til konsekvens at avpartifiseringen ble *bremset* og *forsinket*. Langt på vei var dette også en *intendert konsekvens*.

Påstanden vår er at avisdrift var blitt så kapitalintensivt mot slutten av 1960-årene at partiene alene ikke *greide* å være økonomiske garantister for sine aviser.[95] Den teknologiske, økonomiske og mediefaglige utviklingen krevde stadig større investeringer, med økt konkurranse og monopolisering av det

91 Allern (2001), s. 209.

92 Bergh & Eriksen (1998), s. 451f.

93 Høst (2009), s. 52.

94 Overrein (2005), s. 28.

95 Se også Allern (2001), s. 18.

Tabell 3. Antall aviser etter politisk tilknytning i 1952 og 1969*						
	1952	1969	1952: Opplag i 1000	1969: Opplag i 1000	1952: Prosent av opplag	1969: Prosent av opplag
A	44	37	333	430	19	21
H **	52	38	613	721	35	35
V	36	30	367	430	21	21
Sp	15	10	68	65	4	3
Borgerlig fellesliste	4	6	33	55	2	3
Andre partier	5	3	38	31	4	2
Livsynsaviser, meningsaviser	7	6	47	56	1	3
Upolitiske, uavhengig	64	61	268	282	15	14
Aviser i alt	**227**	**191**	**1766**	**2069**	**100**	**100**

** Tabellen er hentet fra Høst (2009), s. 66. ** Tall for Aftenposten Aften er med i oversikten. Uten denne avisen synker høyrepressens andel av samlet opplag til 30 prosent både i 1952 og 1969, mens A-pressens andel øker til hhv. 20 og 23 prosent.*

lokale avismarkedet. Dette skapte avisdød. I 2009 og 2015 hevdet Bastiansen at kapitaliseringen tilhører partipressens siste fase – 1980-årene.[96] Det gjør den *også*, men kapitalintensivering eller kapitalisering kan ikke bare isoleres til den siste fasen.

I perioden ble annonseinntektene dominerende fremfor abonnements- og salgsinntekter, noe som særlig styrket opplagsdominerende aviser. Aviskonkurransen førte til eierkonsentrasjon, skapte overskudd som ble investert i produktutvikling og økt sidetall – og gjorde det enda vanskeligere for mindre aviser å henge med.[97] Fra første halvdel av 1950-årene fikk vi en rask avisteknologisk utvikling. Den kunne avgjøre om en avis rykket fra i konkurransen om annonsekroner fordi trykkekvaliteten ble langt bedre.[98] Rundt 1965 satt mange aviser i A-pressen med nedbetalt, men nedslitt utstyr. Høyrepressen skulle samle inn 15 millioner kroner for å kjøpe offsetpresser, og Johan Ona fryktet at A-pressen da havnet i bakleksa. I løpet av 1971 ble løftet i A-pressen på offsetfronten fullført. Det er vanskelig å gi eksakt svar på hva teknologiovergangen betydde for avisøkonomien. Men det kan se ut til at aviser som raskt gikk over til offset, slet økonomisk og ikke fikk ventet drahjelp fra ny teknologi. Flere av dem overlevde ikke 1970-årene.[99]

Utfordringen fantes i alle partiavisorganisasjoner, men noen ble rammet hardere enn andre. Høyre hadde et klart mål om å støtte sin presse, men kostnadsutviklingen i avisbransjen gjorde det etter hvert umulig.[100] Partiets mulighet til å redde kriserammede aviser sank, fordi den nominelle bevilgningsøkningen ikke strakk til «… etterhvert som omkostningsnivået steg».[101] Kapitalbehovet sprengte «… enhver realistisk økonomisk ramme»,[102] til tross for økt støtte fra partiet og betydelig støtte fra næringslivet.

Utviklingen av antallet aviser og partiaviser frem til 1969 vil kunne gi noen premisser for diskusjonen

96 Bastiansen (2009), s. 471. (2015), s. 164.
97 Høyer (1995), s. 262.
98 Johansen (2010), s. 102, 107, 209, se også s. 207f.
99 Johansen (2010), s. 212 og 217.
100 Andersen (1981), s. 92.
101 Andersen (1981), s.170.
102 Se Andersen (1981), s. 128. I en fotnote oppgis at 25 høyreaviser rundt 1966 trengte 12 mill. kr. i engangsinvesteringer, 1,3 mill. kr. til refinansiering og 750 000 kr. til årlig driftsstøtte. Til sammenligning var Høyres partiregnskap i 1966 på kr. 2 933 000.

Tabell 4. Medlemmer i Norsk Journalistlag 1950– 2001			
År	**Medlemmer**	**Prosentøkning siden sist, total**	**Kumulativ økning i prosent, total**
1950	760	-	-
1960	948	25	25
1970	1523	61	100
1981	3357	120	342
1991	5602	67	637
2001	8525	52	1022

(Norsk Journalistlag 2013 [utdrag fra tabellen og med utregnede prosentueringer].)

om årsaker. Fra 1952 til utgangen av 1969 ble antallet aviser redusert fra 227 til 191.[103] Sortert etter politisk tilknytning får vi følgende tabell: (Se tabell 3 øverst).

Tabellen viser en *sterk* nedgang i antall partiaviser (- 32), og en *liten* nedgang for kategorien upolitiske, uavhengige aviser (- 3). Høyrepressen ble rammet dobbelt så sterkt (- 14) som A-pressen (- 7), men vurdert etter opplag var endringene likevel små. De politiske avisene eller aviser med et verdisyn utgjorde da cirka 85 prosent av opplaget.[104] Partiavisene ble særlig hardt rammet av avisdøden, men partipressen styrket seg litt fra 1960 til 1970 vurdert etter opplag.[105] «Avisdøden» var den viktigste årsaken til at antallet partiaviser gikk ned. I en NOU fra 1974 ble det slått fast at nedleggelse blant partiavisene «… først og fremst er av økonomisk natur».[106] Vi ser at også antallet upolitiske, uavhengige aviser gikk ned. Etablering av nye partiaviser – eller at upolitiske aviser ble partiaviser – «… skjedde i svært liten grad».[107]

A-pressens satsing på teknisk opprusting og journalistisk fornyelse gjennom 50- og 60-årene var et viktig bidrag til at de klarte seg relativt godt.[108] Utviklingen var likevel kostbar, den samlede avskrivingstakten for avisene i perioden 1968–1971 hadde sunket. Det var høyst bemerkelsesverdig, og en NOU fryktet økonomiske problemer på bakgrunn av de betydelige investeringer avisene hadde foretatt.[109]

Nedgangen i antallet partiaviser i denne fasen skyldtes dermed ikke journalisters eller andre aktørers motstand mot partipressen. Det kan argumenteres for at partiene var for svake til å stille opp, men årsaken var ikke partisvekkelse, men at de *relative kapitalkostnadene* var blitt så store at partiene ikke var i stand til å stille opp for avisene. Kapitalintensivering, markedskamp og strukturrasjonalisering var de viktigste bidragene til avpartifiseringen i denne fasen. Kapitalisering foregikk altså *også før* børskonsernene kom på banen. Det var faktisk en av *grunnene* til at konsernene senere ønsket seg inn i avisdrift. Avisene var attraktive for investeringer fordi det lå betydelige verdier i avishusene som ikke var markedsrealisert. Dette kommer vi inn på senere.

Journaliststanden vokste

Kapitaliseringen av pressen og statens støtteordninger var også en vesentlig bakgrunnsfaktor for veksten og styrken til journalist- og presseorganisasjonene. Medlemstallet i Norsk Journalistlag (NJ) kan indikere utviklingen. (Se tabell 4 øverst).

En gang etter 1960 startet en kraftig vekst i antallet NJ-organiserte, til tross for betydelig avisdød.

103 Høst (2010), s. 74.
104 Høst (2010), s. 80f.
105 Wale (1976), s. 21.
106 NOU 1974: 57, s. 21.
107 Høst (2009), s. 66.
108 NOU 1992: 14, s. 20.
109 NOU 1973: 22, s. 30.

ORIENTERING

— HVER FJORTENDE DAG —

nr. 8 - 5. årg. 1. mai 1957 Løssalg 1 krone

1. MAI-NUMMER

Arbeiderpartiets landsmøte:

Gjenreis sosialismen

Farlig forslag på LO-kongressen

Jern og Metall vil ta fra lønnstakerne avgjørelsen i tariffsaker

Rolf Kirkvaag: La oss samarbeide

Side 8.

Agnar Mykle: Taustigen

Side 4.

Alf Prøysen: Mor og tre små

Side 11.

Odd Eidem: På livet løs . . .

(Reportasje fra Israel).

Side 12.

NATO

NORGE

Snille, lille Norge

Avisa Orientering ble i realiteten partiorganet for SF etter dannelsen i 1961.

Sterkest var veksten fra 1970 via 1981 til 1991, og veksten avtok noe frem til 2001. Vi kjenner ikke organisasjonsgraden over tid, men i 1974 var den på over 90 prosent.[110] Økt medlemstall og betydelige kontingentinntekter ga kraftig styrket organisasjonsapparat i 1980-årene. Samtidig fikk NJ store inntekter gjennom KOPIFAG (1980) (senere KOPINOR),[111] noe som gjorde at NJ fikk langt bedre *forutsetninger* for bredere profesjonsideologisk utvikling – også i spørsmål som var relevant for partipressens fremtid.

Uten kapitaliseringen fra 1960-årene og utover hadde denne sterke veksten i NJ-medlemmer ikke kunnet komme. Utviklingen gjorde også de sterkeste avisene mer *økonomisk* selvstendige i forhold til partiene. Det åpnet rom for et senere brudd dersom strukturelle og politiske faktorer lå til rette for det. Midt i 1960-årene kom motstand mot partipressen for første gang frem i journalistenes fagblad, som resultat av den omfattende avisnedleggelsen.[112] Ønsker om *å avvikle* partipressen hadde den gangen ingen større tilslutning.

Spirer til ny partipresse

Det er blitt hevdet at generell radikalisering fra slutten av 1960-årene førte til at det politiske maktfeltet ble mer åpent, og at den hevdvunne partimakten ble

110 Høyer & Lorentzen (1975), s. 285.

111 Ottosen (1996), s. 413f.

112 Bastiansen og Dahl (2003), s. 448.

svekket. Så blir det trukket konklusjoner om at dette svekket partipressen.[113] Det kan det ha gjort, men resonnementet undervurderer partipressens evne til å tilpasse seg endrede realiteter. Gjennomgangen av de offentlige utredningene har vist at partipressen tok disse realitetene inn over seg, og ble modifisert. De miljøer som var sentrale i den generelle radikaliseringen, hadde betydelig innpass i det journalistiske feltet, og det er heller ikke entydig at disse miljøene svekket partipressen. De frembragte også spirer til *styrking* av partipressen. Avisa Orientering ble startet av venstreopposisjonelle i Ap i 1953, og spilte en viktig rolle frem mot danningen av SF i 1961. Generalforsamlingen i 1961 vedtok at Orientering skulle «fortsette som partipolitisk uavhengig avis».[114] Et klart flertall gikk likevel inn for at det skulle være «en sentral oppgave» å rapportere om SF.[115] Flertallet ønsket å åpne for at avisen funksjonelt kunne bli en slags partiavis. Fra valgkampen 1961 ble SFs «fingeravtrykk» i Orientering tydeligere – og terskelen for hva som ble regnet som nyheter om SF, var lav.[116] Gjennom nærhet til det sentrale partiapparatet, personaloverlapping og rollebytter hadde avisen *direkte* forbindelseslinjer til det sentrale partiapparatet.[117] Generalforsamlingen i 1973 befestet et partivedtak om at Orientering skulle være SF-organ.[118] Før partisamlingen midt i 1970-årene het det i en avisutredning at et nytt parti ville «ha større behov for å bygge opp en egen presse enn et parti som i alle hovedtrekk aksepterer det bestående samfunn.»[119] Partiet vedtok å legge ned Orientering og opprette en ny partiavis, Ny Tid. Ny Tid ble også senere registrert som partiavis i aviskatalogen fra 1980 til 1992.

Den andre spiren for nye partiaviser på venstresiden, var Klassekampen, som kom som månedsavis fra 1969. Også i dette tilfellet kom det viktigste bidraget til en motstrøms styrking av partipressen godt inn i *neste* periode, Klassekampen ble organ for AKP (m-l) fra 1973, ble så ukeavis – før overgangen til dagsavis i 1977. Tankegangen var at partiet måtte ha en landsdekkende avis som både var agitator, propagandist og organisator.[120] Også utenfor venstresiden, i Anders Langes Parti (senere FrP) og i KrF ble det i denne neste perioden tatt initiativ for nye partiorganer, men ikke med samme hell som initiativene fra SF/SV og AKP(m-l).

Derfor er påstanden om at radikaliseringen i 1970-årene *generelt* førte til svekkelse av partipressen, problematisk. Påstanden bør nyanseres, og radikaliseringens virkning på partipressen bør drøftes mer inngående konkret. Som vi har sett, ledet radikaliseringen også til tilfeller av utbygging av partipressen.

Journalistisk yrkesbevissthet og partisvekkelse (1970–1983)

Mellom 1970 og 1983 fikk vi det første store frafallet av partiaviser, og presseorganisasjonene begynte å innta en kritisk tilnærming til den tradisjonelle partiagitasjonen.[121] Fasen kan betraktes som avsluttet da aksjemarkedet ble liberalisert og aviser ble et investeringsobjekt for børsspekulanter og – litt senere – for aviskonsern.

Politisk ble perioden innledet med EF-striden og nederlaget for ja-siden i 1972. Den ensidige ja-journalistikken hadde bidratt til et misforhold mellom leserne og avisene. Før avstemningen hadde 81 prosent av avisene inntatt et ja-standpunkt, men folket sa nei.[122] Dersom en ser bort fra «vet ikke-aviser», var styrkeforholdet enda mer dramatisk skjevt, 86 prosent av ukeavisopplaget stod på ja-siden, mot 14 prosent på nei-siden.[123] Vurdert opp imot utfallet

113 *Lindholm (2015), s. 203, 218 og 282 og Bastiansen (2010), s. 147.*
114 *Sitert og omtalt etter Fonn (2011), s. 130.*
115 *Rossavik (2011), s. 48.*
116 *Fonn (2011), s. 132.*
117 *Fonn (2011), s. 269.*
118 *Fonn (2011), s. 263.*
119 *Sitert etter Fonn (2011), s. 269.*
120 *Oktober (1978).*
121 *Se Overrein (2001), s. 243ff for omtale av den tradisjonelle («vulgære») partijournalistikken.*
122 *Bastiansen (2009), s. 115, som bygger på Gleditsch & Hellevik (1977), s. 218f.*
123 *Gleditsch & Hellevik (1977), s. 219.*

av folkeavstemningen gav dette klar melding om at det *ikke* var selvsagt at pressens påvirkningskraft på velgerne var sterk. Slik underminerte EF-striden en tradisjonell begrunnelse for partipressen.

Dette fikk også viktige følger for partisystemet. Partisplittelsen i Venstre samme år utløste den første bølgen av partiavisavviklinger, og Venstrepresselaget gikk i oppløsning.[124] Bergens Tidende brøt med Venstre i 1972 uten større dramatikk. De så ingen grunner til å bringe den opprivende partikampen inn i redaksjonen ved å ta stilling.[125] Dagbladet tok det endelige bruddet i 1977. Det er «svært usikkert når det endelige bruddet i venstrepressen hadde funnet sted …»[126] om EF-saken ikke hadde splittet partiet. Tidligere journalist i Dagbladet, Arne Finborud, hevder at partiutbryterne fikk et parti som ble en ren flopp, og at løsningen av partibåndene ikke utelukkende måtte vurderes med bakgrunn i idealer om en fri presse. Han hevder det ble

> *… brukt mange vakre ord om prinsipper om en fri og uavhengig presse ved denne løsrivelsen. Men sannheten er like mye at denne prosessen kom som følge av at partiet hadde gått i oppløsning. (…) Løsrivinga skjedde like mye av tvang som av lyst.*[127]

Vi har sett at krisen i Venstres presseorganisasjon ble oppfattet i presse-NOU-er som et unntak fra et partipressesystem som fortsatt fungerte godt. Sett ut fra Finboruds betraktninger i 2008 var kanskje ikke den oppfatningen så merkelig. Han inntok også det samme standpunktet, men enda tydeligere, få år etter bruddet. Han hevder her at partibindingene til Venstre forsvant *mot* avisenes vilje.[128] Lignende synspunkt hevder Einar Østgaard i boken *Pressen i Norden*.[129] Mange venstreaviser hadde også en relativt sterk uavhengig posisjon allerede *før* bruddet, både på grunn av Venstres liberale ideologi, og på grunn av at de var relativt selvstendige, «… rike og økonomisk uavhengige …».[130]

«Avisidentiteten var i mange tilfeller frakoblet partiidentiteten»

EF-striden ble viktig for at avviklingsprosessen gikk raskere. Men en pressehistorisk fremstilling bør likevel fokusere hovedsakelig mot «… samvirke mellom aktører og strukturer […] når historiske prosesser skal forstås».[131] I Norsk Presses Historie bind 3 blir det hevdet at EF-striden var den utløsende faktor for at partipressens *organisasjoner* ble nedlagt utover i 1980-årene, men det blir ikke skrevet at partipressen vedvarte til ut i 1990-årene, noe som vi tidligere har påpekt, og som ble avklart i Bastiansens arbeid fra 2009. Partipressens organisasjoner ble heller ikke *nedlagt* i 1980-årene, men avviklingsprosessen *startet* (med unntak for Venstrepressen, som allerede var avviklet i 1977) i 1980-årene (se tabell 2 s. 21). Hva som ble regnet som den *utløsende faktor*, og hva som ble regnet som de *faktiske eller bakenforliggende årsakene*, er noe uklart. En ikke urimelig lesning kan være at EF-striden er hovedårsaken, ettersom andre forklaringer bare er nevnt, men ikke eksplisitt drøftet. [132]

EF-saken var en viktig politisk hendelse, men som dominerende forklaring på hva som avviklet eller utløste partipressens fall, blir fremstillingen misvisende. Om vi for eksempel ser til den svenske pressehistorien, hevdes det der at partiavisene måtte tilpasse seg markedet og bli «kommersiellt gångbara, […] och opartiska».[133] I Sverige fantes ingen sammenlignbar utløsende EF-faktor, likevel

124 *Se Raaum (1975), s. 174.*
125 *Eriksen, Hoshovde & Rødland (1992), s. 100.*
126 *Havre (1992), s. 43.*
127 *Finborud (2008), s. 99f.*
128 *Finborud (1979), s. 45.*
129 *Østgaard (1978), s. 145.*
130 *Havre (1992), s. 43.*
131 *Eide (2000), s. 294.*
132 *Bastiansen (2010), s. 147.*
133 *Gustafsson (2002), s. 311.*

ble prosessen raskt drevet frem.

Avisenes løsrivelse fra de andre partiene enn Venstre begynte for alvor å slå inn på begynnelsen av 1980-årene, da medlemstall og partiidentitet begynte å svikte for partiene.[134] Fra da av ble det klarere at partiene hverken kunne «levere» et stabilt lesermarked eller fungere som støtteorganisasjoner for partiavisene. Allerede med grunnlag i stortingsvalget i 1957 ble det slått fast at det ikke var klar sammenheng mellom partioppslutning og opplaget til partiavisene.[135] Avisidentiteten var i mange tilfeller frakoblet partiidentiteten.[136] Erkjennelsen av at det ikke var noen direkte kobling mellom velgeroppslutning og mediemakt, utviklet seg sakte, men ble trolig en faktor for at partiene *senere* ikke gjorde sterkere motstand mot avpartifiseringen.[137] Men partipressen hadde også andre funksjoner enn å vinne velgerstøtte direkte. Avisene kunne gi økt status ved omtale av politikere, redaksjonene var faste støttepunkter i distriktene («partikontorer»), og de var ofte viktige «utdanningssteder» for politikere. Dessuten var de kanaler for oppsamling av informasjon til tillitsmenn og politikere.[138] Vi kan også legge til avisenes evne til å sette dagsordenen og til å styrke opinionsledernes argumentasjon.[139] Når dette «partiapparatet» hadde betydelig geografiske støttepunkter i periferien, gir det noe av forklaringen på at partiene sent aksepterte løsrivelse, selv om de erkjente avisenes begrensede *direkte* virkning for å vinne velgerstøtte.

«Norsk Journalistlag mente at «… avisene hadde rett til å kreve en viss lojalitet fra sine ansatte …»»

Det er også blitt hevdet at NRKs *mer* nøytrale dekning av EF-striden ga mange journalister en oppvåkning og et ideal/ønske om en partiuavhengig presse.[140] Det kan så være, men denne oppvåkningen ble i tilfelle ikke tydeliggjort raskt. I fagbladet Journalisten fra 1972 til 1980 kom ingen utfyllende kommentarer til rapporter og forskningsarbeider som analyserte avisenes og journalistenes rolle i EF-striden. En notis fra 1974 viser til en svensk undersøkelse som slo fast at «NRK kom godt fra kravet om saklighet og balanse»,[141] men avisenes rolle var ikke en del av undersøkelsen. Heller ikke arbeidet til Gleditsch og Hellevik fra 1977, som vier pressens rolle *betydelig* oppmerksomhet, er kommentert. Først i 1980 kom en kort, men tydelig melding med initialene «seo» saksett fra Vårt land som hevdet at

> *«Norske journalister har aldri foretatt et skikkelig oppgjør med den rolle de spilte før folkeavstemningen. […] Det til tross for at svært mange journalister måtte vite at de i noen måneder hadde vært propagandamedarbeidere for et bestemt syn.»*[142]

Kommentaren, skrevet av Sven Egil Omdal, viser at det ikke ble foretatt oppsummerende organiserte diskusjoner rundt pressens rolle under EF-striden etter 1972 blant journalistene. En gjennomgang av Pressens Årbog mellom 1972 og 1991 viser at EF-saken knapt ble nevnt. Vi har bare funnet en mindre kommentar til kritikk av dagspressen under EF-striden.[143]

Kanskje kan vi her se en form for etterrasjonalisering fra en generasjon journalister som overdriver journalistbevisstheten om at partipressen var årsak til at pressen hadde sviktet sine idealer under EF-konflikten. Den bevisstheten må ha kommet på et senere tidspunkt. Likevel er det riktig at journalistene fra midten av 1970-årene *gradvis* økte motstanden og

134 Se f.eks. Overrein (2005), s. 20f.
135 Rokkan (1970), s. 399f.
136 Se Overrein (2001), s. 66f.
137 Se f.eks. Rolland (1999), s. 112.
138 Wale (1976) [1972], s. 32.
139 Se f.eks. Mathisen og Werner (1982), s. 101–102 sin vurdering av to-stegs hypotesens betydning.
140 Bastiansen (2006), s. 468 og Bastiansen (2009), s. 229.
141 Journalisten (1973), juni/juli, s. 131.
142 Journalisten (1980), mai, s. 23.
143 Se Raaum i Pressens Årbog 1975, s. 177.

tappet avisene for partistøttende funksjoner gjennom å endre journalistikken og forholdet til partiene.[144] De startet en faglig kamp for å trekke grenser mellom journalistikk og partipolitikk.[145] Over tid gjorde de avisene til lite funksjonelle redskaper for partiene.[146]

Journalistene aksepterte partipressen

På slutten av 1970-årene kan vi registrere konflikter mellom journalister/redaktører og partistyring i noen aviser.[147] Kritikken av den politiske avisstyringen ble «… mer og mer et samtaleemne utover i 70-årene».[148] Men Norsk Journalistlag mente at «… avisene hadde rett til å kreve en viss lojalitet fra sine ansatte …»[149] i spørsmål om avisens grunnsyn. Vi har ikke registrert at det synspunktet noen gang ble endret i 1970/1980-årene. Både redaktørene og journalistene gikk *forsiktig* frem.

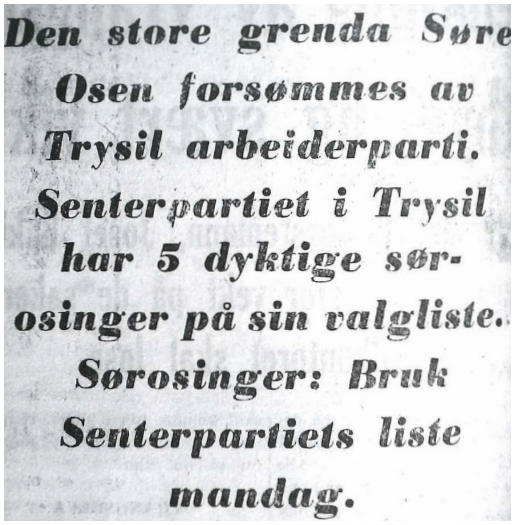
Den store grenda Søre
Osen forsømmes av
Trysil arbeiderparti.
Senterpartiet i Trysil
har 5 dyktige sør-
osinger på sin valgliste.
Sørosinger: Bruk
Senterpartiets liste
mandag.

Partipropaganda fra avisen Østlendingen 26. september 1959.

Dette registreres i presseforskningen. Odd Raaum drøftet i 1978 hvordan presseorganisasjonene prøvde å manøvrere avisene ut av partienes omfavnelse «i det minste mentalt sett».[150] Presseorganisasjonene hevdet at en differensiert dagspresse ikke bare betydde mange aviser med ulike politiske syn. De så for seg indre differensiering med politisk pluralisme i den enkelte avis. En mulighet var å tenke «senderpluralisme», at redaksjonene var satt sammen av folk med «… forskjellig bakgrunn og livssyn».[151] Tidlig i 1970-årene fremhevet NJ disse alternativene, men de ble ikke sett i motsetning til partipressen, men som et tillegg til den. Etter 1975 påpekte NJ at pressen måtte ha et samfunnssiktemål utover å være propagandaorganer for partier eller snevre gruppeinteresser. Men NJ erkjente også behovet for «… de rene partipolitiske aviser».[152]

« vi kan heller ikke registrere at presseorganisasjonene eller deres lokallag noen gang uttalte at partipressen burde avvikles»

Dagspresseutvalget og presseorganisasjonene var enige om at det var en nedre grense for antallet aviser for at en fri og utvungen samfunnsdebatt kunne sikres utover landet. Vi kan merke oss at ingen av presseorganisasjonene i høringsrunden utfordret en av Dagspresseutvalget sentrale konklusjoner. Dagspresseutvalget skrev:

> *Det vil fortsatt være en markert forskjell mellom det som kalles borgerpresse og arbeiderpresse. Der forholdene gjør det umulig for begge avisretninger å eksistere samtidig vil noe gå tapt i distriktets politiske og kulturelle liv.*[153]

144 Finborud (1979), s. 43–54.
145 Raaum (1999), s. 22–31og 41. og Rasmussen (2015), s. 380–383
146 Se f.eks. Tranvik & Selle (2003), s. 210 ff og Rolland (1999), s. 112 ff.
147 Se Eide (2000), s. 222ff.
148 Simensen (1999), s. 107.
149 Ottosen (1996), s. 387.
150 Raaum (1978), s. 55.
151 Raaum (1978), s. 56.
152 St. meld. nr. 34 1975/6, s. 98.
153 NOU 1974: 57, s. 17.

Når presseorganisasjonen aksepterte dette premisset, må det bety at utviklingen av en faglig yrkesorientering som ikke aksepterte partipressens logikk, var kommet kort. Det kan vi også se i et bidrag fra Wale i 1975 til Norsk Redaktørforenings jubileum. Først slo han fast at tendensen var at avisene frigjorde seg fra partiene. Så hevdet han at avisene fortsatt ville være alliert med et parti, «… men avisene vil i større grad selv avgjøre hvordan den skal fremme det felles grunnsyn. […] For avisene blir partipolitikk bare én blant mange oppgaver.»[154] Dette må sies å være en svært forsiktig motstand mot partipressen, særlig fra en som er blitt omtalt som «… norske journalisters fremste strateg og ideologiprodusent i perioden som fulgte etter 1972».[155] At Wale utviklet en prinsipiell motstand mot partipressen, er en annen sak.[156] I praksis fremmes et syn for en modernisert partipresse der avisene skulle ha en selvstendig rolle, men de kunne være politisk tilknyttet et parti.

Raaum hevdet i 1986 at NJ i 1979 slo fast at journalistikken var truet fra to hold: av partilojaliteten og av markedshensynet. Han mente organisasjonen definerte de tradisjonelle partibindingene som en av fagets *fiender*.[157] Men vedtaket kan oppfattes mer tvetydig og dempet. NJ skulle arbeide for at journalistene sto «… *mest mulig* [vår utheving] fri og uavhengig av interesseorganisasjoner, politiske partier og pressgrupper i sin yrkesutøvelse».[158] Det skulle ikke hindre journalistene i å delta i politikk og samfunnsaktiviteter, men troverdigheten ville bli svekket dersom «… journalistene overvåker saksområder hvor vedkommende selv innehar viktige tillitsverv».[159] Uttalelsen er et stikk mot partipressen, men advarer først og fremst mot *rolleblanding* i journalistikken. Landsmøteprotokollen viser at dette punktet ikke fikk særlig oppmerksomhet, det ble hverken kommentert eller diskutert.[160] Derfor kan det diskuteres om vedtaket går så langt som å definere partipressen som *fiende* av faget, selv om flere journalister nok ønsket å tolke det slik. Fra midten av 1970-årene ser vi bare forsiktige ytringer fra ledelsen i presseorganisasjonene om at avisene «… burde bli mindre partibundet …».[161] Kraften i motstanden mot partibindingene fra journalistenes side, kan med bakgrunn i dette, ikke ha vært særlig sterk før *etter* 1979, da vedtaket ble gjort. Ut fra litteraturen denne artikkelen bygger på, gjennomgangen av fagbladet Journalisten 1972–1990 og Pressens Årbog 1972–1991 kan vi heller ikke registrere at presseorganisasjonene eller deres lokallag *noen gang* uttalte at partipressen burde *avvikles*.

«åpen mobilisering ville utfordret eiermakten til å definere avisens verdigrunnlag/partitilknytning»

Opprør eller tilpasning blant journalistene?

I ettertid kan det fremstå som merkelig at motstanden mot partipressen *ikke* ble artikulert tydeligere av journalistenes organisasjoner. På den andre siden drev journalistene en stille mobilisering mot partipressen som desimerte dens funksjon over tid. Det var bare å *vente* på utfallet. Forklaringen på fraværet av et tydelig journalistopprør *kan* være at tilstanden under partipressen eller vilkårene for å utøve yrket ikke var så ille, og at bildet av partipressen blant mange journalister i dag er rasjonalisering av *senere* utbredte journalistholdninger. Det kan også tenkes at forklaringen ligger i redsel for svekkede karrieremuligheter i en tid der journalister enda ikke kunne «flyte» tilnærmet fritt mellom ulike aviser og konsern.[162] En annen beslektet forklaring kan være at åpen mobilisering ville utfordret eiermakten til å definere avisens verdigrunnlag/partitilknytning. Forsøk på å endre

154 *Wale (1975), s 59.*
155 *Lindholm (2015), s. 158.*
156 *Se f.eks. Rasmussen (2015), s. 270*
157 *Raaum (1986), s. 117 og 123.*
158 *Journalisten (1979) februar, s. 18.*
159 *Journalisten (1979) februar, s. 19.*
160 *Norsk Journalistlag 1979, Landsmøteprotokoll 25, 26. 27. april.*
161 *Se også Raaum (1999), s. 25f.*
162 *Se Høyer (1979), s 83ff.*

avisers grunnsyn «innenfra» ble effektivt stoppet av den første hovedavtalen for journalister i 1980, etter betydelig debatt og tautrekking fra midten av 1970-årene.[163] En åpen mobilisering mot partipressen fra journalistene den gangen ville trolig utløst *krise* for partipressen i 1970-årene, men det skjedde ikke.

En annen forklaring kan være samsvaret mellom journalistenes partipreferanser og partitilknytningen til deres aviser. I 1974 hadde 78 prosent av A-pressens journalister Ap som preferanse, mens SV ble foretrukket av 18 prosent. I Senterpressen hadde 55 prosent preferanse for Sp, 12 prosent for KrF og 18 prosent for SV. I den konservative pressen var støtten til Høyre på 64 prosent, mens 13 prosent støttet Venstre / Det Nye Folkepartiet. Få journalister arbeidet i aviser som var «… mer radikale enn de sjøl».[164] I partipressen sympatiserte et klart flertall (68 prosent) med partiet til avisen, men i tillegg var det 17 prosent som støttet den politiske blokken avisen tilhørte. Dette gir et massivt flertall på 85 prosent som støttet vesentlige deler av avisenes politiske grunnsyn. Høyer (1979), s. 83.[165]

I undersøkelsen fra 1974 fremgikk det at 59 prosent av de avisansatte var eller hadde vært medlem av et politisk parti, og at 34 prosent satt eller hadde sittet i et kommunalt utvalg eller råd. For landets velgere var tallene 16 og 8 prosent.[166] Journalistene var dermed knyttet til partiene i langt sterkere grad enn leserne. Et flertall av journalistene betraktet de «… partipolitiske lojaliteter …» som en «svært stor» og «ganske stor» trussel mot pressefriheten, men fortsatt var det 43 prosent som så dette som en «liten» eller «ingen trussel» mot journalistikken.[167] Partipolitisk erfaring ble på den andre siden ikke verdsatt særlig høyt, men det var bare 7 prosent, som mente at partipolitikk var *uønskelig* i yrket. Undersøkelser viste også et sikkert flertall blant journalistene for at avisene kunne kreve lojalitet overfor avisens grunnsyn.[168]

Dette er indikasjoner på at utviklingen av en ny yrkesidentitet, med *tydelig* brodd mot partipressen, var kommet kort. Til langt ut i 1980-årene så mange journalister arbeid i partipressen som uproblematisk. Vi har «… frihet til å vurdere sakene ut i fra journalistiske kriterier og ikke etter partiinteresser»,[169] ble det hevdet. Dette bekreftes også av undersøkelser som viste at pressefolk ikke oppfattet eiernes kontroll som plagsom.[170]

«systemet skapte institusjoner som bandt sammen presseorganisasjonene, partiene og statsadministrasjonen i et presseforlik»

En viktig grunn til det manglende journalistopprør kan ha ligget i det overordnede partipressesystemet (se modell s. 13) som ble skapt ved innføringen av pressestøtten. En ting var den økonomiske støtten (parti-)avisene fikk, men systemet skapte institusjoner som bandt sammen presseorganisasjonene, partiene og statsadministrasjonen i et presseforlik, som var krevende å utfordre. Her spilte også presseforskningen en vesentlig rolle. I den parlamentariske pressetradisjonen var partipressen en del av demokratiet. Den var forankret i deler av demokratisk teori der man la vekt på «… forutsetningene for et ordnet og representativt statsstyre».[171] I redaksjonene kunne nok partipressen skape stor irritasjon, men Journalistlaget og andre presseorganisasjoner utfordret aldri denne demokratiargumentasjonen direkte.

163 Raaum (1999), s. 18f. Se også Høyer (1979), s. 78ff sin vurdering av debatten om redaksjonelt demokrati.
164 NOU 1983: 3, s. 149.
165 Høyer (1979), s. 83.
166 Raaum (1999), s. 26.
167 NOU 1982: 30, s. 200.
168 Høyer (1979), s. 82.
169 Se intervju med journalist i Arbeiderbladet Sidsel Kraakenes i Rudjord & Østgaard (1985), s. 68.
170 Høyer (1979) s. 82f.
171 Høyer (1982), s. 65.

Forståelser av at journalistene førte en frigjøringskamp, som til slutt avviklet partipressen, er svakt empirisk funderte – og kan mistenkes for å bygge på selektiv etterrasjonalisering. Det nærmeste vi kommer *opprør*, var Dagbladets åpne brudd med partiet så sent som i 1977. Men vi bør legge til at i Dagbladet og de andre venstreavisene skjedde bruddet (også eller kanskje hovedsakelig) fordi «… partidelen av samboerskapet simpelthen forsvant!».[172] Vår vurdering er at journalister og redaktører stille og gradvis underminerte partipressen. Til sammen bidrar denne gjennomgangen til å forklare mangelen på «opprør» fra journalistene, og til å forstå hvorfor partipressen vedvarte så lenge.

Er NRK-fjernsynet årsaken til partipressens fall?

I 2014 hevdet Dahl at årsakene til avviklingen av partipressen «… er kanskje fjernsynet».[173] Han ser perioden og årsakssammenhengen slik;

> *«Fordi [avisene] … måtte tilpasse seg den nye mediesituasjonen som var oppstått med fjernsynets utbygging i løpet av 1960-årene, måtte partilojaliteten avvikles fra avisenes side. Kort og brutalt var det dette som skjedde rundt 1972.»*[174]

«Avisene kunne ikke låse seg inne i et lesermarked definert av parti- og lojalitetsmønster dersom de skulle vokse»

Samtidig avviser han andre forklaringer som er gitt for hvorfor partipressen ble avviklet. Han regner profesjonaliseringen av journalistikken, og kjede- og konserndannelser i pressen som *følger* av partipressens avvikling, ikke som dens *årsaker*. Videre regner han EF-saken i 1972 som påskudd og ikke en årsak til at partipressen falt, avviser nye profesjonsideologiske strømninger blant journalistene som vesentlige og ser heller ikke konkurransen i avismarkedet eller partisvekkelse som viktige faktorer. Hans avvisninger bygger på at tankene om at partipressen begrenset nyhetstilfanget, alt var hevdet i 1935, men de fikk ikke tyngde før i 1970- og 1980-årene. Avisene kunne ikke låse seg inne i et lesermarked definert av parti- og lojalitetsmønster dersom de skulle vokse. Disse faktorene kan vanskelig forklare partipressens avvikling, «… fordi de gjorde seg gjeldende lenge før 1970-årene»[175] og var anerkjent før avpartifiseringen satte inn for fullt.

Overordnet i disse resonnementene er at faktorer som var kjent og som *virket* tidligere, «automatisk» avvises som senere årsaksforklaringer. Dette er vitenskapsteoretisk ikke holdbart. Samme faktor X kan ha ulike virkninger på ulike tidspunkt der andre vesentlige elementer kan være forandret. Historiefilosofen Behan McCullagh formulerer seg slik:

> *«Often a causal conjunction does not produce its effect immediately because the tendency it sets in train is retarded by other causal forces present in the situation.»*[176]

Etter vårt syn kan man bare komme frem til Dahls konklusjon etter konkret analyse og argumentasjon, og ikke ved hjelp av denne typen generelle resonnementer som tilsynelatende fritar forskeren fra konkret empirisk analyse. I vår drøfting understrekes dette poenget av at Dahl *forsterker* betydningen av NRK-fjernsynets rolle, ved at han avviser andre potensielle årsaker. Denne NRK-argumentasjonen skal vi gå nærme inn på.

I 2006 hevdet Bastiansen at partipressen paradoksalt nok ble den fremste til å overvåke at NRK-monopolet var en politisk nøytral og «objektiv» nyhetsformidler. Kontrollen partipressen utøvde, hadde overraskende stort omfang. Med fjernsynet ble partijournalistikkens nødvendighet *bekreftet* i

172 Bjerke (1999), s. 82, se også Øy (1982), s. 67.
173 Dahl (2014), s. 14.
174 Dahl (2014), s. 14.
175 Dahl (2014), s. 14.
176 Behan McCullagh (1998), s. 183.

avisene, konkluderte han.[177] Ingenting tyder på at dette *umiddelbart* svekket partipressen.

Hvordan NRK-TVs virkning på partipressen må forstås, er komplisert. Det er neppe grunnlag for å hevde at fjernsynet som aktør arbeidet for å svekke partipressen. Dahl og Bastiansen gjør imidlertid et betydelig poeng av en undersøkelse fra 1971 som viste at publikum regnet dagspressens troverdighet som klart lavere enn troverdigheten til radioen og fjernsynet. Når det ble spurt om hvem som ga «pålitelig bilde av det som skjer i verden»,[178] kan det tenkes at samvirkningen av bilde og lyd (og til dels skrift) bidro til *sterkere* «tillitsvotum» enn avisene fikk. Dahl og Bastiansen fremhever også at fjernsynet over tid skjøv partiene bort fra kontrollen over valgsendingene, og at mediets sendinger økte i omfang. Så foretar de en slutning fra disse endringene til at det kunne avleses i pressen. Antallet partiaviser var redusert fra 114 i 1966 til 85 i 1984.[179] Vi har pekt på at perioden 1984–1994 hadde større frafall av partiaviser. Men det er ikke det vesentlige *her*. Problemet er at det ikke gjøres rede for den påståtte sammenhengen mellom nedgangen i antall partiaviser og NRK-TVs vekst og utvikling. Slutningen mangler både teoretisk og ikke minst empirisk belegg, og vi vil hevde at den i beste fall er en interessant *teoretisk* ytring.

«Problemet er at det ikke gjøres rede for den påståtte sammenhengen mellom nedgangen i antall partiaviser og NRK-TVs vekst og utvikling»

Maktutredningen fra 1982 viste også til en undersøkelse fra 1974 der avisene ble vurdert på linje med fjernsynet og foran radio i rangering av pålitelighet som nyhetskilde. Den oppsummerte gjennomgående høy tillit til nyhetsdekningen både i radio, TV og avisene, og fastslo at tillitsforskjellene i ulike undersøkelser var vanskelige å forklare.[180] Vi mener det er sannsynlig – uten at vi har anledning til nærmere analyse – at det endrede bildet av tillit til aviser kontra fjernsyn fra 1971 til 1974 og 1982 først og fremst kan tilskrives EF-sakens varierende intensitet og relevans. I 1971 nærmet EF-striden seg klimaks, i 1974 var den tilbakelagt og i 1982 var EF en *ikke-sak*. Gitt kontrasten mellom den refererte massive ja-slagsiden i norske aviser og folkemeningen frem mot 1972, og vurdert mot NRKs mer balanserende rolle, var negative tillitsvurderinger av avismediet opp imot fjernsynet i 1971 noe en kunne vente. Samtidig regnet partipressen seg som politisk *overvåker* av TV-mediet, noe som neppe svekket partipressens legitimitet. Den rollen ble *ikke* mindre viktig utover 1970-årene, da NRK ble kritisert av Libertas, og vi fikk en debatt om «venstrevridde» eller «høyrevridde» NRK-sendinger.[181]

Fjernsynet har over tid hatt betydelig innvirkning på partipressens utvikling og avvikling, men da i kraft av å endre det *journalistiske uttrykket*, med sin partipolitisk «nøytrale» journalistikk. Vi kan ikke se at det er belegg for å hevde at NRK-fjernsynet som aktør var en så betydelig faktor at den avviklet partipressen, som Dahl antyder. Derimot kan det hevdes at fjernsynet bidro til at de *strukturelle betingelsene* i mediemarkedet over tid ble forskjøvet, slik at journalistene kunne rykke frem i sin stille underminering av partipressen.

Journalisme og markedsintervensjon (1984–1994)

Fra 1984 fikk vi det største spranget i reduksjonen av antallet partiaviser (- 43). Denne siste fasen for partipressen kan regnes som startet med Orklas inntreden i medie- og avismarkedet, og som avsluttet ved at NAL sluttet å registrere avisenes politiske tendens i Aviskatalogen.

177 Bastiansen (2006), s. 497–500.

178 Se Bastiansen og Dahl (2003). s. 443 tabell 6.13.

179 Bastiansen og Dahl (2003), s. 446.

180 NOU 1982: 30 s.109.

181 Se Calmeyer (1975) og Nilsen (1975). Libertas (1974) og Bastiansen & Dahl (2003), s. 439.

Tabell 5. Orklas avisoppkjøp 1985–1986 og politisk tendens			
Aviser	**Kjøpt av Orkla**	**Siste gang registrert som partiavis etter 1970**	**Aksjeandel i 1992**
Moss avis	1985 (100 %)	(Borgerlig uavh.)	100 %
Fredrikstad Blad	1985 (34 %)	1977 (H)	85 %
Østlandets Blad	1985 (11,2 %)	1992 (H)	39 %
Tønsbergs Blad	1986 (41 %)	1991 (H)	93 %
Gjengangeren	1986 (26 %)	1991 (H)	91 %
Sandefjords Blad	1986 (8,2 %)	1994 (H)	96 %

(Kilder Aviskatalogen 1970–1994, NOU 1988: 36 og Bastiansen 2009 s. 279.)

Starten *kunne* vært satt til da regjeringen Brundtland startet dereguleringen av finansmarkedet, eller da Willochregjeringen forsterket dette høsten 1981. Da ble lånefinansierte investeringer lettere å gjennomføre, og aksjemarkedet ble stimulert ved å lette realisering av gevinst og ved å senke skatten på aksjegevinster. Begrensninger på utenlandske investorer ble opphevet.[182] I jappetiden ble fortjeneste i økende grad hentet ut ved kortsiktig kjøp og salg av selskaper.[183] Fra 1981 ble NRK-monopolet opphevet, noe som la grunnlag for investeringer i et større mediemarked der partiaviser var en del av bildet. Konsesjonssøknader for radio og TV ble en «… feber som grep norske aviser høsten 1981»[184] uten tanke på inntjening.

«Fra 1981 ble NRK-monopolet opphevet»

Frem til uti 1980-årene skiftet aviser sjelden eiere, det ble betalt ut lite utbytte og aviser hadde lav børsverdi.[185] Fra tidlig i 1980-årene ble det foretatt eierskifte av aksjeposter.[186] Avisene ble sett på som interessante fordi tidligere fortjeneste var blitt pløyd tilbake i selskapene. Dette gjorde avisene sårbare for oppkjøpere som ville «… skaffe seg ei rask fortjeneste».[187] Aviser ble investeringsobjekter, først for mediespekulanter, deretter for mediekonsernene som tenkte noe mer langsiktig. Johann Roppen oppsummerer: «[…] der jappane ville gjennomføre endringane på 12 månader gjennomførte Orkla endringane på 12 år […]»[188] Men viktigere: Denne kommersialiseringen medførte skjerpet konkurranse, behov for ny avisteknologi og store investeringer. Mange avishus lette etter investeringsvillig kapital.[189] Det åpnet for nye eiere.

Bastiansen hevder at kommersialiseringen av avisdriften ikke har særlig forklaringskraft for avpartifiseringen.[190] Både Bastiansen og Dahl har understreket at det er en utbredt og *feilaktig* oppfatning at mediekonsernenes fremvekst førte til avvikling av partipressen. Det kan tenkes at det er hevdet innenfor presseforskningen, men vi har ikke registrert at et så enkelt resonnement er fremmet. I stedet hevder Bastiansen at: «Avviklingen […] var en forutsetning for opprettelsen av aviskonsernene»,[191] og med tilslutning fra Dahl i 2014.

Innenfor Dahl og Bastiansens resonnement er ikke aviskonsernenes inntreden en faktor som bidro til

182 Johansen (2011), s. 60.
183 Østbye (2000), s. 59.
184 NAL 1987, s. 45.
185 Allern (1998), s.15.
186 Johansen (2011), s. 67.
187 Ottosen, Røssland & Østbye (2012), s. 209f.
188 Roppen (2003), s. 317.
189 Hirsti (1988), s. 55f.
190 Bastiansen (2009), s. 472.
191 Bastiansen (2014), s. 20 og Dahl (2014), s.14.

å fremme avpartifisering, siden konsernene ble etablert *etter* at de hevdet at partipressen var avviklet. Bastiansen tar likevel et vesentlig forbehold, siden han fastholder at partipressen vedvarte til omkring 1991. Han skriver at det var en direkte sammenheng mellom A-pressens overgang til konsern og revideringen av vedtekter som fjernet uttrykket organ for det norske Arbeiderparti. Han viser også til to enkeltaviser som fjernet den politiske tilknytningen etter salg til Orkla.[192] Eksemplene viser at aviskonsern var etablert og gjorde oppkjøp uten at partiavisene var avviklet. Bastiansens og Dahls argumentasjon er derfor ikke helt konsistent.

Var partipressen avviklet før konsernoppkjøpene?

Bastiansens forklaring på at konsernene kom etter at partiavisene var nedlagt, er knyttet til Orklaoppkjøpene. Disse avisene «… hadde status som *forhenværende* [Bastiansens utheving] Høyreaviser».[193] Oversikten (se tabell 5 øverst på venstre side) viser Orklas første oppkjøp.

«Avisene var blitt selvstendige korrektiv til partiet, der høyrefolk ikke hadde klippekort til spalteplass»

Oversikten viser at bare Moss avis (Borgerlig uavh.) og Fredrikstad Blad (Uavh. kons.) var registrert som uavhengig i aviskatalogen i *1985*. Disse avisene (og de andre) hadde likevel medlemskap i Høyrepressen da de ble solgt, så strukturelt var de ikke avviklet som partiaviser.[194] Trolig var flere av dem også funksjonelle partiaviser, men vi har ikke undersøkt dette. Noe senere kjøpte Orkla seg inn i Asker og Bærums Budstikke (1991: 27,5 prosent) og Drammens Tidende (1993: 77 prosent), og begge var registrert som høyreaviser etter 1990. For Orkla var det altså ingen *forutsetning* at avisene ikke var partiaviser. Gjennomgangen viser at partipressen *ikke* var avviklet da konsernene og Orkla bygde seg opp.

Et eksempel som viser at båndene til Høyre var til stede da avisen ble solgt til Orkla i 1986, er Tønsberg Blad. I 2008 intervjuet Bastiansen den daværende sjefredaktøren. Han tidfestet slutten for avisens «… *nære bånd* [vår utheving] til Høyre» til perioden 1977–1987.[195] Båndene ble avviklet [etter Orklas oppkjøp], for å vinne lesernes tiltro, hevdet sjefredaktøren. Det fremkommer derimot ikke at avisen var registrert i aviskatalogen som høyreavis frem til 1991. Intervjuobjektet var da fortsatt sjefredaktør i avisen.[196]

Ifølge jubileumsskriftet til Norsk Høyrepresse fra 1985, var 39 aviser med i organisasjonen, og de hadde et opplag på litt over 650 000.[197] Den nye profesjonsideologien satte preg på jubileet ved at det var en modifisert partipresseorganisasjon som stod frem. Partileder og tidligere redaktør Erling Norvik hevdet at høyreavisene i sterk grad hadde vært «… et ukritisk ekko av partiledelsens syn. Nå er det, heldigvis, skjedd en 'frigjøringsprosess' …».[198] Avisene var blitt selvstendige korrektiv til partiet, der høyrefolk ikke hadde klippekort til spalteplass. Ifølge han *økte* dette troverdigheten til Høyrepressen når den kjempet for partiets saker.[199] Bare noen år etter begynte organisasjonen å gå i oppløsning,[200] og i 1991 gjennomførte den et navneskifte til Norpress som markerte bruddet med Høyre.[201]

Utsagnene illustrerer et viktig poeng i partipressens sluttfase. I partiene og blant et betydelig antall i partipressen var det trolig en utbredt oppfatning at

192 Bastiansen (2009), s. 472.
193 Bastiansen (2009), s. 472.
194 Mathisen (1985), s. 46.
195 Bastiansen (2009), s. 270.
196 Store norske leksikon 2015, Svein Døvle Larssen.
197 Mathisen (1985). Tallene er hentet fra omslaget på siste side.
198 Mathisen (1985), s. 41. Se intervju med Erling Nordvik.
199 Mathisen (1985), s. 41.
200 Journalisten (1988) nr. 18, 9. november beskrev at Norsk Høyrepresse hadde betydelige problemer.
201 Bastiansen (2009), s. 464.

en moderne meningsbærende politisk presse var en nødvendig del av demokratiet. Eller som en NOU fra 1992 hevdet: at målet også i *partiavisene* var en profesjonell uavhengig journalistikk.[202] Dette kan regnes som mellomposisjon mellom klassisk partipresse og journalistenes nye profesjonsideologi som ville renske avisene for *alle* politisk/ideologiske bindinger. Vi skal se litt senere at «kompromisset» ble overkjørt gjennom markedstilpassing og nye eierforhold.

Vi er nå inne i partipressens siste fase, der båndene til partiene etter hvert ble svake og lite synlige for leserne. Journalistene og de partiuavhengige redaktørene hadde langt på vei vunnet frem med sin argumentasjon, og det ble lite «moderne» å fremstå som partiavis. Derfor kan vi påregne at restene av partibindinger i noen grad ble tildekket. Men vi *vet* fortsatt lite om hvilke relasjoner partiene og avisene hadde i sluttfasen, og hvor sterke relasjonene var. Undersøkelser av partiavishistorier viser flere tilfeller der bøkene *ikke* omtaler avisen som organ for et parti, selv om avisen var registrert som partiavis. Særlig redaktører og journalister fra borgerlige aviser har en tendens til ikke å omtale rollen som partiavis, og til å tidfeste avviklingen av partitilknytning *tidligere* enn rimelig er.[203]

«det ble lite «moderne» å fremstå som partiavis»

Tidligere dagbladjournalist Arne Finborud er også svært kritisk til synspunkt som argumenterer for at partipressen ble avviklet i 1980-årene. Han hevder at båndene mellom avisene og partiene var

> *«[…] mye tettere og varte lengre enn mange i ettertid har likt å innrømme. […] Så seint som i 1990 gikk Aftenposten og Arbeiderbladet (Dagsavisen) på sine respektive partiers gruppemøter i Stortinget.»*[204]

Med «mange» regner vi med at han primært sikter til journalister og redaktører. Finboruds omtale av Aftenposten står for eksempel i tydelig kontrast til en vurdering fra en tidligere aftenpostenredaktør om at avisen var «ubundet av Høyre» allerede midt i 1960-årene.[205]

I mars 1985 ble Moss avis (borgerlig uavhengig) solgt til Orkla Communications. I årene før hadde andre medieselskaper forsøkt å kjøpe seg inn i aviser. Ledelsen i Moss avis så på disse som useriøse aktører på jakt etter kortsiktig gevinst.[206] Oppkjøpet skapte derfor få problemer for Orkla. Trolig var svekkelsen av partiene og partipressen en forutsetning for at konsernene møtte så lite motstand fra eiermiljøer og partier. Johann Roppen hevder at partiene hadde mistet så mye av kontrollen over redaksjonelt innhold at dette var «… eit moment som talde for å selje avisa».[207] Et eksempel på dette er konflikten rundt eierskapet i Nordlys i 1990-årene. Konflikten stod mellom A-pressen og et lokalt partieierskap, der Ap lokalt hadde den største aksjeposten. Redaksjonsklubbens styrerepresentant arbeidet for at det lokale partieierskapet skulle beholde kontrollen over Nordlys som *partiorgan*. Nordlys hadde motarbeidet partiledelsen i flere saker, og det lokale partieierskapet solgte avisen til A-pressen fordi de ikke så seg tjent med avisens politiske linje. Samtidig kunne lokalpartiet realisere en betydelig sum til partiarbeid.[208] Verdien på avisaksjer hadde da steget dramatisk, og fungerte nå som glidemiddel i avpartifiseringen. Historien viser også at det er problematisk å definere partipressen ut fra *partilojalitet* som bærende begrep, som Bastiansen gjør i 2009. Det kan være vanskelig å identifisere hvem som var partilojale i slike tilfeller.

202 NOU 1992: 14, s. 39.
203 For drøfting av hva som kan være årsakene til dette, se Overrein (2005), s. 86–89.
204 Finborud (2008), s. 94 og 99.
205 Skre (2004), s.17, siterer redaktør Einar Diesen.
206 Zakariassen (2002), s. 167.
207 Roppen (2003), s. 248.
208 Christensen og Tjelmeland (2004), s. 373, 439, 440f.

Aviser søker ny kapital

Aviskonsernene som oppsto fra 1985, må betraktes som et resultat av *markedsintervensjon* i avisbransjen, fra tidlig i 1980-årene. Det ser ut til at en av forutsetningene for at konsernene ble etablert og at de raskt fikk innpass, var avisenes behov for kapital for å møte økende lokal konkurranse. Avisproduksjonens industrielle side var nå blitt så kostbar at lokale investorer ofte ikke strakk til. Mange aviser fryktet at eierne eller bedriften «… ikkje ville vere i stand til å skaffe til veges den naudsynte kapitalen».[209] Begrunnelsene for salget av Moss avis til Orkla var fremtidige investeringsbehov. I et strateginotat fra Orkla Communications ble det hevdet at avisene i en årrekke var drevet uten krav til lønnsomhet, og at de ikke hadde greid å bygge opp en sterk egenkapital. I overgangen til ny teknologi opplevde avisene «… et stort oppdemmet kapitalbehov».[210] De måtte derfor finne nye eiere som kunne reise nok kapital.

Noen redaktører oppfattet dette raskt, og begynte å se partitilknytningen som et problem når ny kapital skulle reises. Det kan vi se i et strateginotat fra ledelsen i avisen Østlendingen (Sp) høsten 1985. En forutsetning for å reise kapital til Hamar Dagblad (Østlendingen var hovedaksjonær) var at partibindingene ble kuttet, noe som notatet også omtalte som et konkurransefortrinn i forhold til Hamar Arbeiderblad.[211] Det ble regnet som umulig å hente inn nok kapital blant Sp's støttespillere, slik praksis var tidligere. I juni 1986 fikk Hamar Dagblad følgende formålsparagraf: «Selskapets formål er avisutgivelse og annen informasjons-virksomhet.»[212] Dermed var viktige bindinger til Sp brutt. Avisa VG var da en aktuell investor. De krevde aksjemajoritet for å gå inn, og dessuten at avisen skulle være uavhengig borgerlig.[213] Forhandlingene ble brutt, men dette viser at VG ønsket å fjerne partitilknytning dersom de skulle skyte inn kapital i konkurranseutsatte aviser. I 1986 besluttet Schibstedgruppen at lokalaviser VG gikk inn i, skulle være partiuavhengige.[214] Dermed ser vi at en betydelig kapitalgruppe i avisbransjen satte slike *betingelser* for å skyte inn kapital. Ledelsen i Østlendingen oppfattet dette som en markedsrealitet de måtte ta hensyn til. Denne erkjennelsen hadde også lederen i Arbeiderpartiets presseforbund da han ønsket privat kapital velkommen for å unngå avisdød for en rekke Ap-aviser.[215] Dette utspillet skapte oppstyr i A-pressen. At kommersialiseringen av avisdriften i 1980-årene og fremveksten av mediekonsern ikke har relevans for å forstå avviklingen av partipressen, slik Bastiansen og Dahl har hevdet, er derfor en svakt fundamentert vurdering.[216] Trolig lå virkeligheten langt nærmere Svennik Høyers påstand fra 2005: at markedet svekket partipressen, men at det nye eierskapet i 1980-årene tok *livet av den*.[217]

«markedet svekket partipressen, men det nye eierskapet i 1980-årene tok livet av den»

Marked, konsernstyring og journalisme

Formelt la Orkla seg ikke borti avisenes politiske tilknytning eller redaksjonelle linje etter oppkjøpene.[218] Orklas sjef gjorde det likevel klart at selskapet hadde anledning «… til å gripe inn overfor ubrukelige redaktører».[219] Men Orkla trengte heller ikke å gjøre sentrale beslutninger som ga signaler om at partiavisene (eller partisymbolene) skulle avvikles. Orkla var klar over at markedets inntreden i bransjen ofte hadde som effekt at avisaktørene tilpasset avisene til markedets behov, uten at en formell beslutning nødvendigvis var tatt av eierne.

209 Roppen (2003), s. 92.
210 Johansen (2011), s. 62 og 61f.
211 A/S Østlendingen (1986a).
212 A/S Hamar Dagblad, 25. juni 1986.
213 A/S Østlendingen (1986b).
214 NOU 1988: 36, s. 30.
215 Journalisten (1986) nr. 1, 10. januar.
216 Bastiansen (2009), s. 471f. og Dahl (2014), s. 13f.
217 Høyer (2005), s. 87.
218 Roppen (2003), s. 221.
219 Johansen (2011), s. 68.

Flere av de nye eiernes hovedformål (opplagsøkning og markedsandeler) trakk i samme retning som journalistenes ønsker om å fjerne alle politisk-normative styringsfunksjoner. Kanskje må vi tilbake til mellomkrigstiden eller i den første etterkrigsfasen for å finne tilsvarende tilpasning og samstemmighet mellom eiernes målsetninger og journalistenes idealer for yrkesutøvelse. Det kan være en av forklaringene på at nye eiere som for eksempel Orkla, ikke blandet seg inn i avisenes verdigrunnlag. De overlot saken til markedet, journalistene, redaktørene og det gamle eierskapet. Dersom redaksjonene og redaktørene kunne vurdere situasjonen og bidro til at partibindingene ble avviklet om konkurransesituasjonen tilsa det, hvorfor skulle konsernene aktivt blande seg inn i dette når det innebar fare for konflikter? For som det er hevdet i historien om avisen Varden:

> *«De politiske spøkelser vandret stadig om i norske avishus til langt opp mot vår tid. Først da de store aviskonsernene begynte å bygge seg opp, ante man en endring i avisenes holdninger.»*[220]

«Prisen var at journalistikken mistet sin økonomiske autonomi»

Da partipressen skled mot oppløsning og som et redskap i kampen mot de siste partibindingene, gikk journalister og presseorganisasjoner over i en fase der en ny yrkesidentitet *tydelig* ble forsøkt utformet. Endringene ble fanget opp i Peterson 1994, gjennom blant annet begrepet *journalismen*.[221] Som ideologi reiste den mål om å renske ut alle normative bindinger og formål, utover det redaksjonene selv bestemte var formålet med driften. Fremveksten av ny yrkesideologi ble kritisk drøftet av Raaum gjennom begrepet *etisk rensing*, og journalismebegrepet ble omtalt som en «… provoserende forenkling …»,[222] men ikke avvist. På slutten av 1990-årene ble journalismebegrepet kritisk drøftet av Martin Eide i et demokratiperspektiv.[223] Den norske maktutredningen var inspirert av begrepet.[224] Sigurd Allern tok det i bruk i sin bok om politisk journalistikk, og pressehistoriske lærebøker ga begrepet sin fortolkning.[225] Begrepet og forståelsen var kontroversiell blant journalister og redaktører, og ble kritisk saumfart.[226]

Det sentrale her er ikke journalismebegrepet, men at journalistenes nye yrkesidentitet virket i samme retning som aviskonkurransen, aviskonsernene og børsnoteringen. Eller som Raaum formulerte det: «… 1970-årenes dragkamp om makten i mediebedriftene trimmet den journalistiske arbeidsstyrken for tjeneste i det ekspansive [nye] mediemarkedet …»[227] Dette pekte frem mot avisenes politiske uavhengighet og at nyhetsmediene ble *selvstendige* politiske institusjoner.[228] Prisen var at journalistikken mistet sin økonomiske autonomi, og at vi dermed fikk en sterkere markedsstyrt journalistikk.[229]

Den nye journalistiske yrkesidentiteten, de nye eierforholdene og konserndanninger bidro til å sette sluttstrek for partipressen. Det ble forsterket av fortsatt partisvekkelse, markedskonkurranse og en økende kapitalisering, men disse faktorene representerte for så vidt ikke noe nytt. Alle disse faktorene «la seg oppå hverandre», og vi fikk et prosessforsterkende sammenfall av virkningsretning som styrte partipressen mot fullstendig sammenbrudd.

220 Norby (1999), s. 253.
221 Peterson (1994), s. 25–35.
222 Raaum (1999), s. 64, 32f, og 41.
223 Eide (1998), ikke paginert.
224 Østerud (2000) og Østerud, Engelstad og Selle (2003), s. 128ff og 132ff.
225 Allern (2001), s.17 ff. og Ottosen, Røssland og Østbye (2002), s. 222.
226 NOU 1999: 27. s. 74
227 Raaum (1999), s. 31.
228 Allern (2001), s. 18, 302ff.
229 Slaatta (2009), s. 233f.

Konklusjoner

Da staten innførte statsstøtte til norske aviser i 1969, ble «pressedøden» stoppet. Men viktigere: Staten bidrog til å fornye et (parti-)pressesystem som brakte presseorganisasjonene, statsadministrasjonene, partiene, partipresseorganisasjonen og representanter for presseforskning sammen. Et *presseforlik* ble skapt. Alle som deltok gjennom utvalg, råd og komiteer, fikk direkte og indirekte tilført store statlige midler. Dette *korporative* systemet bidro til å legitimere og fornye partipressen og kan være den mest plausible forklaring på hvorfor den norske partipressen vedvarte så lenge.

Legitimeringen for at så store midler skulle tilføres pressen og dens randsoner, lå i avisenes samfunnsmessige betydning. Avisene skulle ikke bare levere nyheter, de ble betraktet som sentrale for at det parlamentariske demokratiet skulle fungere. Et levende demokrati krevde en partipresse som kunne gjenspeile de ideologiske, prinsipielle og dagsaktuelle hovedstrømningene på riksplan og i lokalsamfunnet. På tvers av presseorganisasjonene og partiene ble det etablert konsensus om at pressen skulle være geografisk og politisk differensiert. Det innebar en partipresse.

«Dahl overvurderer NRKs betydning for avviklingen»

Dette institusjonelle samfunnsperspektivet på partipressens utvikling og avvikling er ikke til stede i Norsk Presses historie eller i forskning gjort av Bastiansen og Dahl i tilknytning til NPH-prosjektet. Partipressen blir undersøkt ut fra partipressens organisasjoner, men uten at statens pressepolitikk og de institusjoner som utgjør partipressesystemet, blir analysert. Vi mener Dahl overvurderer NRKs betydning for avviklingen. Han setter sluttstrek for partipressen for tidlig og fjerner dermed en rekke faktorer som bidrog til avviklingen. Til grunn for denne uenigheten ligger et historiefilosofisk tvilsomt premiss, om at forklaringsfaktorer som ble påvist tidlig, men ikke umiddelbart fikk virkninger, av den grunn også *senere* kan avvises som forklaringsfaktorer. Dette resonnementet fritar forskeren fra konkrete empiribaserte undersøkelser og gir også økt spillerom for vurderinger som til forveksling ligner mer på synsing. Bastiansen deler ikke Dahls tidfesting, siden han i sin senere forskning setter sluttstrek for partipressen til rundt 1991. Men han avviser sammen med Dahl at markedsøkonomiske faktorer og nye eierforhold gjorde at partipressen til slutt brøt sammen. At han tar noen forbehold endrer ikke på Bastiansens hovedsyn.

Partipressen ble fornyet, men likevel svekket utover 1970-årene. Den ble videreført i 1980-årene, men begynte raskt å gå i oppløsning – og utover 1990-årene ble partipressen avviklet. Vi setter sluttstrek i 1994. To år før kom presse-NOU 1992:14, som ble skrevet innenfor et *partipresseparadigme* der presseforskere var delaktige. Den omtalte ikke partipressen som *avviklet*.

I den første fasen frem til 1969 var den viktigste drivkraften for avviklingen av partibåndene *avisdøden*. Markedskonkurransen, ny teknologi og en økende kapitalisering av pressen gjorde det økonomisk umulig for partiene å stå som garantister for avisdriften. Dette ble løst gjennom statsintervensjon i markedet – pressestøtten ble innført. I fase to (1970–1983) utløste splittelsen i partiet Venstre krise og sammenbrudd for *Venstrepresselaget*. For partipressen *generelt* var perioden derimot ingen krise. EF-striden 1972 *utløste* heller ikke umiddelbart en sterk bevissthet i presseorganisasjonene om at partipressen måtte avvikles. I så fall må det ha vært et ikke synliggjort elitefenomen i pressemiljøer. Alternativt kan også senere forståelser om en slik sterk bevissthet allerede raskt etter 1972 mistenkes for å være etterrasjonalisering fra en generasjon journalister og deler av presseforskningen.
Journalistikken ble profesjonalisert og modernisert. Langt på vei tilpasset partipressen seg nye realiteter. Men sakte og forsiktig underminerte journalistene partipressen gjennom å tømme avisene for partistøttende funksjoner. Gjennom uttalelser ble avstand

markert, men journalistene krevde aldri partipressen avviklet. Den var for viktig for demokratiet og presseforliket som var inngått.

I fase tre (1984–1994) var avisene deler av et liberalisert (medie-) marked. Markedskonkurransen og kamp om eierskap skjerpet behovet for teknologisk modernisering og ny kapital. Medieselskap stilte krav om at partiforbindelsene måtte avvikles dersom de skulle gå inn på eiersiden i aviser. Dermed ble de *aktører* i selve avviklingsprosessen. Det nye eierskapet og journalistene hadde ingen interesse av partipressen. Partiene spilte da ingen sentral rolle lenger, og opprettholdelse av partilojaliteten i avisene ble nærmest et *generasjonsfenomen* blant eldre redaktører og politiske journalister. Denne situasjonen *kan* betraktes som en krise for partipressen fordi faktorene som trakk i retning av avpartifisering, hadde «lagt seg oppå hverandre» og skapte et sammenfall av virkninger som styrte partipressen mot fullstendig avvikling. Endringene på *eiersiden* skjedde samtidig med en nærmest *stille* avpartifisering.

Denne fremstillingen legger betydelig vekt på journalistenes og redaktørenes rolle (aktører), mens kapitaliseringen, markedskonkurransen og konsernoppbyggingen skapte strukturelle rammebetingelser, og i noen tilfeller *direkte* aktører, som bidrog til at partipressen til slutt raskt ble avviklet. Partiene registrerte dette, men var satt på sidelinjen. Dette bidrar, kanskje også i sterk grad, til å forklare hvorfor de mest markedskritiske avisgrupper som Senterpressens og A-pressens aviser ble de siste som helt avviklet partiavissystemet.

Litteratur og kilder:

Allern, S. (1996) [1992]. *Kildenes Makt*. Oslo: Pax Forlag.

Allern, S. (1997). *Når kildene byr opp til dans*. Oslo: Pax Forlag

Allern, S. (1998). Redaktøren og den journalistiske egenkapitalen. I Finslo, S. (red.) *Redaktør instituttets status 1998 : «Ved redaktør forståes …»*. Fredrikstad: Norsk redaktørforening /Institutt for journalistikk.

Allern, S. (2001). *Flokkdyr på løvebakken. Søkelyset på Stortingets presselosje og politiske medierammer.* Oslo: Pax Forlag.

Allern, S. (2007). *From the Party Press to the Independent Observers. An Analysis of Election Campaign Coverage Prior to the General Elections of 1981 and 2005 in Two Norwegian Newspapers*. Göteborg: Nordicom Review, Jubilee Issue.

Allern, S. (2009). *Tor Midtbø : Skandaler i norsk politikk*. Bokmelding. Sosiologisk tidsskrift VOL 17, nr. 1, [86 – 90]. Oslo: Universitetsforlaget.

Alstad, B. (red.) (1993). *Norske meninger 1946-93*. Bind 1 Norge og verden. Oslo: Sigma forlag.

Andersen, R. (1981). *Høyrepressen 1945 – 1970. En analyse av forholdet mellom parti og partipresse i etterkrigstida*. Oslo: Universitetet i Oslo. Hovedoppgave i historie.

A/S Østlendingen (1986a). Forslag til innstilling til styret om Hamar Dagblad 28. februar.

A/S Østlendingen (1986b). Utkast til intensjonsavtale mellom Østlendingen og VG 2. mai 1986. Styremøte 6. juni, sak 23/86.

A/S Hamar Dagblad (1986). Stiftelsesmøte 25. juni.

Aviskatalogen 1970 – 1994 (alle årganger). *Alfabetisk avisfortegnelse*. Oslo, Norske Avisers Landsforbund.

Bastiansen, H. G. (2006). *Da avisene møtte TV. Partipressen, politikken og fjernsynet 1960 1972*. Oslo: Det humanistiske fakultet Universitetet i Oslo.

Bastiansen, H.G. (2009). Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall 1945 – 2000. I *Pressehistoriske skrifter nr. 11*. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.

Bastiansen H.G. (2010). EF- striden : Partipressen for fall. I Hjeltnes, G. *Norsk presses historie. Imperiet vakler bind 3*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bastiansen, H.G. (2014). Fra konflikt til konsensus? Partipressens fall og konsekvenser for journalistikken. I Jahr, E. (red.) *Pressehistorisk tidsskrift nr. 21 2014*. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.

Bastiansen, H.G. (2015) Partipressen: en introduksjon. I Ihlen, Ø., Skogerbø, E. & Allern S. (red). *Makt, medier og politikk : Norsk politisk kommunikasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bastiansen, H. G & Dahl, H.F. (2002). *Epoker i norsk mediehistorie*. Oslo: Institutt for medier og kommunikasjon, UiO.

Bastiansen, H.G. & Dahl, H.F. (2003). *Norsk mediehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.

Behan McCullagh, C. (1998). *The truth of history*. London: Routledge.

Bergh, T. & Eriksen, K.E. (1998). *Den hemmelige krigen. Overvåkning i Norge 1914–1997.* Bind I. Oslo: Cappelen.

Bjerke, P. (1999). *«En politisk vits.» Pressen og sentrumsalternativet i 1997-valget*. Arbeidsrapport nr. 82. Volda: Høgskulen i Volda og Møreforsking.

Bjørklund, T. (1982). *Mot strømmen. Kampen mot EF 1961–1972*. Oslo: Universitetsforlaget.

Calmeyer, B. (1975). D*en skulte utfordring. NRK – myter og virkelighet.* Oslo: Pax forlag.

Christensen, P. og Tjelmeland, H. (2004). *Flammende budbringer : Nordlys gjennom 100 år.* Tromsø: Bladet Nordlys.

Dahl, H.F. (red.) (1999). *Sensur og selvsensur i nordisk presse*. Kristiansand: Institutt for journalistikk.

Dahl, H.F. (2014). *Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling*. I Jahr, E. (red.) Pressehistorisk tidsskrift nr. 21 2014. Oslo: Norsk Pressehistorisk Foreining.

Edvardsen, T.S. (red.) (1994). *Media og Samfunnsstyring*. Bergen: Fagbokforlaget.

Eide, M. (1984). *«Etter det vi forstår på politisk hold …» Politikere og massemedia*. Oslo: Maktutredningen, Universitetsforlaget.

Eide, M. (1998). *Det journalistiske mistaket – mediale dilemma i det sivile samfunn*. Hentet 24. 12. 2014 fra http://www.localmotives.com/hoved/tema/nr_4/4_print/EideMistaket_P.html.

Eide, M. (2000). *Den redigerende makt. Redaktørrollens norske historie*. Kristiansand: S. Høyskoleforlaget, Norsk Redaktørforening og IJ-forlaget.

Eide, M. (red.) (2001). *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Erichsen, R.W. (1975). *Norsk Redaktørforening 1950–1975. For presse- og ytringsfrihet*. Oslo: Norsk Redaktørforening.

Eriksen, E., Hoshovde, N. & Rødland, K. (1992). *År i forandring. En kavalkade over de siste 25 år i Bergens Tidendes historie 1968-1993*. Bergen: Bergens Tidende.

Finborud, A. (1979). Om å overvåke rikspolitikken. Metoder og vilkår i den politiske journalistikken. Norske eksempler. I *Pressens Årbog 1979*. København: Dansk pressehistorisk Selskab.

Finborud, A. (2008). Venstreavisenes rolle. I Paarup Michelsen, L-H. & Melby, G. (red.) (2008). *Demokratiets avantgarde. Norges Unge Venstre 1909-2009*. Tromsø: Margbok.

Finslo, S. (red.) (1998). *Redaktørinstituttets status 1998 : «Ved redaktør forståes …»*. Fredrikstad: Norsk redaktørforening /Institutt for journalistikk.

Fonn, B. Kjos (2011). *Orientering. Rebellenes avis*. Oslo: Pax forlag.

Gleditsch, N.P. & Hellevik, O. (1977). *Kampen om EF*. Oslo: Pax forlag.

Gundersen, D. (2009). Krise. *Store norske leksikon*. Hentet 13. 12. 15 fra https://snl.no/krise.

Gustafsson, K.E. (2002). I datorernas värld. I Gustafsson, K.E. mfl. (red.), *Den svenska pressens historia IV: Bland andra massmedier*. Stockholm: Ekerlids förlag AB.

Gustafsson, K.E. mfl. (red.) (2002). *Den svenska pressens historia IV: Bland andra massmedier*. Stockholm: Ekerlids förlag AB.

Havre, S.T. (1992). *Veien fra Venstre. Bergens Tidenes brudd med partipressen*. Oslo: seminaroppgave ved Norsk Journalisthøgskole.

Hippe, I. (1987). *Sosialdemokratisk presse i Vest-Europa. Fra agitasjon til profesjonalitet – Den vanskelige overgangen. Arbeiderpartiets presseforbund*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.

Hirsti, R. (1988). *Medierevolusjonen og det frie ord*. Oslo: Fritt Ord/Gyldendal Norsk Forlag.

Hjeltnes, Guri (red.) (2010). *Norsk presses historie, bind 3: Imperiet vakler 1945–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.

Holand, J.E. (1992). Den konservative Presses Forening gjennom 100 år. I Holand, J.E, Larssen S.D. & Julsrud, O. (red.) *Presse med mening. Den konservative Presses Forening 1892–1992*. Oslo: Den Konservative Presses Forening.

Holand, J.E, Larssen S.D. & Julsrud, O. (red.) (1992) *Presse med mening. Den konservative Presses Forening 1892–1992*. Oslo: Den Konservative Presses Forening.

Høst, S. (2004). *Hva er en avis? Avisbegrepet fra Hellerudkomiteen til Se og Hør*. Fredrikstad: Institutt for Journalistikk.

Høst, S. (2009). Mye mer enn Akersgata – Norsk pressestruktur 1945-2009. I *Pressehistoriske skrifter* nr. 12. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.

Høst, S. (2010). Den enes brød den annens død. I Hjeltnes, G. (red) (2010): *Norsk presses historie 1660–2010. Imperiet vakler 1945–2010 [71–89]*. Oslo: Universitetsforlaget.

Høst, S. (2010). Pressen får statsstøtte. I Hjeltnes, G. (red) (2010): *Norsk presses historie 1660–2010. Imperiet vakler 1945–2010 [91–99]*. Oslo: Universitetsforlaget.

Høyer, S. (1978). Partiet i pressen – et omriss av arbeiderpressen i Norden. I *Pressens årbog 1978*. København: Dansk Pressehistorisk Selskap.

Høyer, S. (1979). Den indre orden – politisk lojalitet og avansement innen partipressen. I *Pressens årbog 1979*. København: Dansk Pressehistorisk Selskap.

Høyer, S. (1982). «Pressen – Økonomisk utvikling og politisk kontroll.» I NOU 1982: 30. *Maktutredningen. Rapport om massemedier*. Oslo: Universitetsforlaget.

Høyer, S. (1982). «3. Medienes oppgaver» I NOU 1982: 30. *Maktutredningen. Rapport om massemedier*. Oslo: Universitetsforlaget.

Høyer, S. (1995). *Pressen mellom teknologi og samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.

Høyer, S. (2005). The Rise and Fall of The Scandinavian Party Press. I Høyer, S og Pöttker, H. (red.).

The Diffusion of The News Paradigm. Göteborg: NORDICOM.

Høyer, S. & Lorentzen, P.E. (1975). Journalisters holdning til profesjonelle verdier. I *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Høyer, S og Pöttker, H. (red.). (2005). *The Diffusion of The News Paradigm*. Göteborg, NORDICOM.

Ihlen, Ø., Skogerbø, E. & Allern S. (red.) (2015). *Makt, medier og politikk: Norsk politisk kommunikasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Jahr, E. (red.) P*ressehistorisk tidsskrift nr. 21 2014*. Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.

Johansen, T.A. (2010). Blyet forsvinner. I Hjeltnes, Guri (red.) (2010). *Norsk presses historie, bind 3: Imperiet vakler 1945–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.

Johansen, T.A. (2010). Offset – ny teknologi fra USA. I Hjeltnes, Guri (red.) (2010). *Norsk presses historie, bind 3: Imperiet vakler 1945–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.

Johansen, T.A. (2011). Orkla Media 1983–2006. Et medieselskap i konserndanningens og eierkonsentrasjonens epoke. I *Pressehistorisk tidsskrift nr. 16.* Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.

Journalisten 1973 juni/juli, 1979 februar, 1980 mai, 1986 nr. 1 10. januar, 1987 nr. 10 12. juni, 1988 nr. 18 9. november.

Kjeldstadli, K. (1992). *Fortida er ikke hva den en gang var.* Oslo: Universitetsforlaget.

Libertas (1974). *Radio og fjernsynsrapport*. Oslo: Elingaard 1974.

Lindholm, M. (2006). Profesjonsetikk og allmenn etikk. I *Norsk Medietidsskrift* 2006 nr. 2. Oslo: Universitetsforlaget.

Lindholm, M. (2014). Journalistene. Fra partitjeneste til moralsk revisjon. I Slagstad, R & Messel, J. (red.) *Profesjonshistorier.* Oslo: Pax forlag.

Lindholm, M. (2015). *Journalistikkens autoritet. Yrkesideologi og autoritetsmarkeringer i norsk journalistikk 1954 – 2014*. Oslo: Senter for Profesjonsstudier, Høgskolen i Oslo og Akershus.

Lyshagen, G. (2008). *Fra storhusholdning til moderne mediekonsern. Norsk Arbeiderpresses historie*. Oslo: A-pressen.

Madsen, R. (2001). *Motstraums. Senterpartiets historie 1959–2000*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Madsen, R. (2015). Synet på norsk suverenitet i omlegging fram mot grunnlovsparagraf 93 frå 1962, i Overrein, P. (red.) (2015). *Året 1814 og det norske demokratiet*. Rapport Hegraseminaret 2014. Trondheim: Hegraseminarets styringsgruppe.

Martinussen, W. (2001). *Samfunnsliv. Innføring i sosiologisk tenkemåte*. Oslo: Universitetsforlaget.

Mathisen, O.M. (1985). *Samarbeid i 50 år. Norsk Høyrepresse 1935–1985*. Oslo: Norsk Høyrepresse.

Mathisen, K.O. og Werner, A. (1982). Massemedienes innflytelse på publikum. I NOU 1982: 30. Maktutredningen: Massemedier. Oslo: Universitetsforlaget.

Midtbø, T. (2007). *Skandaler i norsk politikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

NAL (1987). *Avisenes rammebetingelser og langtidsplan for Norske Avisers Landsforbund*. Oslo: Norske Avisers Landsforbund.

Nilsen, B. (1975). *NRK – makthavernes monopol*. Oslo: Gyldendal.

Norby, T. E. (1999). V*arden fra fjord til fjell gjennom 125 år. Avishistorie i Telemark fra 1874 til 1999*. Porsgrunn: Forlaget Grenland AS.

Norsk Journalistlag (1979). Landsmøteprotokoll 25, 26, og 27. april.

Norsk Journalistlag (2013). *NJs offisielle medlemstellinger per 31.12.2013*. Hentet 18.12.14 fra http://www.nj.no/filestore/2013medlemstellinger-tabelltilhjemmeside2.pdf.

NOU 1973: 22. *Dagspressens økonomi*. Oslo: Forbruker og administrasjonsdepartementet.

NOU 1974: 57. *Samarbeid i dagspressen*. Oslo: Forbruker og administrasjonsdepartementet.

NOU 1978: 37. *Offentlig informasjon*. Oslo: Forbruker og administrasjonsdepartementet.

NOU 1982: 3. *Maktutredningen: Sluttrapport*. Oslo: Universitetsforlaget.

NOU 1982: 30. *Maktutredningen: Rapport om massemedier*. Oslo: Universitetsforlaget.

NOU 1982: 44. *Pressestøtten – mål og midler*. Oslo: Forbruker og administrasjonsdepartementet.

NOU 1983: 3. *Massemedier og mediepolitikk*. Oslo:

Kultur- og vitenskapsdepartementet.
NOU 1988: 36. *Om eierforhold i dagspressen*. Oslo: Forbruker og administrasjonsdepartementet.
NOU 1992: 14. *Mål og midler i pressepolitikken*. Oslo: Kulturdepartementet.
NOU 1999: 27. *«Ytringsfrihed bør finde Sted» Forslag til ny Grunnlov § 100.* Oslo: Justis- og politidepartemente
NOU 2000: 15. *Pressepolitikk ved et tusenårsskifte: Dagspresseutvalgets innstilling*. Oslo: Kulturdepartementet.
Ohman Nielsen, M-B. (2011) *Norvegr. Norges historie – bind IV. Etter 1914*. Oslo: Aschehoug 2011.
Oktober. *Om den kommunistiske pressa. Les og lær 5*. Oslo: Forlaget oktober 1978.
Ottosen, R. (1996). *Fra fjærpenn til Internett*. Oslo: H. Aschehoug.
Ottosen, R., Røssland, L.A., & Østbye, H. (2012) [2002]. *Norsk pressehistorie*. Oslo: Samlaget.
Overrein, P.(2001). *«Hvor ånden bærer bud» – Østlendingen fra Arbeiderdemokratene til Orkla*. Elverum: Østlendingen.
Overrein, P. (2005). *Avviklingen av partipressen : En studie av avisen Østlendingen og norske partiavishistorier 1970 – 2004*. Trondheim, Institutt for sosiologi og statsvitenskap NTNU. Hentet 01.12.2015 fra http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/id/246323/Overrein-2005.pdf.
Overrein, P. (red.) (2015). *Året 1814 og det norske demokratiet*. Rapport Hegraseminaret 2014. Trondheim, Hegraseminarets styringsgruppe.
Pressens Årbog (1975, 1979, 1978 og 1982). København: Dansk pressehistorisk Selskab.
Peterson, O. (1994). Journalistene som klass, Journalismen som ideologi. I Edvardsen T.S. (red.) *Media og Samfunnsstyring*. Bergen: LOS-Senteret, Fagbokforlaget.
Paarup Michelsen, L-H. & Melby, G. (red.) (2008). *Demokratiets avantgarde. Norges Unge Venstre 1909–2009*. Tromsø: Margbok.
Rasmussen, T. (2015). *Offentlig parlamentarisme. Politisk strid og offentlig mening 1945–2000*. Oslo: Pax.
Rokkan, S. (1970). *Citizens Elections Parties*. Oslo: Universitetsforlaget.
Rokkan, S. (1987). *Stat, nasjon, klasse*. Oslo: Universitetsforlaget.
Rolland, A. (1999). Selvsensur og partidisiplin i den norske arbeiderpressen etter 1945. I Dahl, H. F. (red.) (1999). *Sensur og selvsensur i nordisk presse*. Kristiansand: Institutt for journalistikk.
Roppen, J. (2003). *Orklas lange revolusjon: Konsern, redaktørar og journalistikk i Orkla Medias norske aviser 1985–2000*. Bergen: Institutt for medievitskap, Universitetet i Bergen.
Rossavik, F. (2011). *SV. Fra Kings Bay til Kongens bord*. Oslo, Spartacus.
Rudjord, O. & Østgaard, E. (1985). *Medieboka*. Oslo: Aschehoug.
Raaum, O. (1975). Norsk Presse. I *Pressens Årbog 1975*. København: Dansk Pressehistorisk forening.
Raaum, O. (1978). *Myten om pressefriheten. Norsk mediepolitikk og tradisjoner i presse og kringkasting*. Oslo: Universitetsforlaget.
Raaum, O. (1986). *Pressens tøyelige etikk. Journalisters yrkesmoral og selvjustis*. Oslo: Universitetsforlaget.
Raaum, O. (2001). Se opp for etterligninger. Journalistikk som merkevare, i M. Eide (red.), *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Oslo: Gyldendal.
Raaum, O. (1999). *Pressen er løs!* Oslo: Pax Forlag.
Schwebs T. og Østbye, H. (1999). *Media i samfunnet*. 4. utgave. Oslo: Det Norske Samlaget.
Simensen, J.O. (1987). Forord. I. Hippe *Sosialdemokratisk presse i Vest-Europa. Fra agitasjon til profesjonalitet – Den vanskelige overgangen*. Arbeiderpartiets presseforbund. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.
Simensen, J.O. (1999). *Meningsbærer eller meningsløs? Om avisenes samfunnsrolle*. Fredrikstad: Institutt for Journalistikk.
Skirbekk, G. og Eide, M. (1999). Det journalistiske mistaket – mediale dilemma i det sivile samfunn [Martin Eide] og Forsking og formidling [Gunnar Skirbekk]. I *Faggruppe for demokrati og deltakelse Oppfølgingsartiklar. Notat nr. 12.4*. Oslo: Arbeiderbevegelsens utredningssekretariat.
Skre, A. (2004). I dag må ingen sitte hjemme. Presse

og partilojalitet 1957–1973. I Dahl, H. F. mfl. (red.) *Pressehistoriske skrifter* nr. 1 2004.
Slagstad, R. & Messel, J. (red.) (2014). *Profesjonshistorier*. Oslo: Pax forlag.
Sletten, V. (1979). *Pressestøtte og pressefridom*. Fredrikstad: Institutt for Journalistikk.
Slaatta, T. (2003, 2009). *Den norske medieorden. Posisjoner og privilegier*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
Solberg, T. (1996). *Diskusjonsgrunnlag for revisjon av strategi, vedtekter for senterpressens Oslo-redaksjon*. Elverum 10. januar.
Solstad A. (1984). I Eide, M. *«Etter det vi forstår på politisk hold …» Politikere og massemedia*. Oslo: Maktutredningen, Universitetsforlaget
Solstad A. (1987). I *Journalisten* nr. 10, 12. juni.
Stat- og pressekomiteen (1967). Innstilling om tiltak for å opprettholde en differensiert dagspresse. Oslo.
Store norske leksikon (2016), *Svein Døvle Larssen*. Hentet 28.01. 2016 fra https://snl.no/Svein_D%C3%B8vle_Larssen.
Stortingsmelding nr. 34 (1975–76). *Om vår dagspresse – økonomi og samarbeid*. Oslo: Forbruker- og administrasjonsdepartementet.
Tranvik, T. & Selle, P. (2003). *Farvel til folkestyret? Nasjonalstaten og de nye nettverkene*. Oslo: Gyldendal.
Wale, T. (1975). Partipolitikken som presseproblem. I Erichsen R.W. (1975). *Norsk Redaktørforening 1950–1975. For presse- og ytringsfrihet*. Oslo: Norsk Redaktørforening.
Wale, T. (1976) [1972]. *Fjerde statsmakt eller annen partimakt*. Oslo: Institutt for journalistikk.
Zakariassen, O. (2002). *«Mossavisa». Moss Avis 125 år 1876–2001*. Moss: Moss avis AS.
Østbye, H. (1984). *Massemediene*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
Østbye, H. (2000). *Om eierforhold i norske media: Rapport 46*. Bergen: Institutt for medievitenskap. Universitetet i Bergen.
Øy, N.E. (1982). Norsk avistypologi. I *Pressens Årbog 1982*. København: Dansk pressehistorisk Selskab.
Østerud, Ø. (2000). *Makt- og demokratiutredningen – kronikk: Den redigerende makt*. Hentet 19. mai 2011 fra Dagbladet 03. 06. 2000 http://www.dagbladet.no/kultur/2000/06/03/206564.html.
Østerud, Ø. (2014). *Statsvitenskap innføring i politisk analyse 5. utgave*. Oslo: Universitetsforlaget.
Østerud, Ø., Engelstad, F. og Selle P. (2003). *Makten og demokratiet*. Oslo: Makt og demokratiutredningen 1998–2003, Gyldendal akademisk.
Østgaard, E. (1968). Avisenes oppgaver. I *Samtiden* Vol: 77 [28–48].
Østgaard, E. (red.) (1978). *Pressen i Norden*. Oslo: Gyldendal.

– Generelt mener jeg at vi har for lite reell fagkritikk og debatt mellom norske medieforskere – i hvert fall på trykk, skriver Henrik G. Bastiansen. Her er hans tilsvar til Per Overrein og Roar Madsens artikkel om stadfestingen av partipressens fall.

Partipressen igjen –Tilsvar til Overrein og Madsen

Henrik G. Bastiansen
Professor, dr.art., Avdeling for mediefag, Høgskulen i Volda
bastians@hivolda.no

Leserne av Mediehistorisk Tidsskrift kan nå glede seg over at det endelig har oppstått faglig debatt! Temaet er avviklingen av partipressen i Norge. Det er bra med debatt. Generelt mener jeg at vi har for lite reell fagkritikk og debatt mellom norske medieforskere – i hvert fall på trykk. Det er Per Overrein og Roar Madsen som tar opp hansken, i artikkelen «Partipressens avvikling – årsaker og faser», trykt i dette nummeret av Mediehistorisk Tidsskrift. De har kommet med et interessant innspill som fortjener å bli diskutert. De retter kritikk mot Hans Fredrik Dahl og meg selv – og det er selvfølgelig helt greit – men det er samtidig så mange problematiske sider ved det de skriver, at det ikke kan bli stående ukommentert i tidsskriftet.

Hovedpoenget til Overrein og Madsen er at de mener at partipressen varte lenger enn tidligere antatt. De forlenger derfor dens eksistens og innfører nye faser med andre navn. Disse navnene får igjen konsekvenser for hvordan de forklarer selve avviklingsprosessen. For å få til dette innfører de nye faktorer og foretar en hel serie med omtolkninger, med en nokså varierende grad av belegg. For å underbygge sin forklaring nedtoner Overrein og Madsen betydningen av en lang rekke viktige enkelthendelser i avviklingsprosessen. For dem er strukturer og langtidsfaktorer viktigere enn enkeltsaker og faktiske stridigheter.

La meg allerede her få presisere noe viktig: Jeg har ikke skrevet at partipressen «forsvant i 1970-årene». Ikke i 1980-årene, heller, for den saks skyld. Hva andre har skrevet om dette, kan jeg ikke stå inne for. Min egen fremstilling av partipressens fall trekker opp et bredt perspektiv fra 1945 til år 2000, først med en styrkning av partipressen i 1950- og 1960-årene, deretter en gradvis avviklingsprosess fra slutten av 1960-årene og frem til ut i 1990-årene (se Bastiansen 2009). I min forklaring ligger altså et tidsperspektiv på minst 35 år. Så dette med å anvende en langstrakt forklaringsmodell er vi enige om. På dette punkt overdriver Overrein og Madsen forskjellene mellom sitt eget arbeid og mitt. De får det til å se ut som om de har oppdaget noe helt nytt med et slikt langstrakt perspektiv på avviklingen – men det er ikke riktig. Derimot skiller vi skiller lag når det gjelder tolkning og vektlegging av ulike faktorer innenfor dette tidsspennet.

«For dem er strukturer og langtidsfaktorer viktigere enn enkeltsaker og faktiske stridigheter»

Etter en innledende diskusjon om begreper, strukturer og tidsutstrekning lanserer Overrein og Madsen den første byggesteinen i sin alternative forklaringsmodell: de offentlige presseutredningene. En lang rekke NOU-er brukes nærmest som bevis for partipressens tilstand på ulike tidspunkter. De brukes som belegg for deres tese om partipressens langvarighet. Derfor kommer de to straks i konflikt med en oppfatning jeg selv har kommet frem til, nemlig om 1970-årene som en «krisetid» for partipressen.

For min del er det selvfølgelig helt greit at Overrein og Madsen avviser de fasebetegnelsene jeg har lansert om partipressens avvikling. Historisk periodisering vil alltid inneholde subjektive elementer og må derfor alltid være åpen for debatt og revisjon. Det gjelder både avgrensningen av tidsavsnittene og navnene man setter på dem. Dette er altså ikke noe problem. Det som undrer meg, er hvordan de to avviser oppfatningen av 1970-årene som en «krisetid» for partipressen. De gjentar dette en rekke ganger, så dette er tydeligvis viktig for dem. De bruker blant annet en rekke NOU-er, hvor de ikke finner hentydninger til noen krise. Men hvis de to hadde tatt seg bryet med å lese kapittel 2 i min utredning «Lojaliteten som brast» – eller enda bedre: studert kildene som dette kapitlet bygger på – ville de funnet belegg for denne krisebetegnelsen i lange baner. Det er helt utrolig hvor ensidig og selektiv deres artikkel er på dette punkt. Overrein og Madsen nedtoner ikke bare betydningen av tidens største politiske sak: EF-striden i 1972, men også alt det andre vi i dag vet om det sterkt økende konfliktnivået mellom aviser og partier utover i 1970-årene. Det materialet jeg har lagt frem om A-pressen, Høyrepressen og Senterpressen i tiden etter 1972, gir oss god grunn til å si at partipressen var «i krise» i disse årene. Dette var skarpe og dramatiske konflikter, og de foregikk i store deler i partipressen: ikke bare i de tre borgerlige avisgruppene, men også i A-pressen. Det lå tunge realiteter i det da A-pressens unge redaktører ikke lenger ville være «organ for Det norske Arbeiderparti», men isteden tok rollen som «korrektiv» til sitt parti. Dette har jeg dokumentert så utførlig i detalj, at det er unødvendig å henvise til det enda en gang. Einar Olsen var en av dem som stod sentralt i dette, men også andre. Overrein og Madsen hopper like uelegant over den store redaktørkonflikten i Arbeiderbladet i 1974. De bruker heller plass på Orientering/Ny Tid og Klassekampen som eksempler – som om jeg ikke allerede har diskutert dem i min fremstilling, men det har jeg altså gjort (se Bastiansen 2009: 235ff). Akkurat som Overrein og Madsen drøfter jeg den politiseringen av presseyrket som disse to avisene drev frem, som en mot-tendens til krisetilstanden. Forskjellen ligger i at de to bruker disse avisene til å underbygge sin langvarighetstese.

«Historisk periodisering vil alltid inneholde subjektive elementer og må derfor alltid være åpen for debatt og revisjon»

Det mest oppsiktsvekkende Overrein og Madsen gjør med 1970-årene, er likevel noe annet: De bortdefinerer betydningen av at Venstrepressen gikk i oppløsning etter EF-striden. For å forsvare sin tese om partipressens langvarighet ser de seg nødt til forbigå EF-striden og definere Venstrepressens påfølgende fall som «et unntak». Det er en nokså underlig tolkning: Vi snakker altså her om en høydramatisk oppløsning av en av landets største partipolitiske avisgrupper med røtter tilbake til parlamentarisme-striden i 1884 – en oppløsning med virkninger ikke bare for venstreavisene selv, men også for de gjenværende partiavisene. Venstrepressens oppløsning gjorde disse avisene til et forbilde for mange av de gjenværende partiavisene i Høyrepressen, Senterpressen og A-pressen i 1970-årene. Jeg vet fra diverse kilder at venstreavisene ble sett på som forbilder når det gjaldt løsrivningen fra sitt parti – i alle de tre andre avisgruppene. Derfor kan jeg ikke dele de to forfatternes oppfatning om at Venstrepressens oppløsning var et «unntak». Ser man de fire partipolitiske avisgruppene i sammenheng, er det tydelig at Venstrepressens oppløsning slett ikke var noe unntak, men starten på det som senere skulle bli hovedstrømmen: avisenes vei bort fra partiene. Det er synd at Overrein og Madsen velger å bortforklare alt dette. De velger å ignorere store mengder dokumentert kunnskap fra mange kilder for å fremme sin alternative analyse.

For å bygge opp sin argumentasjon legger de to, som nevnt, stor vekt på de offentlige presseutredningene. Og jeg skal gjerne gi Overrein og Madsen kreditt for at de i så stor grad trekker inn disse gamle avisutredningene, men igjen stusser jeg over hvordan de bruker dem. For på basis av disse innfører de to en helt ny forklaringsfaktor: presseutrederne eller

presse-støtterne – slik de kom til å påvirke pressens rammebetingelser ved å legge premissene for den statlige pressestøtten, fra Hellerudkomiteen og fremover. Disse utredningene er det mest tilgjengelige av alle pressehistoriske kilder fra disse årene. Mange har brukt dem og diskutert innholdet i dem. Likevel er det ingen tidligere presseforskere som har gjort samme oppdagelse som Overrein og Madsen: det vil si å oppfatte presseutrederne som en selvstendig forklaringsfaktor i historien om partipressens fall. Hvis pressestøtterne fungerte som en helt selvstendig aktør, så får NOU-ene ny verdi som kilde, men her må vi være nøye i kildevurderingen. Presseutredningene vil utvilsomt kunne leses som primærkilder til hva presseutrederne selv mente og hvordan de arbeidet. De inneholder selvfølgelig også masse tall og statistikk over presseutviklingen på ulike tidspunkter.

Likevel kan de ikke uten videre gis status som primærkilder når emnet er partipressens fall. Til det er de altfor utvendige. Det tror jeg alle som har fordypet seg i partipressens virkelige primærkilder, vil være enige i. Jeg har lest hyllemeter etter hyllemeter med primærkilder fra partipressen – og der finner man det hele som opplevd erfaring. Det er mildt sagt stor forskjell på å lese aktørenes egne analyser, refleksjoner, møtereferater og annet materiale som ikke var ment for offentligheten – og deretter gå til presseutredningene fra samme tid. Forskjellen kan beskrives slik: Arkivkildene ser avviklingen innenfra, mens presseutredningene ser den utenfra, noe som i denne sammenheng tilsvarer skillet mellom primærkilder og sekundære kilder. Skal vi forstå partipressens fall, kan nok NOU-ene i noen grad være til hjelp, men vi kan ikke gi dem status som primærkilder. Til det er de utilstrekkelige. Her mener jeg at Overrein og Madsen overdriver deres betydning, men de trenger dem tydeligvis for å kunne legge nye kilder på bordet.

«Arkivkildene ser avviklingen innenfra, mens presseutredningene ser den utenfra»

Er det noe alle historikere vet, så er det jo at intet kan slå primærkildenes verdi. Sekundære kilder – som offentlige presseutredninger – kan i denne sammenhengen ikke konkurrere med ubrukte primærkilder fra partipressens egne aktører. Min forskning om partipressens fall bygde på at jeg – som den første – fikk tilgang til interne arkiver fra hele partipressen. Der lå det mengder av notater, analyser og stoff direkte fra aktørene selv, altså primærkilder som var ubrukt av alle andre forskere frem til da. I Arbeiderbevegelsens arkiv var arkivaliene etter A-pressen nettopp blitt ferdig ordnet – og jeg var den første som kom for å bruke dem. Det var arkivaren som selv hadde ordnet dokumentene, som ekspederte min bestilling, og han ble glad for at noen spurte etter det materialet han nettopp hadde ordnet. Så nytt var det. I Riksarkivet fikk jeg etter søknad tilgang til arkivene fra Høyrepressen, Venstrepressen og Bondepressen/Senterpressen. Ingen presseforskere hadde gjennomgått dette materialet heller. Det var rett og slett en drømmesituasjon for en forsker: å få være den første som går systematisk inn i større mengder arkivalia om et stort og viktig emne. Jeg anså det derfor som min oppgave å benytte dette materialet til å kaste nytt lys over partipressens fall – empirisk og dokumentert med nye kilder. Hvis kildene ga grunnlag for det, var jeg ikke redd for å utfordre etablerte oppfatninger om hva som hadde skjedd. Og jeg så det i hvert fall ikke som min oppgave å forsøke å harmonisere kildenes innhold med det som måtte stå i gamle presseutredninger!

Når jeg har brukt litt plass på dette, er det fordi det undrer meg at Overrein og Madsen tar så lett på det. De bagatelliserer, nedtoner og bortforklarer mye av den kunnskapen som kommer fra disse kildene. De nedvurderer primærkilder og oppvurderer sekundære kilder – ja, de blander dem faktisk sammen. Etter min mening overvurderer de beviskraften som måtte ligge i de offentlige presseutredningene. Med det materialet jeg hadde tilgang til, satt jeg mye tettere på avviklingsprosessen enn de offentlige NOU-rapportene gjorde, fordi de var interne kilder som var unntatt offentlighet på hendelsestidspunktet. Jeg

Illustrasjonsfoto fra VGs kontor i Akersgata. Foto: Bjørn Erik Pedersen.

gjennomgikk i alt cirka tjue hyllemeter med kilder: ti hyllemeter fra A-pressen, og ti fra de tre borgerlige avisgruppene til sammen. Hvert eneste dokument fra disse hyllemeterne ble gjennomgått, fordi de kastet nytt lys over avviklingsprosessen. Dette var stoff som presseutrederne ikke hadde tilgang til, og derfor ikke kunne bruke. Min utredning «Lojaliteten som brast» bygger på nitide studier av disse kildene, og det er merkelig at en historiker som Overrein legger så liten vekt på dette. Det er underlig at han i så stor grad bortdefinerer primærkilder, for deretter å gi sekundære kilder rollen som primærkilde. Det er like underlig at tre navngitte historikere i fotnote 1 synes å være villige til å godta en slik sammenblanding av primære og sekundære kilder.

Overrein og Madsen bruker også presseutredningene til å hevde at innføringen av den statlige pressestøtten i 1969 kom til å forlenge partipressens levetid. Mange andre som har kommentert pressestøttens virkninger, har kommet til det stikk motsatte resultatet: at den bidro til å løsne avisenes bånd til partiene. Så lenge det gikk penger direkte fra partier til aviser, var båndene selvfølgelig tydelig til stede mellom dem. Diverse korrespondanse mellom partene viser det med all mulig tydelighet. Men fra 1969 fikk avisene altså støtte fra staten, og disse pengemidlene kom til å overta for de pengestrømmene som tidligere hadde kommet fra partiene. Slik kan pressestøtten ha bidratt til å løsne båndene mellom aviser og partier – altså helt motsatt av hva Overrein og Madsen hevder. 1970-årene var det første hele tiåret med statlig pressestøtte til norske aviser, og når vi ser det i sammenheng med partipressens øvrige tilstand, peker det hele i samme retning: løsere bånd mellom aviser og partier, sterke konflikter mellom de to partene – og Venstrepressens oppløsning etter EF-striden. Kort sagt: en krisetid for partipressen. Endringene i båndene mellom aviser og partier ble ikke uten videre fanget opp i avis-statistikkene eller i

Norsk Aviskatalog – som Overrein og Madsen legger så stor vekt på. Her må vi regne med et betydelig etterslep av vanepreget kolonne-rapportering om politisk tendens, men det siste som endres, er jo nettopp denne typen formaliteter.

Det følger en viktig konsekvens av at Overrein og Madsen forlenger partipressen som en hovedstrøm i norsk presse inn i 1980- og 1990-årene: et økt behov for årsaksforklaring av hva som skjedde da. Her anvender de begrepet «kapitalisering» som forklaringsfaktor. Altså: fremveksten av tidens nye mediekonserner bidro til å ta livet av partipressen. De betoner altså kapitalisering som forklaringsfaktor sterkere enn det jeg selv har gjort. De skriver også at jeg ikke har regnet med kapitaliseringen i 1950- og 60-årene, og jeg spør: Har jeg virkelig ikke det? Jeg har lest mengder med kilder fra nettopp disse årene, om avisenes behov for rasjonaliseringstiltak, nye avispresser, felles stoffproduksjon og så videre – og jeg har skrevet om det. Jeg kunne sikkert kalt dette for «kapitalisering», men det blir i så fall kun et spørsmål om ordbruk. Jeg har aldri hevdet at kapitalisering ikke fant sted i de første etterkrigstiårene. Partipressen var tidlig ute med tiltak som egne annonsekontorer (allerede i 1930-årene), og noe så kommersielt som leserundersøker (A-pressen i 1950-årene), men uten at disse tiltakene reduserte avisenes rolle som partiaviser.

«fremveksten av tidens nye mediekonserner bidro til å ta livet av partipressen»

Mitt hovedpoeng her er at avviklingsprosessen allerede hadde nådd langt i partipressen da Orkla kom inn på arenaen i 1985. Det vi snakker om her, er hvilken vekt vi da skal tillegge kapitalisering som forklaringsfaktor. Her skiller vi oss i synspunkter: Overrein og Madsen regner kapitaliseringen – her forstått som mediekonsernene – som del av de sene faktorer som tok livet av partipressen, mens jeg mener at dette skjedde så sent at mye vesentlig allerede hadde skjedd. Jeg er ikke overrasket over at noen reagerer på min konklusjon om dette, fordi den er overraskende i forhold til en utbredt omfatning som hevder at «konsernene tok livet av partipressen».

For å diskutere dette videre må vi ha høy presisjon; de tre mediekonsernene var nemlig forskjellige. For Orklas del fant Johann Roppen ut at avisene ikke endret sine formålsparagrafer til en felles Orkla-mal etter at de ble kjøpt opp av konsernet. For Schibsted, som ble konsern i 1989, var det slik at VG aldri var noen partiavis, mens Aftenposten – med sin størrelse og støtte til et bredt borgerlig regjeringssamarbeid – utgjør et særtilfelle som vanskelig lar seg generalisere. Da gjenstår bare A-pressen. Og her er det faktisk en sammenheng mellom konserndannelsen i 1991 og revisjonen av arbeideravisenes mønstervedtekter samme år. I denne revisjonen ble formuleringen «organ for Det norske Arbeiderparti» erstattet med en mer generell tilslutning til arbeiderbevegelsens verdigrunnlag. Dette har jeg skrevet detaljert om, og ja: Konserndannelsen var altså årsaken til denne revisjonen. Den ble nærmest påtvunget avisene ovenfra, fra konsernledelsen. Overrein og Madsen gjør mye ut av dette. De skriver som om dette er noe jeg nærmest har sett bort fra. Realiteten er omvendt: Dette har jeg diskutert meget nøye – og alt er belagt med primærkilder (se Bastiansen 2009).

A-pressen kunne altså stått som eksempel på deres tese om at mediekonsernene tok livet av partipressen, men igjen hopper Overrein og Madsen over noe avgjørende: De ser ikke dette i sammenheng med A-pressens øvrige situasjon. Saken var jo den at A-pressen stod på randen av konkurs. Underskuddene lyste rødt. Dette fremgår tydelig av en rekke interne økonomiske analyser, skrevet både av Einar Olsen og Alf Hildrum – som jeg har lest og henvist til. Deres bekymring var sterk. Avisgruppens eksistens stod på spill. Den såkalte langtidsplanleggingskomiteen – der blant annet Gro Harlem Brundtland var med – kom til at nå måtte A-pressen sette bedriftsøkonomiske hensyn foran de partipolitiske i sin daglige drift av

arbeideravisene. Thorbjørn Jagland foreslo faktisk å selge hele A-pressen til Schibsted. Så dyp var krisen. Vi skal ikke lenger enn til Sverige før arbeiderpressens skjebne fikk et annet utfall; der gikk A-pressen konkurs i 1992. Det samme kunne ha skjedd i Norge. Når det ikke skjedde, må det i stor grad skyldes overgangen til konserndannelsen – selv om den var kontroversiell i avisgruppen – samt et kapitalbeløp fra LO på 160 millioner kroner. Det Overrein og Madsen kaller «kapitalisering», var altså penger fra LO. Det var arbeiderpenger som bragte A-pressen over til konsernformen. Underveis i dette ble formålsparagrafene endret, men Overrein og Madsen fortegner situasjonen når de ikke vurderer resten av bildet.

Den fremstillingen som Overrein og Madsen gir, skiller seg tydelig fra min egen analyse av konsernenes rolle i partipresseavviklingen. Mens Overrein og Madsen regner mediekonsernene som en sen årsak til partipressens fall, ser jeg det omvendt: Partipressens fall var én av flere forutsetninger for at mediekonsernene i det hele tatt lot seg etablere. Hvis partipressen, på sitt organisatoriske nivå, hadde vært like fasttømret i 1980- og 1990-årene som den var i 1950-årene, tror jeg ikke det ville vært mulig for Orkla å kjøpe seg inn i bransjen og etablere seg som det første store aviskonsernet. Men den var altså ikke lenger så sterk som den hadde vært. Hele det organisatoriske apparatet som hadde holdt partipressen oppe, var svekket og under nedleggelse i 1980-årene. I Høyrepressen ville de ikke lenger omtales som en «høyrepresse». Høyres Pressebyrå skiftet navn til Norpress. Organisasjonen Norsk Høyrepresse skiftet navn til Uavhengige Avisers Forening. I Senterpressen ble det strid mellom partiet og pressen om hvem pressekontoret skulle være til for. Den endte med at partiet tapte og pressen vant. Dette er bare noen spredte eksempler. Man kan fortsette nesten i det uendelige.

I sin forklaring på mediekonsernene peker Overrein og Madsen også på 1980-årenes jappetid og investorer. Også dette er egentlig nokså dårlig forstått av norske presseforskere. Det begynte overhodet ikke med jappene. Det begynte med at Trygve Brattelis arbeiderparti-regjering reviderte aksjeloven. Revisjonen hadde virkning fra 1. januar 1977. Revisjonen fikk den konsekvens for avisbedriftene at de måtte endre selskapsform fra andelslag til aksjeselskap. I A-pressen tok det tid før de kom i gang med dette: Mellom 1977 og 1984 skjedde det lite, men til slutt måtte avisene endre selskapsform. Det skjedde da med juridisk bistand fra Jens Chr. Hauge. Avisenes vedtekter måtte tilpasses den nye selskapsformen. Hver avis avholdt så sin konstituerende generalforsamling. Først da Willochs regjering senere liberaliserte kredittrestriksjonene, ble det mulig for investorer å kjøpe avisaksjer for lånte pengemidler – og da er vi over i jappetiden. Men det er den kombinerte politikken til Bratteli og Willoch – altså Arbeiderpartiet og Høyre, i den rekkefølgen – som forklarer hvordan avisene ble interessante som investeringsobjekter, men fortsatt er dette overraskende lite kjent i presseforskermiljøet. For meg var det litt av en oppdagelse da jeg fant dokumentene om dette i Arbeiderbevegelsens arkiv, og jeg inkluderte dette i min behandling av disse årene (se Bastiansen 2009: 368). Hva vi snakker om her, er med andre ord starten på det Overrein og Madsen kaller «kapitaliseringen», som de utlegger som mediekonsernenes fremvekst.

«Det begynte overhodet ikke med jappene»

Her er det også noe annet som Overrein og Madsen overser, nemlig likheten mellom partipressen og mediekonsernene. Selvfølgelig hadde de hver sine særtrekk, men det er også påfallende å se i hvilken grad partipressen hadde et internt fellesnivå som bandt ulike aviser sammen, gjennomførte rasjonaliseringstiltak som felles avistrykkerier, annonsesamkjøring, produksjon av fellesstoff for hele avisgruppen osv. I dag er det fristende å overdrive forskjellene mellom partipressen og mediekonsernene, men en grundig gjennomgang av partipressen viser at den faktisk hadde flere fellestrekk med konsernene enn det vi

ofte tenker oss. I et slikt perspektiv blir overgangen fra partipresse til mediekonserner ikke fullt så stor.

Det er altså uenighet om hvor stor rolle mediekonsernene skal tillegges som forklaringsfaktor for avviklingen av partipressen. Jeg tror neppe at Overrein, Madsen og jeg kommer til enighet om dette. Det er bare å ta til etterretning at vi her har å gjøre med ulike syn. La meg bare legge til at jeg med dette ikke har forsøkt å redusere mediekonsernenes generelle betydning for norsk presse: De var store og viktige, de tiltok seg makt – og de brukte den. Konsernene kom til å forme rammene for norsk avisjournalistikk i flere tiår fremover. Striden her handler ikke om dette, men hvilken konkret og dokumentert rolle de skal tilskrives i historien om avviklingen av den norske partipressen som sådan, enten man kaller det «kapitalisering» eller ei.

«Konsernene kom til å forme rammene for norsk avisjournalistikk i flere tiår fremover»

For å bestyrke sin alternative versjon retter Overrein og Madsen sterk kritikk mot Hans Fredrik Dahls korte artikkel i Mediehistorisk Tidsskrift fra 2014. Enhver som leser den, burde kunne innse at den ikke er ment som noen fullstendig vitenskapelig analyse av et så komplisert tema som partipressens fall – og det undrer meg at Overrein og Madsen ikke forstår det. Hvis Dahls artikkel skulle hatt slike ambisjoner, måtte den vært betydelig større og langt mer uttømmende. Korte og små artikler bør tas for det de er. Den voldsomme angrepet som Overrein og Madsen retter mot Dahl, er helt overdimensjonert i forhold til hva slags artikkel det dreier seg om.

Overrein og Madsen kritiserer også meg. Det vil føre for langt å gå inn på alle detaljene i dette, men jeg må få nevne et par eksempler. Ett sted trekker de inn begrepet «differensiert partipresse» – med henvisning til Sigurd Høst 2010, tydeligvis uten å vite at jeg lanserte dette begrepet året før (Bastiansen 2009:113). Et annet sted i sin artikkel anklager de meg for å være «tendensiøs». Her må jeg innrømme at det er nesten komisk å bli beskyldt for noe slikt i en artikkel som er så full av tunnelpreget ensidighet som denne. Saken er jo den at det er Overrein og Madsen som er tendensiøse, og i overraskende stor grad blir alle faktorer som kompliserer eller motsier deres egen tese, bagatellisert, tonet ned eller bortforklart – noen ganger med belegg, andre ganger kun med retorikk. Underveis må de kaste ganske mye dokumentert kunnskap over bord for å understøtte sin argumentasjon. En av de mest drastiske tingene de gjør, er faktisk å bortdefinere partilojalitet som «bærende begrep» på partipressen. Denne egenskapen er det Svennik Høyer – partipresseforskningens norske nestor – som har etablert. Han så den som partipressens fremste særtrekk. Igjen går Overrein og Madsen for langt. Det hele blir for enkelt og ensidig.

Dette ble mange innvendinger. La meg til slutt rose Overrein og Madsen for én ting: De har skapt debatt om partipressen. Det trengs, for den var viktig. Jeg er også enige med dem i at vi trenger mer pressehistorisk forskning. Deres eget bidrag peker på at det burde forskes mer på partipolitikk i norsk presse i 1980- og 1990-årene. Det gjenstår å se om Overrein og Madsen vil bidra til dette, men jeg vil i hvert fall ønske deres bidrag velkommen.

Referanser

Bastiansen, Henrik G. (2009): *Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall 1945–2000*, Pressehistoriske skrifter nr. 11, Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening.

Tilsvar til Overrein og Madsen

Hans Fredrik Dahl
Professor eremitus
h.f.dahl@media.uio.no

Overrein og Madsen gir med «Partipressens avvikling – årsaker og faser» et bidrag til norsk presses historie som må hilses velkommen av alle som interesserer seg for emnet. Siden artikkelen har form av en kritikk av noe som Henrik G. Bastiansen og jeg har skrevet om emnet, ber jeg imidlertid om lov til å kommentere enkelte sider som angår meg. I hovedsak blir dette en diskusjon om detaljer, idet vi konstaterer at i hva som skjedde med norsk presse fra 1960 og inntil siste årtusenskifte, er vi på de aller fleste punkter enige.

Den kronologiske inndeling kan for eksempel ingen være uenig i. En første fase av partipressens lange avvikling inntraff i 1969, da statens pressestøtte til avisene ble innført som følge av at de politiske partiene ikke lenger maktet å opprettholde 'sine' aviser (dette er jo selv poenget i den artikkelen som Overrein og Madsen vender seg mot). Annen fase inntraff da avisene selv begynte å strebe mot uavhengighet av partiene. Denne prosess er undersøkt i detalj av Bastiansen, og gjentatt i verket Den norske presses historie bind 3. Den forutsetter selvfølgelig et skille mellom pressens ulike profesjoner – redaktører, annonseakvisitører, journalister og eiere – , men etablerer i denne fasen en interesse fra 'avisene selv', i alle fall på abstrakt nå. Som en tredje fase kan regnes markedskapitalens inntog i pressen, fra 1980-årene, den som ender med kjededannelse og salg ut av landet.

De tre faser er overlappende, detaljrike og mangfoldige, men sluttpunktet for partipressens opphør kan i alle fall settes til 1990-årene, og gjerne ved Aviskatalogens nye policy for oppføring av partitilknytning i 1994.

Når det så gjelder aktører, kan man si at Overrein og Madsen holder seg til de kjente innenfor politikk og presse. Men ved å se pressestøtten som et 'korporativt system' innfører de en profesjon av aktører som kan kalles 'pressestøtterne', bestående av Statens representanter, presseorganisasjonene, journalistlærere og presseforskere. Disse pressestøtterne er en ny, i betydning lite undersøkt, gruppe. Det er kanskje ikke helt klart om de var pådrivere eller bremsere i prosessen, fortolkere eller egentlige aktører, men de er i alle fall der, og Overrein og Madsen minner oss om deres interesse i å fremme en politisk og geografisk differensiert dagspresse, en distinkt faktor i utviklingen. Dette kommer til uttrykk i de mange NOU-er de har konsultert.

Om man slik har faser og aktører på plass, langsiktige og overlappende, får man et bilde av partipressens opphør som noe som strakte seg over mange, mange år. Hver enkelt faktor legger seg oppå de andre som en helhet, sier forfatterne ofte. Alt synes like viktig, for alt spiller inn i den store prosess – pressens løsrivelse fra partiene og seieren for den uavhengige presse.

I dette lange løp kan det likevel stilles spørsmål om avgjørende hendelser, eller fortettende episoder i utviklingen. Bastiansen har i detalj undersøkt pressens forhold til partene, og funnet noen slike. Overrein

Prosessen rundt avviklingen av norsk avispresse er utførlig beskrevet i Den norske presses historie, bind 3.

og Madsen synes å avvise en slik empirisk tilnærming. De søker helheten. Men EF-avstemningen i 1972 betydde vel noe spesielt i den sammenheng? At en aktet kollega anklaget sine med-journalister for å være «propagandamedarbeidere», det er vel ikke vilkårlig? Og innføringen av valgdekning i NRK-fjernsynet, kan den ha hatt noe å si for folks (markedets) syn på avisenes partibundne journalistikk? Overrein og Madsen avviser dette siste som «synsing». Men det er da vitterlig grundig undersøkt av Bastiansen – grundigere enn Overrein og Madsen klarer å gjengi, i hvert fall. I det hele tatt: Overrein og Madsen ser ikke det legitime i å identifisere enkeltepisoder som skjellsettende. Men det må være mediehistorikerens oppgave å vurdere episoder, hendelser, like fullt som de langsiktige strukturer, i en prosess som denne. At vurderingen kan variere, er naturlig. Men at de hører med, er selvsagt.

Den helheten som Overrein og Madsen tegner gjennom fire tiår, av markedsbevegelser, ideologier, interesser, kapitalisering, er på sett og vis imponerende, og av betydning for oss alle. Men siste ord er ikke dermed sagt. Hvorfor pressen ga opp sin tilknytning til de politiske partiene i denne tiden, og når det viktigste skjedde, og hva som med avgjørende styrke (mer avgjørende enn annet) bestemte prosessen, det vil fortsatt måtte diskuteres, ut fra empiriske observasjoner. Og det vil bli gjort – heldigvis – selv om noen forsøker å kaste et eksklusivt nett av 'helhet' over det som skjedde.

Illustrasjonfoto fra The New York Times, 1942.

Dagbladets farvel til Venstre

Gudleiv Forr
Tidligere redaktør, journalist og forfatter
gfo@dagbladet.no

Da jeg før stortingsvalget høsten 1969, begynte i Dagbladets politiske avdeling under Arve Solstads ledelse, fikk jeg høre av ham følgende anekdote om forholdet mellom avis og politikk: Høsten 1965, da Senterpartiets Per Borten hadde tømret sammen sin borgerlige firepartiregjering, inntraff en spesiell episode i Høyres grupperom. Partigruppen var innkalt for første gang etter at regjeringen var dannet, og partiets nyslåtte statsråder var til stede. En av dem, industriminister Sverre Walter Rostoft, direktør fra Kristiansand, fant seg en ledig plass ved det store, avlange bordet. Plutselig la noen en tung hånd på skulderen hans, og en kraftig, men kortvokst herre i tilkneppet dobbeltspent dress sa: «Dette er min plats». Rostoft skjønte ingen ting og ble rolig sittende. Han var jo statsråd, tross alt. Men herren med den gebrokne tale drev på: «De sitter på min plats». Da forsto statsråden alvoret, og fant seg en annen stol.

Den som slik fast og bestemt forlangte sin stol ved bordet, var en som i høyeste grad var seg bevisst sin plass i Høyres gruppe. Det var Høyres Pressekontors mektige sjefredaktør Rannik Halle. Han var fra Baku, og hadde merker av det i sin tale, men han var vel tilpasset norsk pressevirkelighet anno 1965. Hans plass var der makt ble utøvd i Høyre. Som sjefredaktør var han en del av det politiske etablissement. Som sine kolleger i Høyre-avisene og sine kolleger i alle andre pressegrupper hadde han adgang til de innerste gemakker der politikk ble skapt og taktikk og strategi ble overveid og utformet.

Venstre-avis

Dagbladet var selv en del av dette systemet. Skiftende sjefredaktører og de politiske medarbeiderne gikk på møter i Venstres stortingsgruppe. De politiske journalistene hadde tilknytning til Venstre, og var medlemmer av Venstre-presselaget, som valgte delegater til Venstres landsmøter. Og avisens eiere, som på denne tiden var mange, var Venstre-folk. Mange av dem hadde arvet sine aksjer. De hadde politiske forventninger til avisen, og avisen var stort sett villig til å imøtekomme dem.

«avisens eiere, som på denne tiden var mange, var Venstre-folk»

Men den unge stortingsmedarbeideren og senere redaksjonssekretæren i politisk avdeling, Arve Solstad, hadde allerede i valgåret 1965 skrevet en kritisk kronikk om det politiske avissystemet. Kronikken var et svar på en artikkel i Samtiden av redaktør Olav Maaland i Bergens Tidende, der unge journalister ble foreholdt hvordan de burde innordne seg kutymen og de politiske forventningene i Stortinget. Ifølge Solstad var journalistene bastet og bundet i sitt forhold til de partiene de støttet. Han pekte på de prinsipielt uheldige sidene ved dette: Pressen kunne ikke skrive hvordan prosessene egentlig var, fordi det var ventet at avisene offentliggjorde den versjonen som av strategiske og taktiske hensyn var partienes.

I ettertid ser dette ut som en programartikkel.[1] Men det tok tid før programmet ble til praktisk politikk for Dagbladet. Avisen hadde imidlertid historisk sett

1 Christopher Hals Gylseth: Storoksen, Aschehoug, Oslo 2011.

Statsviter, forfatter og forlegger Herbert Tingsten. Foto fra Bonniers Litterära Magasin 1961.

et noe tvetydig forhold til partiet Venstre. I valgår var det en trofast formidler av partiets program og støtte for partiets kandidater. Men mellom valgene kunne støtten være så som så.

Men det var den radikale delen av Venstre, ofte kalt Dagblad-Venstre, som var avisens mest trofaste lesere. I 1965 hadde avisen helhjertet støttet sin sjefredaktør Helge Seip som stortingskandidat: «Putt en tiger på Tinget», var slagordet som ble gjentatt, med en allusjon til en populær bensin-reklame på samme tid.

Seip ble stortingsrepresentant, slik han var blitt i 1953 og 1957, og samtidig beholdt han stillingen som redaktør, rett nok i permisjon, etter valget i 1965. Det var slik det gamle system skulle praktiseres. Men det tok ikke lang tid før forholdet mellom Seip, som også ble statsråd i regjeringen Borten, og Dagbladet ble betent. Det skyldtes etter hvert at avis og permittert sjefredaktør inntok ulike standpunkter i sentrale saker.

Nytt syn på pressens rolle

Men det skyldtes også at Solstad og hans nærmeste medarbeidere utviklet et nytt syn på avisens politiske rolle. Solstad hadde studert i Sverige, og var spesielt fascinert av sjefredaktør Herbert Tingsten i Dagens Nyheter. Han var kommet i konflikt med avisens hovedeier og styreformann i en sentral politisk sak, men insisterte prinsipielt på sin uavhengighet av eierne. I bakgrunnen kunne man skimte en tilslutning til den liberale angloamerikanske presseideologien.

Solstad fikk tilslutning til slike tanker fra veletablerte og sentrale folk i redaksjonen. Dessuten rekrutterte Solstad sist i 1960-årene en rekke unge nyutdannede historikere og statsvitere til den politiske avdelingen. Jeg var selv en av dem. Når jobbene var fordelt under morgenmøtene og det ble tid til samtaler om journalistikk, luftet Solstad sine tanker om forholdet mellom avisen og partiet. Med vårt faglige utgangspunkt hadde vi unge medarbeiderne ingen problemer med å følge hans tanker.

Men det skulle gå noen år før idéene kunne virkeliggjøres. Dagbladet måtte bryte med Venstre. Det skjedde i en totrinnsrakett med fem års mellomrom i 1970-årene, etter EF-avstemningen og oppgjøret med redaktør Helge Seip i 1972/73 og før stortingsvalget i 1977, og er godt kjent fra mange bøker og artikler.

«I bakgrunnen kunne man skimte en tilslutning til den liberale angloamerikanske presseideologien»

Flere pressehistorikere ser på samme måten som Per Overrein og Roar Madsen i denne utgaven av Norsk Mediehistorisk Tidsskrift denne utviklingen i et større historisk perspektiv, der et generelt ideologisk oppbrudd fra etterkrigstenkningen falt sammen med utdanningseksplosjonen og fjernsynets tilsynekomst i mediebildet.[2] Men Overrein og Madsen legger til: Det var ikke strukturer, men individer og kollektive aktører som avviklet partipressen. Den medierevolusjonen som fant sted fra begynnelsen av 1970-årene og til

2 For eksempel Henrik Bastiansen og Hans Fredrik Dahl i Pressehistorisk Tidsskrift nr. 21, 2014

begynnelsen av 1990-årene, var slik jeg opplevde den, et resultat av et samspill mellom individers intensjon og de muligheter som oppsto i samfunnet.

At Dagbladet ble en spydspiss i den raske utviklingen i 1970-årene, hang sammen med Solstads journalistiske ideer formulert i forberedelsesårene som student fra slutten av 1950-årene og ung stortingsmedarbeider fra 1965 om behovet for profesjonalisering av journalistyrket, Dagbladets spesielle posisjon som opposisjonelt Venstre-organ med spredt eierskap, redaktør Helge Seips politiske utvikling, Dagbladets EF-standpunkt og Venstres oppløsning.

Personers betydning

Mange av disse forutsetningene var nok til stede også i de fleste toneangivende avisene. Men det er påfallende at for eksempel Aftenposten ble en av de siste som tok farvel med partibindingen. Det hang sammen med én persons oppfatninger og posisjon i avisen: Egil Sundar. Han insisterte på at avisen skulle være en engasjert politisk aktør, og da for Høyre og borgerlig samling, helt til begivenhetene rullet også over ham sist i 1980-årene. At A-pressens aviser også holdt fast på det gamle gjennom 1980-årene, var mer naturlig: Arbeiderbevegelsen var jo organisert som en hær i felt, med redaktørene som bannerførere.

«Arbeiderbevegelsen var jo organisert som en hær i felt, med redaktørene som bannerførere»

Hvor smertefull var prosessen?

Vi som var unge journalister, var entusiastisk da muligheten til kort prosess med det gamle dukket opp i kjølvannet av EF-striden. De øvrige redaksjonelle medarbeiderne kunne nok fra tid til annen føle seg som Karl den 12. soldater ved Poltava: Ikke visste de hva de sloss for, ikke hørte de generalenes kommandorop i den øredøvende larmen, og ikke så de sine regimentsfaner gjennom skyene av støv og krutt. Men for det meste gikk endringene uten store stridigheter mellom de redaksjonelle medarbeiderne, både i Dagbladet og de fleste avisene.

Det var nok mer smertefullt for dem som representerte eierne. De gamle Venstre-lederne mente Dagbladet svek dem, og hadde lenge en tendens til å forklare partiets miserable posisjon med at de ikke lenger hadde noen partipresse. Venstres leder Eva Kolstad og den framtredende partimannen Helge Rognlien, som satt i Dagbladets styre midt i 1970-årene med Rognlien som styrets nestleder, dissenterte da Solstad våren 1974 meddelte at han ville ansette Andreas Hompland og Ragnar Kvam jr. som politisk medarbeider.

Det var Kvam jr. som var den største anstøtssteinen. Han kom fra Arbeiderbladet. Politiske medarbeidere skulle være patente Venstre-folk, mente hun åpenbart, for det var det Dagbladet var skapt for i siste halvdel av 1800-tallet. Situasjonen var eksplosiv. Hvis et flertall av styret ikke aksepterte redaktørenes styringsrett i ansettelsessaker, måtte de vurdere sine stillinger. Men styrets flertall med Norges Banks sjefdirektør Knut Getz Wold som styreleder skjønte åpenbart hva som var i ferd med å skje, og støttet Solstad. Etter denne episoden gikk det gamle styret av, og nye personer uten nær tilknytning til Venstre kom inn. Den siste av de gamle, Signe Marie Stray Ryssdal, gikk ut året etter da Jens P. Heyerdahl kom inn. I løpet av noen år ble så eierstrukturen fullstendig omkalfatret i 1980-årene.

Hadde endringene kommet uavhengig av Solstad og hans drabanter?

Det er et umulig spørsmål, selvsagt. Men det er ingen grunn til å tro at partipressen ville ha bestått inn i det nye århundret, med liberalisme og nyliberalisme og med større vekt på ytringsfrihet og hva den måtte innebære i et demokrati. Den konkrete måten uavhengigheten ble oppnådd på for Dagbladets del, ville nok ha blitt annerledes uten Arve Solstad og hans entusiastiske unge medarbeidere.

Men partipressen hadde fått sine tilmålte knappe 100 år. Oppbruddet hadde kommet uansett hvem som ledet det.

Hverdager 20 øre. Lørdager 25 øre. Oslo, onsdag 25. mars 1942.

Jo sterkere Nasjonal Samling er, jo sterkere er Norge!

Fritt Folk

Riksorgan for Nasjonal Samling.

Nr. 72. 7. årgang.

Uniforms-gensere.

3000 norske sjømenn arrestert i U.S.A.

Planen går ut på å internere sjøfolkene

New York, 24. mars.

(NTB.) Riksadvokaten Biddle har bestemt at 8000 utenlandske matroser som har forlatt sine skip skal arresteres, meldes fra Washington til New York Times.

Av disse utenlandske matroser er 3000 nordmenn, 3000 grekere og resten danskere, nederlendere og engelskmenn. Den offisielle plan tar sikte på å internere alle matrosene.

Våre forsynings- og handelsforbindelser med Tyskland.

Minister Blehr til Berlin.

Oppsiktvekkende intervju med von Papen.

SISTE:

Japanerne overskrider Yomas-floden i Burma.

Utnevnelser i Norges Lærersamband.

Sterk ildgivning på Karelska neset

Tobakksrasjonering i England?

England forbereder seg på invasjon.

13 handelsskip på tilsammen 80,300 brt. senket av tyske u-båter utenfor U.S.A.s kyst.

Det lysner i strømsituasjonen.

16 britiske krigsskip og handelsskip senket eller ødelagt av italienske torpedofly i Middelhavet.

Det endelige resultat av sjø- og luftslaget i ukesskiftet.

Stjal grisen fra grisehusel og slaktet.

Stalins kjærlighetsbrev til Paven kom for sent

Brevet skyldes neppe angst, men er et politisk sjakktrekk.

Rosekjeller'n er nu åpen fra kl. 14 (2).
Middag fra kl. 13 (3) til 18 (4). A la Carte, ol og vin.
Middagskonsert fra kl. 19.30 til kl. 18.

Stort møte i **Kinopaléet** 26. mars kl. 20.
Foredrag av OSMUND THORSNÆS:
„Farlall og nyreising".
Store Krigsforevrey. Gratis adgang.

Anmeldelse til
Førerens Garde.
På grunn av betydelige utvidelser av garden gis det herved ennå en del kirdmenn anledning til å delta som frivillige i Førerens Garde.
Jeg melder meg herved til tjeneste i
Førerens Garde.
Navn: .....
Adresse: .....
Bostedskommune: .....
Betingelser:
Alder 17—26 år. Høide minst 172 cm. God helbred. Gardistene får fri forpleining og fri uniform. Grunnlønn 150 kr. pr. mnd., forsørgelsestillegg for hustru kr. 75, for 1ste barn kr. 20, for 2net barn kr. 25 og 3dje barn kr. 30 pr. mnd. Tjenestetiden er 6 måneder.
Anmeldelsen sendes til FØRERENS GARDE, Uranienborg Skole, Briskebyveien 7 — Oslo.

Fra avisa Fritt folk, 25. mars, 1942.

Legale og illegale avisers dekning av unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942.

Rune Ottosen
Høgskolen i Oslo og Akershus
rune.ottosen@hioa.no

Innledning[1]

Hensikten med denne artikkelen er å undersøke hvordan en dramatisk hendelse ble beskrevet i ulike publikasjoner som kom ut i det okkuperte Norge. Vi har mye kunnskap om den generelle driften av aviser som ble kontrollert av NS og okkupantmakten (Ottosen 2010a) og de som ble gitt ut illegalt (Luihn 1999). Men vi vet mindre om hvordan de ulike omstendighetene rundt publiseringen påvirket måten en hendelse ble rapportert.

Gjennom en case, en nærstudie av dekningen av unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942, ønsker jeg å belyse hvordan nyhetsbilde fortonet seg i en avgrenset periode i det okkuperte Norge, en periode som var preget av mye dramatikk.

Pressen var underlagt sensur og streng kontroll fra okkupantmakten og deres støttespillere i NS. De illegale avisene var en alternativ nyhetskanal, som regel produsert under primitive forhold med stor fare for de involverte. De som deltok i dette arbeidet risikerte dødsstraff.

Problemstillingene i det følgende vil være: Hva fikk man vite gjennom de illegale avisene som ikke kunne leses i de ordinære avisene? Hva slags publikasjoner var egentlig de illegale avisene, og kan de kalles journalistiske produkter? Dette undersøkes gjennom en case med et begrenset utvalg publikasjoner som riktignok ikke gir grunnlag for vidtrekkende konklusjoner, men som kan gi noen indikasjoner til bruk i videre forskning.

Bakgrunn – drift av pressen etter invasjonen

Mange av morgenavisene var ferdigtrykt natten til 9. april 1940 da ryktet om senkningen av krysseren Blücher nådde hovedstaden. Store deler av det apparatet som skulle iverksette de planlagte kontrolltiltak over norsk presse gikk tapt da Blücher ble senket i Drøbaksundet. På tross av tilbakeslaget var det en offensivt innstilt propagandatropp som ankom hovedstaden 10. april under ledelse av korvettkaptein Klaus-Friedrich Hahn (Ottosen 2010a:268, Hjeltnes 1990:42–43). Hahn hadde selv overlevd senkningen av Blücher, og på tross av de uventede problemene, viste tyskerne en målbevisst holdning som kan karakteriseres som «jernhånd med silkehanske». De sentrale nyhetsinstitusjonene NRK og NTB ble umiddelbart overtatt. Man ønsket å få en forståelse med pressen, på tyskernes premisser. Dette synspunktet ble formidlet av Hahn til representanter for pressen i det nye pressesenteret i Stortinget på en pressekonferanse 20. april 1940 (Ottosen 2010b:62).

Bakgrunnen for den nye pressepolitikken var at tyskerne trengte aviser til sitt eget formål. Både for å spre sin egen propaganda, og for å kunne informere befolkningen om sine tiltak og forordninger. Men noen aviser var uønsket fra første stund.

1 Takk til to anonyme fagfeller, i tillegg til Helge Østbye, Arnfinn Moland og Bjørn Westlie for nyttige kommentarer til et tidligere utkast.

LØSSALG 15 ØRE

Les Arbeideren

Arbeideren

Billig norsk skotøi.
Flere tusen par sko, støvler, beksøm, tøfler og kalosjer for damer, barner og barn selges fra Akersgt. 7, inn porten. Godt utvalg. — Klipp ut annonsen.
Forbrigeprisen.
KR. BIRKELAND

Nr. 95 | Utkommer hver virkedags morgen. | Oslo, torsdag 25. april 1940 | Abonn. pr. kv. kr. 6, pr. md. kr. 2.05, pr. uke kr. 0.50 | 32. årg

Hvorfor landets styre ikke bør overlates N. S.

I en artikkel i Nasjonal Samlings avis holdes det fram, at statsapparatet bør overlates N. S., og at denne får myndighet til gjennom bestemmelser å reformere statsapparatet og rett til å gripe regulerende inn i alle sivile forhold og med en regjerings myndighets.

Begrunnelsen for dette krav er at N. S. alene er i stand til å gi det norske folk et system som vil være grunnlaget for et nytt folkesyn istedenfor tidligere tiders folkebedrag.

Hvis situasjonen hadde vært en annen enn i dag, hvis den hadde vært hva vi vil kalle normal, hadde det vært liten grunn til å ta alvorlig et slikt krav fra den vesle klikken som kaller seg Nasjonal Samling. Men i den situasjon som nå råder ville det være en grov feil bare å trekke på skuldrene av et krav som går ut på at landets styre skal overlates N. S. Vi har siden besettelsen allerede hatt en N.S.-regjering, og en har så lenge besettelsen varer ikke rett til å lukke synene for den nullighet at vi kan få en slik affære igjen.

Vi vil derfor begrunne hvorfor ikke landets styre bør overlates til N.S.

*

De Quisling om kvelden tirsdagsannonsenes tilstemmen. Står de på det standpunkt at nå kan intet gjøres, som får høye unnsyn for alle de forskjellige frasnatat reaksjonen gjør, og så får man kvesto og sen, da er det den største fare for, at det blir rettet de frykteligste angrep mot såvel det arbeidende folks levestandard som mot dets sociale og politiske rettigheter. Det kan bety at arbeidsfolket frivillig gir avkall på den ene pensjon etter den annen og at det ikke vil få noen av disse igjen så lenge stormaktskrigen i Europa varer.

Sjøl om landet er besatt av fremmede tropper og det er gjort til valplass for krigen mellom stormaktene er det det norske folk som bør og bygger i dette landet, og dette vil bo og bygge der til alle tider. Arbeiderklassen er kallet til å gå i spissen for å bygge frantsas Norge.

Derfor kan ikke går klasse og vårt folk, hvor vanskelig situasjonen enn er, frivillig gi avkall på noen av sine rettigheter. En slik kapitulasjonspolitikk, sjøl om den ble pyntet med revolusjonære fraser, har i alle land ført til nederlag og katastrofe.

Måtte vi ha lært, og måtte vi kunne nyttiggjøre oss lærdommene ennå mens det er tid.

Trekk til sjøfolkenes pårørende skal foreløpig utbetales for april.

Konferansen om tillegget for statens tjenestemenn ble uten resultat.

På initiativ av Norsk Sjømannsforbund ble det i går holdt et møte av Sjømannsforbundet, Maskinistforbundet, Styrmannsforbundet, og Norges Rederforbund og Linjerederiens Arbeidsgiverforening. Møtet gjaldt trekk i sjøfarendes lyter til deres pårørende og familier hjemme og endelig dyrtidstillegget for sjøfolkene.

Møtet vendte om at foreløpig skal alt hyretrekk utbetales av rederne for april måned. Hva det senere skal skje blir gjenstand for nye forhandlinger. Situasjonen ifremfor sjøfarten er for øvrig ikke uklar. Det regulære dyrtidstillegg til sjøfolkene blir å utbetale fra 6. april som for landets øvrige arbeidere.

På initiativ av statens tjenestemenn og landsorganisasjonens sekretariat ble det videre i går holdt en konferanse om tillegge for statens tjenestemenn. Som kjent er det kunngjort at bare de regulære lenninger utbetales inntil videre. Tillegget skulle utstå. Konferansen herom ble holdt med direktør Jahr.

Da vi etter konferansen hadde en samtale med landsorganisasjonens fungerende formann, Einar Volan, opplyste denne at konferansen ikke førte til noe endelig resultat. Administrasjonsrådet arbeidet med saka for å få full oversikt over stillingen.

En rikskommisær for de besatte områder.

Fra Berlin innlop det i kveld melding om at rikskansler Hitler har utnevnt overpresident Terboven til rikskommissær for de besatte områder i Norge.

Rikskommissær Terboven vil direkte være underordnet rikskansler Hitler.

Etter hva det opplyses har Terboven tidligere innehatt stillingen som overpresident i Rhinland.

RIKSKOMMISÆR, IKKE PROTEKTOR

Sent inatt mottok vi fra NTB

Forts. side ette.

Et bilde fra krigshistoriens studsin i vilde hvor åpent og åkara innbyggere samler sin bilsen til sine evakuerte familier sjønnom mikrofonen. Vi bringer en tvilsle av krigshistoriens mere dog på annet sted.

„Isvestija" om den europeiske stormaktskrig.

Bladet regner med store endringer i de økonomiske forbindelser.

MOSKVA, 24. april. (N. T. B.):

Avisen «Isvestija» har nylig offentliggjort en artikkel hvor det kom inn på situasjonen i Skandinavia. Skandinavias nøytralitet, skrev bladet, ala hindrende i veien for de britiske krigsplaner. Den var et hull i den blokadering som England arbeidet for å legge rundt Tyskland, og som tok sikte

[illegible] franske kan brukes til innskrivninger av tropper, og dermed er det tatt i bruk i vei med kunsten kjøn. Til å begynne med skal en rekke av ikke-trete store forsettlinger fra de seneste uoppgaue tas opp igjen.

Først kommer «Peer Gynt» opp, riktignok bare de tre første aktene og med noen forandringer i rollebesetningen fra sist. Ikke alle som trengte i dette store apparat av kommet hjem fra evakuering ennå. Derfor kommer Yrsa-Lorine til å spille Dovregubben, leiedenker Henrik Bøtvelt, og i Fru Ibsrathe rolle som Solveig får vi se Ada Egede-Nissen. Elizabeth

I en annen del av artikken kommer «Isvestija» inn på det skandinaviske råstoffmarkeds betydning for Tyskland og England. Det gjør merksam på det forhold at mere enn halvparten av Danmarks eksport av matvarer gikk til England. Denne eksport vil nå kunne gå til Tyskland. Det samme gjelder for tømmer, trelast og papir. Angående fra regnes (jakt)rifler, revolvere og pistoler med tilhørende ammunisjon, mens minne- og pyrotekdjen samt almindelige laglegvarer er unntatt fra innførselsforbudet.

Bloren bør pakke inn og merke med navn og adresse alle vårene som innleveres i sin tid, eller eventuelt få erstatning.

CENTRALTEATRET.

Vilhelm Krags Gerhardsen-Hall «Indevind Bryllup» hadde stor skuelsestrømmen på Centralteatret ikke for den nye situasjonen. I første ake skrivet tatt opp igjen som aftenforstilling. Men det viste seg dessverre at folk ikke riktig hadde greie på

Hvorfor landets styre ikke -

Forts. fra 1. side.

den vil bli benevet mulighetene til å handle til varetakelse av arbeiderens interesser, — det vil bli jodeforfølgelser og andre eksesser som står i absolutt strid med norsk kultur og norsk folkelynne, — alle politiske partier vil bli avskaffet og alle nordmenn vil bare få love til å anerkjenne et parti — N.S. — og til å lese en presse som er snevretet av en eller annen riksspressesjef.

Quislings ideer har ingen rot i det norske folk. Ikke på noe hold utenfor kretsen av noen reaksjonære offiserer, noen forvirrede intellektuelle og en flokk overklassepodler, som synes at det er kjekt alt dette med uniformer, hanemarsj og vaktijeneste.

*

Vi bør også si, at de personer som leder Nasjonal Samling er uten festfeste i folket. Dette gjelder ikke minst Quisling sjøl. Blant arbeidsfolket er det ikke glemt, at han var medlem av en av de mest reaksjonære borgerlige regjeringer vårt land har hatt. Hundseid—Quisling-regjeringen 1931—32 førte en politikk mot arbeidsfolket som ble kjennemerket av ulike forarbeidsmarkeden mot de arbeidere som kjempet for sine dyreste livsinteresser, matlappsystemet, «prisseddelen» som bestemte hva de fattigste blant oss skulle leve av, ugildhetsloven som betydde at forsørgerunderstøttede valgberhet, Grimlandsaktivisme osv. Mens Quisling var forsvarsminister så han det mere som sin oppgave å rote sammen likt og ulikt av «beviser» fra ofte de skumleste kilder for å rantsne arbeiderbevegelsen, enn å vareta forsvarets interesser.

Dette har ikke arbeidsfolket i landet glemt. Slikt vil aldri bli glemt. Derfor så det Quislings utnytting av situasjonen til sjøl å proklamere seg som regjering som en provokasjon. Og det hadde ikke vært mulig å få noenlunde ordnede forhold i de besatte områder med ham i spissen. Det hele sto i fare for å utarte seg slik, at tyskerne ville ha proklamert sitt eget militærdiktatur.

*

Skal det lykkes å skape de best mulige kår for det norske folk så lenge besettelsen varer, og skal det lykkes å berge vårt lands frihet og sjelstende, må ikke Nasjonal Samling få noe med statsapparatet å gjøre. Med det norske folks hjelp kan den heller ikke få det, og hva de tyske battelsesmyndigheter angår, har de uttrykkelig erklært, at de ikke vil blande seg inn i vårt lands innenrikspolitikk. NS. kan derfor bare komme til makten ved et kupp. Det må for landets og folkets skyld forhindres.

En regjering som med autoritet kan vareta folkets interesser i dag må støtte seg på folkets brede lag. Det må være en regjering med representanter for arbeiderne, bøndene og de næringsdrivendes organisasjoner — en folkeregjering i dette begreps videste forstand. Bare en slik regjering kan skaffe fred og arbeid i landet, og bare en slik regjering vil bli mottatt med tillit i det norske folk.

Reparasjoner av skotøi
utføres.
Godt arbeid — rimelige priser.
Knut Larsen
Hevnebergate 32.

Kommunistavisa Arbeideren, utgitt 25. april 1940.

Kommunistavisene Arbeidet i Bergen og Arbeideren i Oslo ble raskt forbudt, og flere av arbeiderpartiavisene måtte gå inn mer eller mindre frivillig etter den tyske invasjonen. Puljevis og av ulike grunner forsvant etter hvert flere aviser. Hvordan den enkelte journalist og redaktør skulle forholde seg til den nye situasjonen måtte takles etter eget skjønn. Det ble aldri noen pressefront i Norge. Norsk Presseforbund (NP) representerte i hovedsak eiernes interesser og var i dialog med okkupantmakten om hvordan fortsatt pressedrift skulle sikres, samtidig som forbundet forsøkte å få frigitt fengslede redaktører. Generalsekretær Ludvig Saxe fortsatt driften av NP på lavbluss under hele krigen også etter at forbundet ble satt under kommissarisk ledelse under nyordningen. Etter krigen satte NP ned en æresrett som saumfarte den enkelte journalists gjøren og laden, men forbundet selv ble aldri underkastet en uavhengig granskning (Ottosen 1996:212–224).

«flere av arbeiderpartiavisene måtte gå inn mer eller mindre frivillig etter den tyske invasjonen»

I alt 40 aviser forsvant i 1940, deriblant store deler av arbeiderpressen. I løpet av krigen ble i alt 110 aviser stanset etter tysk ordre. Arbeiderbladet i Oslo ble stanset på ubestemt tid fra slutten av august 1940 – det skulle vise seg å bli permanent. Etter hvert ble noen aviser slått samme og fikk nytt navn, blant annet på grunn av papirrasjonering og mangel på utstyr. En del av helhetsbildet var også at mange aviser ble stanset, noen på kort sikt, andre for hele krigsperioden på grunn av krigsskader. I byer som Kristiansund, Elverum og Bodø ble avisene hardt rammet for å nevne noen eksempler. I Trøndelag var det avisene i Steinkjer og Namsos som på kort sikt ble hardest rammet av de innledende krigshandlinger (Ottosen 2010a).

Strengere kontroll

Okkupasjonsmakten innså imidlertid raskt at politikken med å la pressen beskikke sitt eget hus, ikke var tilstrekkelig for å sikre tyske interesser. Det måtte hardere lut til, og den 24. april lanserte tyskerne sine «Militære grunnsetninger for pressen». Den tyske militærsensuren fulgte ved dette Wehrmachts direktiver og fjernet alt som kunne betraktes som sensitive militære opplysninger. Deretter ble materialet sensurert av Presseabteilung. Dette var en avdeling av *Reichskommissariat für die besezten norwegischen Gebiete*, tyskernes utøvende maktorgan over det sivile Norge med Josef Terboven som øverste sjef. Terboven forlangte to rapporter daglig fra Presseabteilung med utdrag fra Oslo-avisene. I tillegg fikk han jevnlig rapporter fra Befählshaber i Sicherheitspolizei om virksomheten til de lokale sensurinstansene. På bakgrunn av rapportene iverksatte Terboven personlig passende sanksjoner mot «ulydige» pressefolk. De rangerte fra advarsel, påtale, bøter, frihetsberøvelse – til forbud mot utgivelser av avisen. Presseabteilung, som var en underavdeling av *Reichskommissariats Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda*, var underlagt Hans Moser som leder. Han var en dynamisk og effektiv leder, med en personlig sjarm og en viss humoristisk sans. Tyskernes apparat hadde som en forutsetning at den viktigste utøvende kontrollen skulle skje ved hjelp av nordmenn som formelt var organisert i NS-administrasjonen. Ved opprettelsen av Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet 26. september 1940 ble Pressedirektoratet organisert som en egen avdeling med pressedirektør Anders Beggerud som øverste sjef (Ottosen 1996:137–140).

Direktoratet inngikk som avdeling i departementet som var ledet av Gulbrand Lunde. Lunde hadde både kontroll med pressen og ansvaret for partiets propagandavirksomhet. Lunde omkom i en ferjeulykke med sin hustru ved ferjeleiet Våge i Romsdalsfjorden 26. oktober 1942, altså kort tid etter den perioden vi nå skal se nærmere på i denne artikkelen. Lundes dramatiske dødsfall var gjenstand for mye rykter. I det meste av krigslitteraturen har det blitt omtalt som en ulykke. I en biografi om Lunde, *Triumf og tragedie*, skrevet av historikeren Jan Magne Arntsen og sosiologen Thor Geir Harestad, går imidlertid

Anders Beggerud (i profil foran) med NS-topper under en pressemottakelse i 1942. Rundt bordet sitter ellers fra høyre Vidkun Quisling, nyutnevnt ministerpresident (regjeringsleder), Gulbrand Lunde, kulturminister (rikspropagandafører), og Rolf Jørgen Fuglesang. Foto: Wikimedia Commons.

forfatterne langt i å antyde at Lunde ble tatt av dage av okkupantmakten, da han på tross av sin sterke lojalitet til tyskerne, var egenerådig og uforutsigbar (Arntsen og Harestad 2012).

NS hadde i tillegg sin egen Avdeling for presse og kringkasting som fungerte som partiets pressekontor med sin egen «Norsk Artikkeltjeneste» som distribuerte gratis artikkelstoff til landets aviser. Ved Quislings lov av 26. februar 1942 om utgivelsen av trykt skrift, fikk Pressedirektoratet myndighet til å stanse utgivelsen av aviser og ukeblad. NS fikk den formelle retten til å avsette personalet i avisene, og fullmakt til å sette inn NS-ere isteden. Det var som regel folk uten kvalifikasjoner for avisdrift.

«NS fikk den formelle retten til å avsette personalet i avisene»

Pressedirektør Anders Beggerud var lektor og hadde ingen pressebakgrunn. Ved sin ordknapphet i møter og offisielle sammenhenger framstod Beggerud med en grunnleggende usikkerhet som var lite tillitvekkende. Det ble ansatt såkalte presseledere for NS i de fleste fylker. Noen presseledere hadde ansvaret for flere fylker, da NS ikke klarte å få fatt i nok kvalifisert personale alle steder. Jakob Skylstad fikk således ansvaret for både Nord- og Sør-Trøndelag. Presselederen skulle drive etterkontroll og påse at avisenes linje var i overensstemmelse med «den nye tids» oppgaver. Presselederne ga aktive tilbakemeldinger og overøste avisene med kommentarer til det som skjedde, og pålegg om inntakelse av stoff fra NS-avisene. Dessuten skulle det føres statistikk over utgivelser i fylket (Dahl

2010). En annen forutsetning for okkupasjonsmaktens pressedrift var kontrollen over NTB. Kontrollen med NTB var ikke bare viktig for okkupantmakten for å kontrollere den daglige nyhetsstrømmen, men også for å bruke byrået til å gi pressen daglige instrukser (Ottosen 1996:137).

Direktiver ble sendt daglig med befalinger om hva slags vinkling man forventet og hva som skulle prioriteres og forties gjennom såkalte Tagesanweisung. Denne detaljstyringen av pressen fungerte ulikt fra avis til avis. Det ble gitt detaljerte instrukser for hvordan hendelser skulle dekkes. En historisk studie viser at effekten av disse daglige direktivene fungerte etter hensikten selv om det var litt lettere å slippe under radaren i mindre lokalaviser enn i de større hovedstads- og regionsavisene (Wernersen 2006).

«Direktiver ble sendt daglig med befalinger om hva slags vinkling man forventet og hva som skulle prioriteres og forties»

Valg av case: Unntakstilstanden i Trøndelag, 1942

Jeg har valgt unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942 som case fordi den var en dramatisk hendelse som foregikk i en begrenset periode.[2]

Den 6. oktober dukket det opp plakater i hele Trøndelag der unntakstilstanden ble proklamert. På plakatene stod å lese:

> *I den siste tid er det blitt utøvd flere sabotasjehandlinger. Hvis disse hadde lykkes ville de ha skadd landets forsyning. Disse anslag har bare vært mulig idet deler av befolkningen ikke har etterkommet sin lovmessige meldeplikt eller til og med har understøttet sabotørene (sitert fra Kirkhusmo 1997:333).*

Unntakstilstanden ble innført etter flere sabotasjeaksjoner, og omfattet hele Nord-Trøndelag fylke, 15 kommuner i Sør-Trøndelag og Grane herred i Nordland fylke (Kirkhusmo 2005:334). Dagen før hadde Reichskommissar Josef Terboven ankommet Trondheim med tog. Om ettermiddagen 6. oktober sammenkalte han til et møte på torget i Trondheim. Her truet han med restriksjoner og arrestasjoner. En storstilt aksjon ble satt i gang der norsk og tysk politi ble assistert av soldater fra Wehrmacht. I alt kontrollerte de 12 857 personer og 3372 kjøretøyer de seks dagene unntakstilstanden varte. 1434 hus ble gjennomsøkt og et hundretalls personer ble arrestert. Ti personer ble plukket for å «sone» for sabotasjeaksjoner. De ble fraktet til Falstad leir der de ble henrettet ved standrett.

Det hører med til helhetsbildet at parallelt med arrestasjonen av folk med mistanke om å ha tilknytning til sabotasje, skjedde arrestasjoner av mannlige jøder over hele landet. Terboven var personlig på plass i Trondheim og satte sabotasjonen i sammenheng med «verdensjødedommen». Okkupanten slo to fluer i ett smekk og benyttet anledning til å arrestere alle mannlige jøder. Marte Michelet forteller i sin bok *Den største forbrytelsen* at tenåringen Julius Paltiel ble varslet av en lokal politimann om hva som var på gang og ble bedt om å holde seg unna hjemmet sitt i Trondheim. Han søkte ly hos naboen, men gikk tilbake til leiligheten morgenen etter. Da kom politiet og tok Paltiel. I løpet av perioden 6.–8. oktober arresterte de totalt 70 jødiske menn i Trondheim (Michelet 2014:194–195). Paltiel hørte til det lille mindertall på 26 av de 767 deporterte norske jøder som overlevde Holocaust (Ottosen 1994:364).

I hele Nord-Trøndelag ble det innført portforbud og offentlige bygninger som kinoer og restauranter ble midlertidig stengt. Det ble vedtatt forsamlingsforbud og restriksjoner for bruk av offentlige transportmidler. Da unntakstilstanden ble opphevet 12.

2 *Denne artikkelen bygger videre på et foredrag forfatteren hold på et seminar som markerte 70-årsdagen for unntakstilstanden i Trøndelag på Fallstadsenteret 30.oktober 2012.*

Produksjon av illegale aviser under krigen. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek / ndla.no.

oktober hadde 34 personer blitt henrettet som en del av den kollektive avstraffelsen.

Unntakstilstanden var svar på sabotasjeaksjoner ledet av britiske agenter i distriktet, og rammet blant annet kraftverket i Glomfjord. En sabotasjegruppe ble overrumplet av en tysk patrulje og to mann ble skutt og syv tatt til fange. Disse ble noe senere «skutt under fluktforsøk». Den 5. oktober ble en ny sabotasjeaksjon satt i verk rettet mot et gruveanlegg i Fosdalen i Nord-Trøndelag. Som et direkte resultat av dette ble altså unntakstilstanden proklamert i deler av regionen (Kraglund og Moland 1987:109).

Valg av publikasjoner og metode for undersøkelsen

Ved inngangen til andre verdenskrig hadde Trondheim fire aviser som var omtrent jevnstore. Adresseavisen og Dagsposten var de to største, Arbeider-Avisen og Nidaros de to minste. Dagsposten var tysk-vennlig allerede før krigen, både Arbeideravisa og Nidaros ble stanset i 1941. For å få størst mulig bredde i den komparative undersøkelsen har jeg valgt ut lokalaviser som dekket området; den største regionsavisen, en landsdekkende NS-kontrollert avis og det jeg fant av noen relevante illegale aviser som dekket Trøndelag.

Jeg vil derfor i det følgende se nærmere på dekningen av disse begivenhetene, i Adresseavisen, Fritt Folk og Fellesavisen Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen, og i et utvalg illegale aviser. De illegal avisene ble identifisert ved søk i Nasjonalbiblioteket i Oslo og Hjemmefrontens arkiv. Det finnes arkivmateriale også andre steder, blant annet ved Universitetsbibliotekene i Trondheim og Bergen som ikke er undersøkt. Jeg har derfor ikke gjennomført en fullstendig gjennomgang av alle illegal aviser, men mener likevel at de publikasjonene jeg har funnet, gir grunnlag å trekke slutninger om det som er artikkelens formål: sammenligning av nyhetstekster i ulike typer publikasjoner.

Inntrøndelagen

Nr 45. — 44. årgang. | Kjem ut måndag, onsdag og fredag. | FREDAG 19. APRIL 1940 | Koster kr. 12.00 pr. år. Kr. 3.00 pr. kvartal. | Innherredsposten 78. årgang.

Bordkaker
— Flere sorter
Ring nr. 14 & 145.
Hilmar Olsen

Mens vi venter.

Om krigsoperasjonene i Norge er meldingene fremdeles få og knappe. Og i dette tilfelle gjelder med rette torsdagen det kjente ord at intet nytt er godt nytt.

Ikke engang de tyskkontrollerte kringkastingsstasjoner som Trondheim og Oslo har hatt noe stoff til skryt om tysk framgang i Norge. De pleier jo ellers å slå opp hvert lite framsteg som en stor seier. Heller ikke gjennom svensk kringkasting, som tydeligvis mer og mer er blitt utsatt for tysk press og føres ensidig med tendensiøse og misvisende tyske meldinger, har det kommet noe nevneverdig nytt i tyskernes favør.

Når de norske og britiske meldinger ennå er temmelig sparsomme, så skyldes det ikke bare at nyhetsformidlingen er vanskeliggjort på grunn av brutte kommunikasjonslinjer og de spredte frontavsnitt, men grunnen er først og fremst den at den norske og den allierte hærledelse ikke ønsker å sende ut meldinger om mindre patruljevirksomhet og ligående som ville røpe noe om troppenes bevegelser mot de forskjellige operasjonsfelter.

Både de norske soldater og sivilbefolkningen må smøre seg med tålmodighet, for de kan være viss på at ledelsen vil slå til når den finner at det rette øyeblikk er inne.

For de tyske tropper i Norge vil stillingen bli vanskeligere for hver dag som går. Som den norske kommanderende general peker på kan tyskerne nå ikke få forsterkninger på annen måte enn med fly, og det vil jo ikke forslå noe. Men for hver dag blir stillingen for de norske og allierte tropper bedre, idet avdelingene blir fast organisert og kommer fram til bestemmelsesstedene.

Hærledelsen vil ikke ta overilte steg og ta unødig risko, men rolig og planmessig forberede den avgjørende aksjon.

Norges navn i eteren.

Den som med et nøenlunde bra radioapparat lytter på utenlandske stasjoner, hører Norges navn nevnt på alle slags tungemål. Det er Norge og Norway og Noowege og mange andre former. Og på de fremmedes tunger vil forstår noe av, blir de frihetselskende og tapre nordmenn rost samtidig som tyskernes grunnlose og brutale overfall blir fordømt på det sterkeste. Dette gjelder sjølsagt ikke tyskernes radiostasjoner.

Norges navn har god klang over hele verden, som nå med den største samlug og beundring hører om det norske folks heltemodige kamp for frihet, rett og sannhet.

Alle tjenestemenn

i sentraladministrasjonen — de som befinner seg de ubesatte områder — skal melde seg til nærmeste tjenestemann, heter det i en melding fra den norske regjering.

Flere norske og danske skip

er kommet til kanadiske havner. Offiserer og mannskaper har meldt seg til disposisjon for de allierte.

Opprop fra Kommanderende general

til soldater, telegraf- og jernbanefunksjonærer og andre.

Kommanderende general Ruge har sendt ut et opprop til norske soldater, telegraf-, telefon og jernbanefunksjonærer m. v. I opprop heter det:

Vi har hatt krig i 9 dager. Vi ble overrasket av fienden, og det skapte mange vanskeligheter, men nå begynner det å bli orden.

Hjelpen er kommet. Allierte tropper er kommet til landet og vi arbeider med å samle og organisere avdelingene.

De tyske troppers stilling her i landet er blitt vanskelig, da deres tilførsler er stengt.

De norske soldater og funksjonærene ved telefon, telegraf og jernbaner i de ubesatte områder gjør godt arbeid.

Det kan bli lange slag, men hold ut og hold sammen, så går det!

Hatet fortærer.

Et folk som må ta hatet i bruk, blir sjol fortæret av hatet, sa president Roosevelt i en tale forleden — men henblikk på tyskernes overfall i Norge.

Administrasjonsrådet for Oslo.

Christensen har fullmakt fra den norske regjering.

Fra offisielt norsk hold meldes at der gjennom den tyskkontrollerte norske kringkaster er gitt en misvisende melding om det administrasjonsråd som er opprettet for de besatte områder. Sammenhengen er den at det er den norske regjering som har bemyndiget fylkesmann I. E. Christensen til å søke å få i stand et midlertidig forvaltningsorgan for Oslo, da det er vanskelig å få sammenkalt bystyret. Christensen ville ikke gå inn i regjeringa så lenge den tyske okkupasjonen varer.

Det norske folks mot

og utholdenhet vekker vår varme sympati og begeistring, sa den belgiske utenriksminister Spaak i en tale. Han understreket sterkt at Belgia er beredt på å forsvare seg av alle krefter dersom det blir angrepet.

Regjeringsanordning om en måneds moratorium.

Den norske regjering har sendt ut denne kunngjøring:

Provisorisk anordning av 16. april 1940 om midlertidig betalingsutsettelse.

Ved hjemmel i grunnlovens paragraf 17 bestemmes:

§ 1. Pengeforpliktelser som er stiftet før 9. april 1940, og som forfaller i tiden inntil 9. mai 1940, kan ikke kreves betalt før 9. mai 1940.

Det samme gjelder forpliktelser som er forfalt før 9. mai 1940.

§ 2. En skyldner som gjør bruk av retten til betalingsutsettelse etter § 1, skal svare renter av gjelden i utsettelsestiden. For krav som ikke tør ei renteberende, er rentefoten 5 prosent for året.

§ 3. For krav som går inn under § 1, kan i utsettelsestiden ikke åpnes konkurs etter begjæring fra fordringshaveren og heller ikke tas utlegg eller holdes tvangsauksjon eller foretas annen tvangsfullbyrdelse som er et ledd i gjeldsinndrivelse.

På grunn av misligholdelse av slike krav kan ikke holdes utpantning etter lov om kjøp på avbetaling eller utkasting fra fast eiendom.

§ 4. Fristen for protest av veksler og checker løper ikke i utsettelsestiden. Det samme gjelder fristen for forelegelse av gjeld og prøvkrpsjon.

§ 5. Reglene i paragrafene 1—3 gjelder ikke krav på:

a. Skatt eller annen avgift til stat og kommune,

b. Krav som er grunnet på lovbestemt forsørgelsesplikt.

§ 6. Denne anordning trer i kraft straks.

Hitler forsøker å innbille sitt folk at det er Storbritannia som har skylden, men det er tyskerne og ikke vi som med vold gikk inn i Tsjekkoslovakia, Polen, Danmark og Norge.

Under Hitlers styre siå 1933 har alt i Tyskland gått ut på å styrke nazi. Av den grunn blir det ikke hove til heimelig, barnas oppdragelse får ut på å gjøre dem dem til rett-truende nazister, og det hemmelige politi passer på tyskerne over alt.

Vi skal kjempe til seieren blir vår.

Vi vil frihet for alle mennesker, frihet til å tale og ha en ren samvittighet. Hemmeligheten ved livet er den nasjonale frihet, sa Henderson.

Major Attlee,

det engelske arbeiderpartis formann, holdt også en tale i kringkastinga mandag. Han omtalte nazistenes forferdelige overfall på Danmark og Norge og sa at han var glad for at Storbritannia vait komme Norge til hjelp. Han pekte på hvorledes nordmennene elsker heimen sin og av all kraft vil verge den.

Hitler vil ødelegge Vest-Europas kultur og frihet. Vi kjemper for at alle nasjoner skal få frihet og rett — og de skal ikke bli skuffet.

Staten trenger penger.

Skatten må betales.

I en kunngjøring av 16. april fra Finansdepartementet pekes det på at den krigssituasjon som er oppstått i vårt land, stiller store krav til alle norske borgere, dersom kampen for vår frihet og selvstendighet skal føres til et lykkelig resultat.

Det viser seg at det er stor offervilje og ingeniytte i alle lag av folket. Alle må gjøre sitt ytterste.

Regjeringa må ha de midler som trengs for å holde administrasjonen gående og opprettholde forsvaret.

Alle skatter og avgifter må derfor betales snarest mulig til statens oppebørselsbetjenter, — skattefogden, lensmennene eller andre skatteoppkrevere.

Den norske hær

kjemper både hardt og godt, sier den amerikanske sendemann Harriman, som nettopp har snakket personlig med kong Håkon.

Trøndelag dragonregiment

Oberst Wettre uttaler til Nordre Trondhjems Amtstidende at mobiliseringen av Trøndelag dragonregiment er gått prikktritt, og humøret hos betal og menige er utmerket.

Kampen for rett og frihet.

Taler av engelske statsmenn.

Neville Henderson,

Storbritannias sendemann i Berlin før krigen, holdt mandag en tale i engelsk kringkasting.

Han sa bl. a. at Storbritannia må yte Norge all mulig hjelp.

Tyske soldaters kampevne

skal en naturligvis ikke undervurdere, men somme her i landet synes å ha en hang til å overvurdere tyskernes dyktighet i så måte, sier en norsk offiser som var med i slaget på Midtskogen i Elverum. Det viste seg der og i andre treffinger at de norske soldater greier seg godt mot tyskerne. Det gjelder bare å bevare motet og tatningen og sikte godt.

4100 bombe- og jagerfly

skal USA levere til de allierte.

En mengde frivillige

til Norge melder seg daglig, meldes både fra London og Paris.

Såg du mitt land?

(Tone: Hymnetemaet i Finnlandia — «Stjernesangen»).

Såg du mitt land når snø i liom bråna
og sonnavinden leika langs med strand?
Når høgt det steig mot kläre himmelblåm
og lauga seg i dagsens vår solbrann?

Då veit eg visst du alvorsiylt laut stogga
og bøygja kne. Du stog på heilag grunn:
I dette land stod fedrene si vogge,
i denne jorda sov dei siste blund.

Såg du mitt land når talatrosten spela,
og lauvet gleim, og symreblom spratt ut?
Såg du det trugne folk sóm sleit og træla,
men song endå, ja, song og takke Gud?

Og visste du at hundre tusen barma:
har banka tákt til dette strev kvar år?
At millionar trugne, sterke arma:
la all si livskraft ned i jorda vår?

Såg du mitt land når vinterstormen tuta,
og ulvehopar lurde under lí?
Såg du kvar mor som hvdde redc ved ruta
i seine kveld når mannen var i strid?

Og såg du flaumen, du, av blod og tårer
som rann for Noregs sak i hundre slag?
På denne flaum, på desse dype bårer
ror du og eg imot ein betre dag.

Såg du mitt land når framsegsluren tona
og mannatanken brann i eld og glod?
Når gneist på gneist i skoddenatta tjona,
så heimsens folk i trygd og undring stod?

Såg du, såg du koss unge Noregs soner
reis opp og kasta framandåket av,
og Noregs-målet klang i song og bønner
i heimen her og over alle hav?

Såg du mitt land? Som varme sola strålar
det over all min lengt og alt min draum.
Kvart herleg syn det i mitt minne målar
blir liksom livsens varme understraum.

Og ein gong, ein gong, før eg siste ferda,
og trygg og glad eg reiser her ifrå:
Mitt fedreland, det fagraste i verda,
det skal eg finne att forklara då.

HALVOR FLODEN

Tyskerne på Værnes.

Tidligere østerrikske pleiebarn.

En stor del av de tyske tropper er østerrikske nazister, — det gjelder iallfall de som har vært på Værnes. Somme av disse opphold seg som barn i Stjørdal, — det var under den forrige verdens krigen, da norske hjelmer tok imot østerrikske barn. Nå kommer de i gjen og takker på denne måte for gjestfriheten. Somme av dem kan endå snakke litt ekt inntrøndersk!

Det fortelles at de ble sendt hit med den beskjed at de skulle hjelpe sine tidligere pleieforeldre og Norge mot overfall fra engelskmennene! Men da de ko mhit, tikk de litt greie på sammenhengen, og mange av dem er forbitret over at de er blitt ført bak lyset, sier folk som har snakket med dem. Men de er sjølsagt overbevste nazister, og når de engang har kommet opp i det, vil de nok slå fra seg så godt de kan.

En nordmann som var sammen med dem på Værnes, forteller at det var temmelig skralt med moret hos de tyske soldater, for de var klar over de tyske troppers fortvilte stilling i Trøndelag.

Beredskapsutvalg for Levanger.

Levanger formannskap har nedsatt et beredskapsutvalg som består av journalist Bagseth, fru Ordfa Andresen og lagerskolestyrer R. Caspar Braun. — Utvalget har ved trivillig arbeidshjelp fått innredet tilfluktsrom og har opprettet et førstehjelpskorps. Utvalget har videre fått i stand en maistasjon på folkeskolen, hvor det er mat å få for dem som ikke kan skaffe seg det på annen måte.

Tysklands tap

av handelsskip under krigen inntil nr ca. 400.000 tonn eller en tendedel av rikets handelsflåte.

Det tyske panserskip «Admiral Scheer» som er senket av engelskmennene.

Fra avisa Inntrøndelagen, 19. april 1940.

Jeg har gått gjennom de utvalgte aviser på mikrofilm på Nasjonalbiblioteket i Oslo. Metoden i gjennomgangen av tekster er kritisk diskursanalyse. Med diskursanalyse baserer jeg meg på Norman Faircloughs teori om at språkhandlinger eller diskursive handlinger inngår i en ideologisk og politisk helhet. Som Fairclough skriver: «language use concieved as social practice» (Fairclough 1995:135). Det betyr at språkbruk analyseres i sin sammenheng og inngår i en maktanalytisk kontekst. I dette tilfellet begrensningen som ligger i okkupantmaktens kontrollapparat. Hensikten med diskursanalyse er blant annet å synliggjøre ubevisste sammenhenger mellom språkbruk og maktutøvelse. Faircloughs uttalte hensikt er også å oppnå endring gjennom sine analyser. Når elitepersoner bruker språk for å uttrykke makt på en bestemt måte har derfor journalistene et valg om de vil gjengi språket ukritisk, hvordan de omtaler venner og fiender og på hvilken måte teksten inngår i en større sammenheng (tekst i kontekst) (Ottosen 2009). Metoden vil være utforskende i den forstand at jeg leter etter eksempler som kan belyse analysens problemstilling.

Kritisk diskursanalyse av dekningen av unntakstilstanden

Fritt Folk

Fritt Folks overgang fra ukeavis til dagsavis hadde skjedd bare få dager før invasjonen 9. april, og den var i sin helhet finansiert av tyskerne, som et direkte resultat av det personlige møte mellom Adolf Hitler og Vidkun Quisling alt i midten av desember 1939. Den selvoppnevnte «regjeringen Quisling» var et regelrett forsøk på statskupp etter at regjeringen hadde flyktet til Hamar. Fritt Folk var fra første stund NS sitt propagandaorgan. Dette var ikke nødvendigvis okkupantmakten alltid fornøyd med. Statskuppet var som kjent omstridt også blant tyskerne. Den militære ledelsen av okkupasjonen og den tyske legasjonen i Oslo hadde helst sett en «dansk» løsning, med et okkupasjonsstyre basert på en forståelse med kongehuset og den sittende regjering (Ottosen 2010a). Fritt Folk er viktig i denne sammenheng fordi den fikk karakter av å være et nasjonalt propagandaorgan for NS.

11. april 1940 krevde NS' riksøkonomisjef John Thronsen at Nasjonal Samlings hovedorgan skulle trykkes av Aftenpostens trykkeri. Avisen fikk en «flying start» under okkupasjonen fordi den ble distribuert av Aftenposten etter pålegg fra okkupantmakten. Avisen kunne også overta Arbeiderbladets lokaler da denne ble stanset. Redaktørene var Arnt Rishovd 1939–1944 og Odd Melsom 1944–1945). Den hadde et daglig opplag på rundt 20 000 – i noen tilfeller opp mot 100 000 (Ottosen 2010a).

Dekningen av unntakstilstanden i Fritt Folk

Jeg har gått gjennom Fritt Folk i den aktuelle perioden, unntakstilstanden i oktober 1942. Fritt Folk fremstår som en profesjonelt drevet propagandaavis med god og oversiktlig layout. Unntakstilstanden i Trøndelag ble dekket i form av oppslag som var tilpasset de daglige direktiver. Det var i tillegg mye stoff om NS «stadige framganger», og tyskernes påståtte suksess på østfronten. De offisielle dekretene fra okkupasjonsmakten i forbindelse med unntakstilstanden 6. oktober ble trykket i sin helhet. Det er et påfallende fravær av selvstendig analyse i gjengivelsen av dekretet. Dette er en indikasjon på at okkupantmaktens kontrollapparat fungerte etter hensikten. Gjennom svulstige og formanende ledere ga avisen sin støtte til unntakstilstanden. Skylden for et slikt dramatisk inngrep i folks liv legges på «uansvarlige elementer». I lederen 6. oktober heter det: «Så langt fra å verdsette denne enestående edelmodighet, har villedede personer under fremmed påvirkning gang på gang gått til handlinger som er fiendtlighet så vel overfor tyske som norske interesser».

«Fritt Folk var fra første stund NS sitt propagandaorgan»

De brutale henrettelsene er i Fritt Folks øyne egentlig en forståelig reaksjon fra den vanligvis generøse okkupant:

Overfor disse foreteelser har de tyske myndigheter i dyp menneskelig forståelse av at det dreide seg om enkelte og villedede elementer av befolkningen vist en enestående langmodighet og overbærenhet. Til tross for at det gang etter gang kunde være årsak til de hårdeste motforanstaltninger, har Reichskommissar gitt sjangse på sjangse for det norske folk til den største mulig frihet å komme fram til nyorientering som måtte føre til vennskap og samarbeide med den store tyske nasjon. At dette for en stor del skyldes førerens utrettelige arbeid til nasjonens vel, er utenfor all tvil, men framfor alt bunder det i tysk vilje og ønske om å nå frem til forståelse mellom germanerne som er betingelse for et nytt og lykkelig Europa.
Men den kjenner det stolte tyske folk dårlig som tror at en hvilken som helst handling til skade for Tysklands og Norges interesser ustraffet kan øves. Overfor de gjentatte sabotasjehandlinger som er øvd i enkelte deler av landet måtte det reageres kraftig (Fritt Folk 6. oktober).

Her roses altså okkupantmaktens tålmodighet og tilbakeholdenhet, men et sted går grensen. Lederskribenten identifiserer seg tydeligvis helt og fullt med okkupantmakten både ved at konklusjonen sammenfaller med okkupantmaktens begrunnelse for unntakstilstanden og gjennom de retoriske virkemidlene i omtale av opposisjonen (uansvarlige elementer).

Vi får ingen detaljer om hva sabotasjeaksjonen forårsaket eller andre forhold som en normal nyhetsjournalistikk ville ha formidlet. Her virket åpenbart både sensur og selvsensur inn. Det er nyhetsmeldinger om Terbovens besøk i Trondheim og hans tale og er behørig dekket under overskriften «Alvorsord til det norske folk av Reichskomissar Terboven». Her er det den formanende skolelærer som snakker til sine uskikkelige elever. Dagen etter er det en leder med tittelen «Alvordsord til alle» der den samme formanende retorikk fra dagen før gjentas. Jeg går ikke i detaljer i hele perioden, men ved avslutningen av unntakstiltstanden kunngjøres i en ny overskrift den 12. oktober: «Unntagelsestilstand opphevet fra kl. 5 i dag».

Redaktør i Arbeider-Avisa, Halvar Langhelle. Han var en aktiv motstandsmann, og ble skutt under unntakstilstanden i 1942.

Samlet sett reflekterer dekningen i Fritt Folk okkupantmaktens intensjoner og begrunnelse.

Adresseavisen

I Trondheim fikk Adresseavisen en dominerende stilling da Arbeider-Avisa ble midlertidig stanset i august 1940, og permanent stoppet 30. januar 1941. Redaktøren i Arbeider-Avisa, Halvar Langhelle ble en aktiv motstandsmann og blant dem som ble skutt under unntakstilstanden i 1942. Adresseavisen var i kraft av sin utbredelse og makt den viktigst avisen for okkupantmakten i regionen. Adresseavisen måtte, som andre aviser, bedrive den vanskelige balansegangen med å fortsette utgivelsen og samtidig beskytte sin integritet. Sjefredaktør Harald Torp og redaktør Sverre J. Herstad var begge sterke og aktive motstandere av den tyske okkupasjonen. Til slutt gikk redaktørene for langt og høsten 1941 ble de avsatt av den lokale okkupasjonsmakten. Jacob Skylstad overtok og var redaktør krigen ut. Han endte med en landssvikdom etter krigen. På lederplass torsdag 13. august 1941 satte han sin egen faglige standard på lederplass, ved å betegne kong Haakon som, «landstrykeren Carl

Fredriksen» (Grut 2010). For å forstå Skylstads rolle må vi se på de lokale avisforholdene på 1930-tallet og Skyldstads plassering i den høyreradikale delen av Bondepartiet. Han var i en periode rundt 1938 presseassistent for Bondepartiets stortingsgruppe. Nasjonalbladet var Bondepartiets avis i regionen, men stod økonomisk svakt, og ble etter 1928 trykt som bilag til Adresseavisen i form av en spesialside, redigert av Skylstad. Som motytelse fikk Adresseavisen overta Nasjonalbladets abonnenter. I 1933 begynte Nasjonalbladet å komme ut som egen avis, men fortsatt distribuert som bilag til Adresseavisen. Skylstad meldte seg inn i NS først etter 25. september 1940, og benyttet sin nye maktposisjon etter nyordningen til å utøve redaksjonell makt. Dette til fortvilelse for redaktørkollegiet i Adresseavisen og avisens styreformann Ole-Mikal Kobbe som i det lengste forsøkte å bevare avisens integritet. Etter at Skylstad meldte seg inn i NS ble han raskt leder for Pressedirektoratet i Trøndelag og var aktivt med på å stanse Arbeider-Avisa og avisen Nidaros. Fra denne posisjonen manøvrerte han seg inn i redaktørposisjonen i Adresseavisen i 1941 uten støtte i avisen. Heller ikke tyskerne var begeistret. De ønsket en godt drevet avis og «business as usual», men siden okkupantmakten ble motarbeidet av både styret og redaksjonsledelsen måtte de til slutt ta et valg og avisen ble nazifisert under Skylstads ledelse. Skylstads grep ble full sammenslåing av Nasjonalbladet og Adresseavisen på grunn av papirrasjonering. Egentlig ville Skylstad kalle den nye avisen Nasjonalbladet, men da satte tyskerne foten ned. Avisen ble hetende Adresseavisen, men med undertittel Nasjonalbladet (Overrein 2010). Skylstad utmerket seg resten av krigen, også under unntakstilstanden i oktober 1942 med propagandistiske og svulstige ledere. Hans signatur var å utstyre lederne med et lite lyn som logo.

Harald Torp, sjefredaktør i Adresseavisen var aktiv motstander av den tyske okkupasjonen. Han var en av redaktørene som måtte bedrive den vanskelige balansegangen med å fortsette utgivelsen og samtidig beskytte sin integritet.

«avisen ble nazifisert under Skylstads ledelse»

I Adresseavisens historie skrevet av Wilhelm Støren får vi et tidsbilde av hvordan den daglige pressekontrollen forløp i Trondheim. Det var som en slags kattens lek med musen. Rett etter okkupasjonen var det bare Whermacht som blandet seg direkte inn og var opptatt av at vital militær informasjon ikke skulle publiseres. Redaktør Torp var i Oslo som Stortingsrepresentant og Herstad måtte ta seg av den daglige driften. Det ble snart opprettet et lokalt pressesenter i Stiftsgården som ble ledet av Pressabteilung. Her fikk redaktør Herstad sine daglige skyllebøtter. Herstad hadde blitt enig med redaktør Fredrik Lützow Holm i Nidaros om et felles system med å sette pålagte meldinger under egen spalte som ble kalt «Den tyske overkommando melder». Denne ordningen ble modifisert etter at de ble drevet fra skanse til skanse og måtte innordne seg. Da Torp kom tilbake til Trondheim 18. mai etter at Stortinget var permittert på Elverum 10. april, var situasjonen ganske låst. Gestapo og Gebietskommissar med tilhørende pressekontor var etablert og grepet festet seg med økt kontroll over avisens innhold. Adressavisen var utpekt som hovedorgan

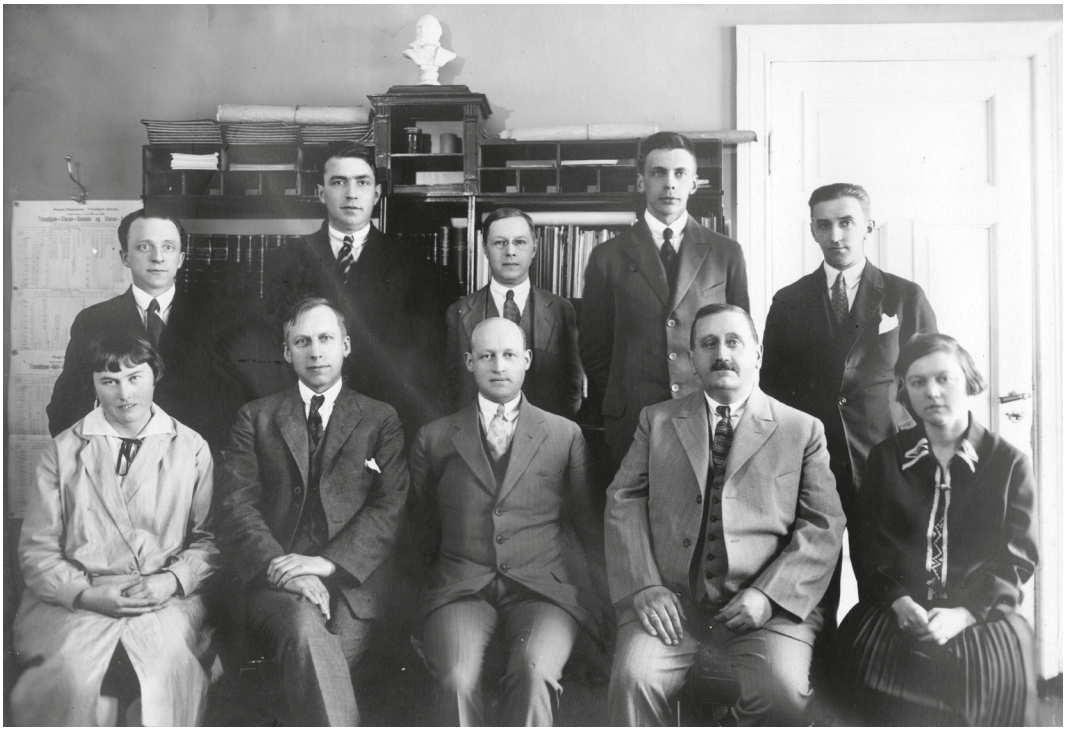

Redaksjonen i Nidaros i 1927. Foto: Eirik Sundvor.

for tyskernes propaganda i regionen. Men fortsatt ble NS holdt på avstand, og Torp skrev færrest mulig ledere. Torp og styreformann Ole Mikal Kobbe hadde samme dilemma som andre pressefolk som ville hindre full overtagelse fra NS. Det måtte bli en balansegang. Dette varte helt til Torp ble innkalt til Pressedirektoratet i Oslo 18. august 1941. Der ble han skarpt kritisert for negativ holdning til Tyskland, og avsatt. Skylstad tok da over. Personlig var dette en lettelse for Torp selv om den formelle avskjedigelsen lot vente på seg og først kom i et brev 10. november. Herstad ble også avsatt og fikk skriveforbud. For Torp må det ha vært tilfredsstillende å kunne lese i en illegal avis at det «lykkedes redaktør Torp å holde Adresseavisen utenom enhver «nyordning» inntil han måtte fratre» (Støren 1967:360).

«den ene hånden visste ikke hva den andre gjorde, selv i effektive Gestapo»

Kort tid etter sa journalist Per Opøien opp sin stilling og skulle bli sentral i produksjon av illegale aviser i distriktet. Herstad og Torp ble også etter avskjedigelsen fulgt tett av tyskerne. Herstad ble arrestert flere ganger. I periodene på frifot deltok han i det illegale pressearbeidet. Under unntakstilstanden i oktober 1942 kom tyskerne for å arrester ham i hans hjem i Neufeldtsgate. Men boligen viste seg å være rekvirert av okkupantmakten selv da han ble avskjediget høsten før, den ene hånden visste ikke hva den andre gjorde, selv i effektive Gestapo. Torp befant seg hos sin gode venn gårdbruker Løvset på Børsa. I stedet for å dra dit tok de «nestemann på listen». Imidlertid ble Torp arrestert den 22. oktober som «Deutschfeindlicher Person». Han satt åtte uker på Volla fengsel. Etter løslatelsen dro han tilbake til

Børsa der han levde rolig til september 1944. Da kom Gestapo for å arresterte ham på nytt, men tilfeldigvis var han et ærend i Trondheim, ble advart og kom seg over til Sverige sammen med familien (Støren 1967:361).

Dekningen av unntakstilstanden i Adresseavisen

Det er lite som skiller Adresseavisen fra Fritt Folk i dekningen av unntakstilstanden. Samme kunngjøringer trykkes på forsiden og en leder i ramme på forsiden under tittelen «Situasjonen» har samme formanende tone, men hyllesten til Hitler og okkupantmakten er litt mer neddempet. Også her får vi indirekte vite at det er sabotasjehandlinger som skal straffes:

> Den store del av befolkningen står loyal – hver enkelt yter sin innsats i arbeidslivet og samfunnsmaskineriet. En liten gruppe støtter ødeleggelsesmennene med sin passive innstilling. De ser apatisk og uten refleksjoner på sabotasje- og ødeleggelseshandlinger. En mindre gruppe støtter sabotørene aktivt og hensynsløst (Adressavisen 12. oktober 1942).

«Den store del av befolkningen står loyal – hver enkelt yter sin innsats i arbeidslivet og samfunnsmaskineriet»

At det skulle være hensynsløst å likvidere uskyldige sivile som represalier er slutninger som leserne eventuelt må trekke selv. Dagen etter følges det omtalte oppslaget opp på forsiden med en stort oppslått artikkel om Terbovens besøk. Oppslaget har en propagandistisk vinkling. Tittelen lød «Reichskommissar Terboven klarlegger situasjonen» Undertittel: Skylden for de repressive tiltakene har de kretser som har arbeidet for emigrantklikken (Adressavisen 13. oktober 1942). Omtalen av regjering og kongehus som «emmigrantklikk» setter standard for mangel på saklighet. Resten av forsiden er preget av hele kunngjøringen fra okkupantmakten og en nyhetsmelding om standretten. Kombinasjon av okkupantmaktens tekst og notis viser konsekvensene for dem som bryter unntakstilstandens regler i forståelsesfulle termer. Vinklingen er i tråd med Terbovens avskrekkingsstrategi.

Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen

For å forstå bakgrunnen for Nord-Trøndelag og Inntrøndelagens plass i det undersøkte utvalget må vi ta et dypdykk ned i den lokale pressehistorien. I 1910 startet John A. Schefte avisen Indherred. Ni år senere ble den kjøpt av aksjeselskapet Nord-Trøndelag – et organ som var opprettet for å ivareta Landsmannsforbundets interesser. I 1922 ble avisen slått sammen med Nordenfjeldske Tidende i Levanger. Den hadde eksistert helt siden 1874. Denne avisen ble den andre forløperen for det som senere ble hetende Trønder-Avisa. I aprildagene 1940 ble, som allerede nevnt, Steinkjer bombet og de to avisene i byen mistet alt utstyr. Allerede 29. mai 1940 kom Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen ut som fellesavis. På folkemunne gikk da også avisen under navnet Fellesavisa. En slik sammenslått avis var tidstypisk og skjedde mange steder. Trønder-Avisa kom ut igjen fra 1952 med permanent utgivelse og er en del av røttene til den nåværende avisen med samme navn (Opdal 2010). Forsyningsproblemer preget avisindustrien over hele landet. Nidaros i Trondheim måtte i flere dager trykke avisen på vanlig grått innpakningspapir fram til den ble stanset i april 1941 (Ottosen 1996:171). Mange aviser reduserte utgivelsen til to eller tre dager i uken og noen byer begynte altså med fellesaviser (Ottosen 2010b). Redaktørene Johannes Kjesbu og Olav Hougen gikk sammen om få ut en midlertidig avis og redigerte fellesavisa etter beste evne fram til 6. juni 1942. Det var tydeligvis ikke godt nok for NS. De ble begge avsatt av nazimyndighetene og senere arrestert. Fra nummer 257, 6. juni 1942 var Sverre Johnsen redaktør av Nord-Trøndelag & Inntrøndelagen, og fra nr 87, 1944 var Kjell Saxvik redaktør. Kjesbu kom for øvrig tilbake som redaktør etter frigjøringen (fra nr 47, 1945) og ledet avisen til han i sitt 81. år sluttet, ved utgangen av 1949 (Steinkjerleksikonet 2012).

Dekningen av unntakstilstanden i Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen

Det var Sverre Johnsen som var redaktør av Fellesavisa under unntakstilstanden. Johnsen publiserte NS-propaganda fra det øyeblikket han overtok redaktørkrakken fire måneder før unntakstilstanden.

Avisen kom ut to dager i uken, det første nummeret etter unntakstilstanden kom således onsdag 7. oktober. Sannsynligvis var det ikke tid til å bearbeide alt stoffet om unntakstilstanden før avisen gikk i trykken. Forsiden er nemlig preget av trivielle småsaker som en sak med tittelen «Frelsesarmeens leder i Norge Joachim Myklebust fyller 50 år». Ellers er det propaganda for en publikasjon med navnet NS Månedshefte og en artikkel om «Der Führers» møte med sine militære ledere. Flesteparten av de obligatoriske kunngjøringer og dekreter ble ikke publisert før i utgaven 10. oktober. Det man hadde fått plass til 7. oktober var en notis inne i avisen med tittelen «10 norske statsborgere skutt» og undertittel «På grunn av gjentatte sabotasjeforsøk», hentet fra en erklæring fra SS-Obergruppenführer Rediess. Det er også et lite nyhetsoppslag om Reichskommissar Terbovens besøk til Trondheim i anledning unntakstilstanden, han var på plass dagen før den ble iverksatt. Under dette oppslaget står det en interessant tidstypisk sak som angår avisdriften. Her heter det: «På grunn av papirrasjoneringen kan vi, som meddelt ikke lenger øke vårt opplag. Vi er derfor nødt til å begrense tilgangen på nye abonnenter». (alle sitater fra Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen 7. oktober 1942). Dette minner oss om det paradoksale at på tross av en nazifisert presse var det større etterspørsel over hele landet etter aviser, enn det som kunne leveres (Ottosen 2010a).

«På grunn av papirrasjoneringen kan vi, som meddelt ikke lenger øke vårt opplag»

Avisen 10. oktober er full av stoff om unntakstilstanden. Hovedoppslaget er et referat fra Terbovens omtalte tale, men den forklarende tittel: «Reichkommissar Terboven klarlegger: De som hjelper emigrantklikken i London har skylden for det som no skjer». I ingressen er følgende sitat (med henvisning til sabotørenes oppdragsgivere i London) fra Terboven gjengitt med halvfet skrift:

> *Disse norske emigranter som betales av verdensjødedommen har altså ikke nøyet seg med å utlevere sitt fedreland og sitt eget folk til hungersnøden gjennom blokadeforsøket, men har til denne metoden føyet et nytt middel, det mest forkastelige av alle kampmidler, sabotasjen*. (Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen 10. oktober 1942)

Det ingen vesentlige skiller mellom Fellesavisas formidling og de offisielle dekreter og uttalelser fra fylkesfører Rogstad. De lovlige avisene dekket dette på en ensidig måte som gjør bruk av retorikken til okkupantmaktens representanter – et bevis på at tyskernes og NS sin pressestrategi fungerte etter hensikten. Redaktør Johnsen skrev sin ledere med samme svulstige retorikk som kollegene i Adresseavisen og Fritt Folk. Etter at unntakstilstanden er over, heter det i en leder på forsiden den 21. oktober:

> *For øvrig er som sagt vegen staket opp. En kan nok bli sinket ved likegyldighet, motstand og sabotasje, men prosessen er i gang, og ingen makt kan hindre at Norge igjen blir fritt. Måtte bare alle gode krefter i folket vårt bidra til å gjøre vegen lettere og kortere. Og det vil etter hvert skje når disse krefter oppdager den kjensgjerning at Norges velferd avhenger av at Tyskland og Norges nasjonale interesser kan møtes i en høyere felles mål* (Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen 21. Oktober 1942).

Dekning av unntakstilstanden i et utvalg illegale aviser

Vi har mye kunnskaper om hvilken rolle illegale aviser spilte i motstandskampen i det okkuperte Norge, men ikke så mye dokumentasjon av hvilken rolle de spilte i Trøndelag under unntakstilstand i oktober

FRIHETEN

Nr. 29 1943 - KAMPORGAN FOR NORSKE PATRIOTER

ARBEIDERE —
SABOTER!

Det skulde være innlysende at alle som arbeidet for tyskerne gjorde hva de kunne for å sabotere mest mulig, men det er nok langtfra at dette blir gjort. Vi får stadig klager over folk som vistnok enda ikke er klar over at vi er i krig og at det er enhvers plikt der hvor man kan komme til: Å SABOTERE!

Det tilfelle vi vil nevne i dag er hentet fra en arbeidsplass hvor forskjellige grupper av håndverkere holder på med noe o ninnredning for tyskerne.

Den ene gruppa er enig og gjennomfører en flott sabotasje — uten at tyskerne kan gripe inn over for noen av folka. Da en annen gruppe vilde pröve noe liknende falt det i fisk fordi man ikke kunne bli enig.

Det var enkelte individer for hvem det å tjene penger var alt. Disse karene opplevde da den tvilsomme ære at noen tyskere en dag klappet dem på skulderen og uttalte: «Hvis bare alle arbeidere var som dere», Vi vet ikke om de det gjaldt følte seg smigret, men det er mest sansynlig.

I hvert fall nøyde de seg ikke med å nekte sabotering, men prøvde også å bli kvitt de som vilde sabotere - med den begrunnelse at de ødela akkorden,

Det tristeste ved hele denne historien er jo at hvis man spurte disse karene om de var nasister eller «stripete» vilde de bli forbanna og nekte for det. Og de er det ganske sikkert heller ikke - bevisst.

Men vet de da ikke at tyskerne er våre fiender?

Vet de ikke at alt hva de gjør for å lette tyskerne er å arbeide på sin egen undertrykkelse,

Og er de ikke klar over at i hele det okkuperte Europa skjer det en utstrakt sabotasje, slik at betydningen av denne er enorm?

Vi har ofte skrytt av at vi arbeidere er så opplyste her i landet. Denne tendensen vi har trukket fram her tyder ikke på det.

En ting er at en TVINGES å gjøre arbeide for tyskerne - en annen ting er HVORDAN man gjør det.

Og når den dag kommer da vi igjen kan snakke ut tror vi ikke det blir helt hyggelig for den slags folk — det ber i hvert fall ikke bli det.

SLIK SKAL DET VÆRE —

Det er skapt uro på de tyske arbeidsplasser. Arbeidet går ikke etter det program som er satt opp av tyskerne, men er i ferd med å gå etter det som er satt opp av det frie Norges forkjempere. Vi gjengir i dag et oppslag som er slått opp på marinens hovedverft på Horten. Det taler for seg selv.

Friheten, kamporgan for norske patrioter. Utgitt i 1943.

1942. De illegale avisene var først og fremst en viktig formidlingskanal av nyheter fra London om krigens gang, som ikke kunne formidles fritt i den kontrollerte pressen. Det pågikk en rivalisering innad i motstandsbevegelsen mellom Hjemmefronten og kommunistene om metoder i motstandsarbeidet, inkludert synet på sabotasje som virkemiddel. Den viktigste illegale kommunistiske avisen var «Friheten». Betegnende nok het den største og mest betydningsfulle illegale avisen drevet av Hjemmefronten, London-Nytt. Den ble utgitt i flere regionale utgaver, kopiert lokalt og spredd fra mann til mann. Den publiserte BBC-nyhetssendinger oversatt til norsk. Det totale opplaget er beregnet til ca. 1,5 millioner eksemplarer på 540 utgivelser, dvs. ett gjennomsnittsopplag på 3000 per eksemplar (Ottosen 2010a:400–401).

«okkupantmakten brukte mye ressurser på å jakte på utgivere og distributører»

Totalt ble det utgitt omtrent 300 illegale aviser, de fleste primitive publikasjoner som var produsert på kjøkkenbordet uten profesjonelt utstyr.

Avisene spilte en viktig rolle i arbeidet med å holde kampmoralen og motstandskraften i befolkningen. Vi skal imidlertid ikke overvurdere betydningen av avisene som journalistiske produkter. Hans Luihn som framfor noen har dokumentert de illegale avisene gjennom flere bøker skiller mellom håndskrevne aviser, aviser skrevet med gjennomslag på maskin og stensilerte aviser og aviser trykt i boktrykk (Luihn 1999:17). Luihn mener at de mest primitive avisene hadde liten journalistisk kvalitet, men at de likevel kunne ha en lokal betydning blant annet gjennom publikasjon av patriotiske dikt og motstandskultur. Luihn skriver at noen av de mer forseggjorte avisene som var stensilert eller trykt i boktrykk hadde en stoffmiks som på det beste hadde en viss journalistisk kvalitet. Han nevner eksempler på profesjonelle pressefolk som deltok i dette arbeidet, for eksempel Morgenbladet-journalist Viggo Aagaard som var aktiv i avisen London radio. Mange av de illegale avisene fikk stoff fra svenske aviser fraktet over grensen med kurer. Andreas Norland beskriver i Schibsteds historie som ble utgitt i 2011 hvordan Aftenposten som avishus var et mangfoldig miljø selv etter at avisen kom under kontroll av okkupantmakten med en nazifisert ledelse. Avisen ble også påtvunget utgivelse av tyskernes egen avis Deutsche Zeitung på toppen av egen virksomhet. I Aftenposten havnet medarbeidere med NS-sympatier plutselig i maktposisjoner, kommissariske journalister og redaktører ble plassert der av NS og okkupantmakten, mens enkelte motstandsfolk valgte å bli «for å gjøre det beste ut av det». Her foregikk samtidig daglig avisutgivelse som i hovedsak fungerte som propaganda for NS og okkupantmakten, mens det i bortgjemte kjellerlokaler kunne drives illegalt arbeide, også produksjon av illegale aviser (Norland 2011).

Det var typisk for de illegale avisene at de var mid-

lertidige og kom ut i avgrensede perioder. Dette var farlig arbeide og okkupantmakten brukte mye ressurser på å jakte på utgivere og distributører. I 1940–1941 kunne man få opp til fem års fengsel for å delta i utgivelse eller distribusjon. Straffen ble skjerpet etter en forordning fra Reichskommisar Terboven den 12. oktober 1942, altså samme dag som unntakstilstanden i Nord-Trøndelag ble opphevet. Kanskje ikke tilfeldig. I forordningen går det fram at strafferammen for utgivelse av illegale aviser ble utvidet til å omfatte dødsstraff. I alt 4000 mennesker ble arrestert for kortere eller lengre tid for å drive med illegale aviser. Tallene er usikre, men Luihn mener at i underkant av 100 personer ble henrettet for å ha deltatt i utgivelse eller distribusjon av illegale aviser, eller at dette var en del av grunnlaget for henrettelse (Luihn 1999:6). Mange slapp unna etter å ha tatt mange personlige risiki og de levde et farlig dobbeltliv. Det ligger mye dramatikk og mange menneskelige tragedier bak disse tallene.

«Siden norsk presse var sensurert, var nettopp slike krigsnyheter viktige»

De illegale avisene i Trøndelag

Grunnen til at jeg har avgrenset analysen av illegale aviser til de som kom ut i Trøndelag, er at den lokale tilhørighet og spredning gjør dem mest relevante i sammenligningen med de lokale ordinære avisene.

De første illegale avisene i Trondheim kom ut allerede høsten 1940 utgitt av Carsten Wærdahl. Den neste kom i januar under ledelse av Henry Thingstad. Begge hadde tilknytning til Norges Kommunistiske Parti (NKP). Som så mange andre illegale organisasjoner ble de offer for Henry Rinnans virksomhet i regionen. Begge redaksjonene ble infiltrert av angiverne Karl Adding fra Rinnan-banden. Som et resultat av dette ble Thingstad-gruppen rullet opp i mars 1943. Den 19. mai 1943 ble Henry Thingstad skutt sammen med ni andre medlemmer av gruppen. I oktober 1943 kom en ny arrestasjonsbølge der mer enn 100 motstandsfolk ble arrestert. Den 17. november ble Carsten Wærdahl skutt sammen med broren Reidar og fem andre medlemmer i gruppen.

«Fri fagbevegelse» kom ut med en egen utgave i Trondheim fra begynnelsen av 1941 og andre utgivelser av Fri fagbevegelse ble sendte fra Oslo og spredd i distriktet.

Da tyskerne beslagla alle radioapparater etter en forordning av den 1. august 1941 kom det ut flere såkalte radioaviser over hele landet. «I krigstid» er et eksempel på en slik avis som ble gitt ut til krigens slutt. Den blir i kapittelet om krigen i Trøndelags historie omtalt som den sivile motstandsbevegelsens organ i Trøndelag (Trøndelags historie 2005:3339). «Frihetens forpost» ble stensilert på Misjonshotellet rett over gaten for Gestapos hovedkvarter. Fra august 1944 kom «For frihet» med tidligere Adresseavisen-journalist Per Opøien som redaktør. Som en kuriositet kan nevnes at For frihet og I krigstid ble trykket i samme bygning av to ulike grupper som ikke visste om hverandre. Studentene på Norges tekniske høgskole (NTH) ga ut en egen avis som ble trykt på NTHs hustrykkeri.

På Levanger ga lokale motstandsfolk ut en avis som opererte med ulike navn, Levanger times eller Fjøsposten og en annen som het Navnløs. Sammenlignet med andre distrikter var det relativt får illegale aviser i Nord-Trøndelag, Rinnan-bandens virksomhet er den viktigste forklaringen (Luihn 1999:207–208). Av de avisene som er nevnt over er det bare deler av 1941-årgangen av I krigstid som er tilgjengelig på mikrofilm og tilgjengelig for min undersøkelse. Det er derfor vanskelig å si helt sikkert hvilken funksjon de illegale avisene hadde under unntakstilstanden. På Nasjonalbiblioteket har de bare et eksemplar av «I krigstid» og den utgaven er lite egnet til å kaste lys over hvilken rolle de illegale avisene kan ha spilt i oktober 1942. Utgaven er datert 14. januar 1942 og er en maskinskrevet enkel publikasjon, tidstypisk både i form og innhold. Det gjenga nyheter fra krigens

gang i Europa basert på radiosendinger fra London. Siden norsk presse var sensurert, var nettopp slike krigsnyheter viktige. Hovedpoenget i akkurat denne utgaven er å oppsummere situasjonen etter de alliertes invasjon i Europa. Den har en propagandistisk brodd mot Hitler, men stoffet er lite journalistisk bearbeidet og mangler analyse. Hovedformålet var åpenbart å få formidlet fakta usminket.

Dekning av unntakstilstanden i de illegale aviser i Trøndelag

I Hjemmefrontmuseet finnes en utgave av den illegale avisen «Norske Nyheter» som kom ut i Trondheim. Det første eksemplaret er datert 6. oktober, kl. 5.[3] Norske Nyheter finnes ikke i Luihns oversikt over illegale aviser og viser at Luihns oversikt ikke er komplett. I denne utgaven er det et langt sitat fra Reichskommisar Terbovens forordning, slik den også ble gjengitt i de offisielle avisene. Det blir også sitert fra general Rediess om forordningen det tyske politi i Norge har gitt til NS fylkesleder Rogstad. Her heter det at han er utstyrt med «uinnskrenket rett til å treffe administrative disposisjoner for dette område» (op. cit.). Det er lite som skiller denne meldingen fra det som stod i de sensurerte avisene.

Den neste utgave av Norske nyheter er datert 7. oktober kl. 11.15 med henvisning til NTBs korrespondent i Stockholm og Tidningarnas Telegrambyrå (TT) i Oslo. Her vises det til en del av de kommentarene som har stått i de kontrollerte avisene, gjengitt tidligere i artikkelen. Ett sammendrag lyder i sin helhet slik:

> *Avisene understreker at det betydningsfulle moment at en lokal representant for Nasjonal Samling har fått uinnskrenket myndighet med hensyn til den norske administrasjon i vedkommende distrikter. Dette er en ekstraordinær tilkjennegivelse fra okkupasjonens aktens (sic) side om at «statsakten» på Akershus den 1. februar i år ikke bare var tom gestus, skriver den nazikontrollerte «Aftenposten»* (Norske nyheter 7. oktober).

Det siteres også fra Fritt Folk som skriver at man må oppfatte dette som et nytt bevis på den oppriktige vilje i tyske kretser til å la Norge bli styrt av nordmenn gjennom Nasjonal Samling.

> *I all sørgeligheten ved undtagelsestilstanden betegner dette et stort lyspunkt. «Morgenbladet» skriver at det ikke er ofte at Reichskommissar tar affære men når han gjør det så er det med en kraftig advarsel til hele det norske folk om at det må være forsiktig i sin opptreden i alle måter og i alle forhold. Måtte en bare legge seg dette på sinne, slutter bladet* (alle sitater gjengitt fra Norske nyheter 7. oktober).

«Det er et interessant trekk ved utgivelsen at den oppdateres flere ganger daglig»

Det virker ikke som Norske nyheter har egne journalistiske ambisjoner utover å referere til det som blir publisert i den kontrollerte presse. Av andre saker i denne utgaven er det en artikkel om at den russiske regjering har protestert mot at svenske myndigheter har arrestert sjefen for det russiske reisebyrå Intourist for spionasje. Det er også referert til den svenske avisen Social-Demokraten om at tyske kretser i Oslo er av den oppfatning at et Stor-Germania bestående av Tyskland, Holland og Norge vil bli proklamert i nær framtid. I motsetning til meldingene om unntakstilstanden er dette stoff som normalt ikke var å finne i den kontrollerte pressen. Men utvalget saker virker tilfeldig sammensatt uten en klar journalistisk prioritering.

Den andre utgaven av Norske Nyheter som kom 7. oktober, ble utgitt klokken 12.00. Der vises det til NTBs korrespondent i Stockholm som publiserer listen over navnene på de ti henrettede etter unntakstilstanden. Det er et interessant trekk ved utgivelsen at den oppdateres flere ganger daglig. Slik har den mer til

3 *Takk til Arnfinn Moland for hjelp til å finne fram grunnlagsmateriale.*

felles med oppdateringer på dagens nettaviser enn den tradisjonelle avisen som bare har en utgivelse per dag. Dette var en av fordelene med å ha enkle publikasjoner med kort produksjonstid.

I et eget telegram med byline Reuter/NTB vises det til at Reichskommisar Terboven har ankommet Trondheim. Det vises også til en tale han holdt der han forsikret om «sitt vennskap med det norske folk» (op.cit.). Hvordan de illegale avisene hadde fått tilgang til materiale fra NTBs korrespondent kan vi bare bare spekulere om. Det mest sannsynlige er at journalister som jobbet i den kontrollerte pressen fikk tilgang til telegrammer fra Reuter og NTB i jobben, og tok dette med seg når de produserte illegale aviser. Vi vet at en del ansatte i NTB distribuerte NTB-telegrammer til den illelegale presse. Denne operasjonen gikk under navnet «Sperretjenesten» (Ottosen 1996:143).

Det vises også til en melding fra Oslo-Kringkasteren der det ble lest opp en melding om at «tiden nå var inne til å «gjøre seg helt kvitt med alle farlige elementer»». Videre heter det at «Mens den tyske hær utkjemper nærkamper, anvender dens fiender – som også er våre agenter til å skape uorden i landet». Her følger nå noe som minner mer om en nyhetsanalyse og et forsøk på å sette det inn i kontekst:

> *Det er som tidligere meddelt blitt påstått at årsaken til unntagelsestilstanden i største delen av Tröndelag fylke og i Grane herred i Nordland er «sabotasjehandlinger som ville satt forsyningene i fare»* (op. cit).

Under en egen mellomoverskrift: «BAKGRUNNEN FOR UNNTAGELSESTILSTANDEN» formidles så fakta om sabotasjehandlingene og her er det en henvisning til Terbovens utsagn, som sa det var nødvendig å gripe inn for ellers ville landets forsyninger bli truet. Og så følger det som faktisk minner om en nyhetsanalyse:

> *Man vet at NS har vært nödt til å gripe til strenge forholdsregler mot sine egne medlemmer i Tröndelag, og at NS-ledelsen har bedt de tyske myndigheter om assistanse ved denne anledning. Den fullmakt Rogstad har fått på det rent sivile norske administrative område viser at en stor opprydning pågår. Det er allerede meddelt offentlig at flere ledende NS-menn er avskjedighet og det vites at et stort antall er anbragt i konsentrasjonsleir, hvilket bekrefter den misnöye som gjör seg gjeldende innen NS. Når NS-avisene understreker betydningen av Rogstads fullmakt er hertil å bemerke at tyskerne selvsagt på egen hånd administrerer selve unntagelsestilstanden. Denne er sikkert et av de vanlige motstöt, tyskerne griper til i tilfellet hvor den norske befolkning har demonstrert sin faste holdning, som for eksempel i saken om «Rikstinget». Rogstad som er en ganske ung mann er meget ærgjerrig og virksom person som flere ganger har gjort seg kjent ved brutal opptreden, blant annet ved den meget omtalte straffeekspedisjon til Selbu.* (op.cit).

I en ny utgave samme dag, datert senere på dagen kl 14.30, trykker publikasjonen Norske nyheter listen over de henrettede som samme dag er publisert i Adresseavisen. Her er det mer utfyllende opplysninger om den enkelte, men ingen dypere analyser om motstandskampen eller oppfordringer til bestemte typer adferd blant vanlige nordmenn. En av de henrettede var den erfarne pressemannen Harald Langhelle. Han var 52 år og blir omtalt som «en fremragende pressemann» (op.cit.). Det ligger mye dramatikk bak denne enkle nyhetsmeldingen. Langhelle var ingen hvem som helst i det lokale pressemiljøet. Han hadde hatt flere tillitsverv i pressen og vært styremedlem i Trondheim Journalistforening og senere medlem av hovedstyre i Norsk Presseforbund. Han ble avsatt som redaktør av Arbeideravisen i Trondheim i 1940. Som bystyremedlem for Arbeiderpartiet ledet han bystyrets aksjon mot den nye naziordføreren. Han ble arrestert flere ganger før han til slutt ble henrettet i Faldstadskogen . Han etterlot seg hustru og fire barn. Hans skjebne kan derfor knyttes direkte til den omtalte unntakstilstanden.

Den 13. oktober, dagen etter at unntakstilstanden ble opphevet, kom Norske Nyheter med en ny utgave datert nr. 4 kl.1. Her vises det til melding fra

Arbeider-Avisen

Det norske Arbeiderpartis dagblad for Trøndelag

Nr. 4 | Abonnementspris: Kr. 3.00 pr. kvartal. | Trondheim lørdag 5. januar 1946. | Ukommer om ettermiddagen alle hverdager | 20. årgang

Norsk-Sovjetrussisk Sambands avdeling i Trondheim får stor tilslutning

Avdelingen konstituert i går — Overrettssakfører Sigvang formann

Den store salen Folkets Hus var overfylt av interesserte som var møtt frem til det konstituerende møte i Norsk-Sovjetrussisk Samband.

Dr. C. W. Lange ønsket på innbydernes vegne den store forsamlingen velkommen og ga en utredning for møtets formål, hvoretter ordet ble gitt til magister Olav Dalgard, som talte over emnet Sovjet-Russland og vi.

Verden lever i ettervenene av en krig med blodsutgydelse som antagelig likeskyldes i historien, og vi er utrolig av mangegrunner. Fondsinnene og distriktene eller arg gjeldende på mange felter, og også hos arbeiderpartene merkere en delde. Det gamle Europa ligger i krampetrekninger. Det gjelder liv eller død for den europeiske kultur, sa taleren.

Nå en skal si noen ord om Europa som den ble utviklet i de siste århundrer, så må en si at Ukraine til Oktoberrevolusjonen. En revolusjon er ikke noe som skapes på grunn av noen få ryttrevakjonærer. Det er en naturkatastrofe som mennskene viven med i og som har dypere årsaker. Mye personlighetsopptrekk, som det også var tilfelle med

Det første stgret for samhandet. Stående fra venstre: W. Lund-Olsen, fru Nette Linge, ordfører Sigvang og general Skrøstad. Stående fra venstre: Direktør Espholm, direktør Kvitvig, majoitet Dalgard og dr. C. V. Lange.

på nye stormakt. Sovjet-Samvældet, så må en få tilbake til Oktoberrevolusjonen. En revolusjon er ikke noe som skapes på grunn av noen få ryttrevakjonærer. Det er en naturkatastrofe som mennskene viven med i og som har dypere årsaker. Mye personlighetsopptrekk, som det også var tilfelle med i den franske revolusjon i 1789. Store verdier gikk til spille i Oktoberrevolusjonen og til-fastnere av menneskeliv gikk tapt, men siden vokste en ny kultur fram.

Det er ingen grunn til å framprovesere en revolusjon, men vi

Fortsettes siste side spalte 1.

220.000 kommer inn under barnetrygden

Proposisjonen fremsatt i statsråd - Loven trer i kraft straks

Oslo (AP). Regjeringen har satt frem proposisjonen om barnetrygd.

Loven forutsettes å tre i kraft straks, d. v. s. så snart den er vedtatt av odelsting og lagting. Alle som er pliktig til sykekryd får et bidrag på 200 kroner årlig for hvert barn fra og med barn nummer to.

En regner med at omlag 220.000 barn kommer inn under trygden, og at utgiftene blir 43,5 millioner kroner årl. Utgiftene dekkes av arbeidsgiverne, som betaler en kvese uka for hver sykelvgd-pliktig arbeider.

Trygden begynner til dem som er pliktig til sykekryd, og finke-

re og småbrukere kommer altså ikke med i denne omgangen. Det vil imidlertid bli arbeidet videre med spørsmålet om utvidelse av trygden.

Fortsettelse siste side spalte 2

Mordet på Ragna Kvålen er oppklart

Gestapo fant selv forbryteren, en tysk soldat og henrettet ham, men fortsatte å leike gjemsel med det norske politi

Gåten om av kriminalkonstabel Ragna Kvålen, Verdal som ble myrdet og skjendet inne i Gjevingsskogen en sommerkveld i 1940.

Den 18. august 1940 fant en gjeter inne i Gjevingåsen en dameskjerf ved vegen. Han fant dette mistenkelig, særlig på grunn av at myrlaken ble stående der meget lenge. Han tok derfor til å undersøke terrenget omkring stedet og fant ganske snart liket av en ung pike. Legemets Rygg og ekstremiteter Armen kom snart tilstede og kunne konstatere at kvinnen var dræpt ved

Iherdig etterforskningsarbeid.

Forbrytelsen skaket opp folket i hele Trøndelag og en hilget på at den heldigvis forbrytelsen måtte bli grepet. Det norske politiet drev også et iherdig etterforskningsarbeid for å få tak i gjerningsmannen. Det tyske politiet la også tilsynelatende dette tvil for dagen og hjalp det norske politiet i deres arbeide.

Man trodde straks at det var en tyskar som var forbrytaren, men ifølge Iherdige undersøkelser blandt de tyske forlegningene kom på Skjørfall lyktes det ikke å finne ham. På denne tiden var imidlertid også mange tyske soldater desertert

Endringer i trålerloven?

Sildefiske med trål utafor 3-mils grensa kan ventes tillatt

Svenske forsøk med glimrende resultat på Fladen grunn

Oslo A.P.

Ekspedisjonssjef Selmer i Handelsdepartementet sier at man har fått opp spørsmålet med fiskeriforbindelsen om å endre trålreglene slik at det blir tillatt å trålе etter sild. Fiskeridirektøren vil sende en notus til Gøteborg for å studere sildefiske med trål. Svenskene melder jo med glimrende resultater trålfiske etter sild, ved Fladengrunn og andre fiskbanker i Nordsjøen.

Når det kommer forslag fra fiskeridirektøren, og hvis departementet gir med på det, vil det bli fremmet proposisjon. Fiske med trål etter sild må sees i forbindelse med ødri ordinære sild- og storsildfiske. Vi kan neppe

ikke selle ubegrensede kvanta sild.

*

Vi har foreløpi uttalelse for konsulent Rønne ved Norges Sildesalgslag, her, som opplyser at årsaken til dette skrift er at svenskene i hele siste høst har trålet etter sild ved Fladengrunn, med meget godt resultat. Enkelte dager benytte det således at de kom inn til Gøteborg med opptil 15.000 kasser sild. Når en da tenker på at svenskene har 75 kilometra veg ved sildа, mens vi vilbare 5, skulle det by på store forskjeller for oss om vi fikk lov til å trålе etter sild.

— Den foreslåede endring av trålerlovens gjelder etter Rønnes me-

ing da bare utafor norsk territorialfarvann?

— Ja. Jeg går ut fra det. Det er likevel ikke sikkert at det blir endring ligger. Trålfiske innenfor norsk territorialfarvannet er ikke nødvendig, fangsten er intensiv nok fra før der. Dessuten tror jeg sildа vil bli lit sildа ved trålfiske. Hvert fall ikke så lit som når den blir fanget med snurpenot, for ikke å snakke om landnot. Trålerlinket sild vil etter min mening først og fremst bli brukt til sildeoljefabrikkene.

Ondartet meslingepidemi i byen

Men færre tilfeller enn i høst

Vi tilspr distriktslege Nissen og spør hvordan sundhetstilstanden er ved tidspunktet.

— Det er som ventlig en lett del forkjølelsessykdommer på denne årstid, svarer stadsfysikus. Det er en del tilfelle av kikhoste og også enkelte tilfelle av r ubensk gulsott.

— Det går ju en ondartet epidemi med meslinger nå?

— Ja, men det er stadelig mindre meslinger nå enn det var i høst. Riktignok er det mak som det er, men i nåværende øjeblikk og november var det meslinger flere tilfelle enn vi har i dag.

— Det er vel alltid en fare for eftersykdommer etter meslinger?

— Ja, det følger ofte med en del dårlige eftersykdommer, som f. eks. lungebetennelse, ørebetennelse o. l. men det som i grunnen er det verste er at nedsvandsfunksjonen med andre ordmer, som f. eks. tuberkulose, blir stadig svekket ikke etter en slik sykdom som meslinger. En bør derfor være den største forsiktighet den første tiden, ikke så en er blitt frisk igjen.

— Til sist, kan en si at sundhetstilstanden for tiden er tilfredsstillende?

Orkan på Møre- og Trøndelagskysten

Søvnløse timer for kystbefolkningen. - Bessaker under vann.

Knuste ruter gjennom gatene i Aalesund

Handelsfedet Bessaker hvor kaianlegget og bussene er helt overvunnet.

Alesund i dag (NTB). En voldsom storm, for ikke å si orkan, har raset over Alesund og distriktet i natt og fortsatte utover dagen. Byens borgere har hatt en meget urolig natt. Larmen fra stormen har holdt dem våkne og natt som det var prestet stormkastene rutene kan så plasslitene singlet i gatene. Mennen sto i en enesto røyk. Brenningen alo over kaianlegg utbrette hårene for store fare. En mengde småbåter ble revet løs fra fortøyningene og begynte å drive, men verre var det med 7000-tonneren «Heimvards som det seg fas og gikk på grunn ved Kvarve, der den ble liggende stygt rammet av

På Valderøy kom en båt i drift og flere småbåter ble slengt på land av stormkastene og brenningen. På Aspøy drev en stor modernc fiskebåt til havs og ingen har sett den siden.

Telegraf- og telefonforbindelsene lid selvsagt sterkt under orkanen, og det var nesten umulig å få telefonforbindelse med Alesund ut på formiddagen i dag.

Voldsomt uvær også på Trøndelagskysten

Uværet har i natt og utover formiddagen nådd Trøndelagskysten. Stormen nådde ved 11-tida i formiddag orkans styrke, og man frykter for at den vil fø-

tatt under vann og en rekner med ytterligere overvannninger.

Vi hadde ved 12-tiden en samtale med vår korrespondent i Bessaker som opplyste at dampskipskaia på det tidspunkt var omflødd og alleen hadde trengt inn i handelsfedete første etasje. Folk var i forminddag beskjeftiget med å få varene bort fra de truede steder. En frykter for ytterligere omfatning idet vannet fremdeles kommer til å stige i omtrent 1½ time. En rekner med betydelig materiell skade på husene som ligger nær dampskipskaia.

Aalesund sitt fra Rørvik i morgen. Den vil få en stri tørn over Folla i det været som raser.

Stormen tiltar i styrke.

Fra Sandviksberget meldes sent i formiddag at stormen har tiltatt i styrke og har orkans hastighet.

En venter lokalbåten på vei nordover i formiddag men den er ennå ikke kommet fram. Det antas også tvilsomt om den vil komme inn til kaien.

Det er ansatt til nytt stormvarsel på strekningen Rørvik—Trondheim.

Stordift ved britiske verft. Nybygging på 3 mill. bruttotonn

Skipene konstrueres etter nye og tildels revolusjonerende metoder

Eksperimenter med rakettdrevne skip

London. (AP)

De britiske skipsrederiene har i dag bestillinger på nybygginger på tilsammen nærmere 3 millioner bruttotonn. Blant de 250 skip, som enten er under bygging eller vil bli bygd i den nærmeste framtid, vil mange bli konstruert etter nye og tildels revolusjonerende metoder. En rekke viktige framstog blir gjort når det gjelder fremdriftsmidlene, en har

abonnementet

Arbeideravisen, utgitt 5. januar 1946.

Svenska Dagbladet om at det har «funnet sted noen sabotasjehandlinger i nærheten av Steinkjer». Det er detaljerte opplysninger om sabotasjeaksjoner som førte til unntakstilstanden. Denne typen konkrete beskrivelser ville sannsynligvis blitt sensurert i de ordinære avisene. Her har derfor de illegale avisene hatt en funksjon som nyhetsformidler av usensurerte (forsinkede) nyheter. Det heter videre at det er usikkert «om disse begivenheter har foranlediget noen henrettelser» (op.cit). Selve sabotasjen ble beskrevet som at «ukjente personer har sprengt i luften pumpeordningen som holdt Malm gruver fri for vann. Etter denne sprengningen har grubene vært fyllt av van (sic.)». Det vises også til en annen aksjon utført av seks engelskmenn som ble satt i land. Det heter videre at: «Tyskerne har i dette distriktet store befestningsarbeider. Etter sabotasjen ble alle engelskmenn tatt til fange og brakt til Trondheim» (op.cit.). Det blir videre formidlet en stemningsrapport fra folkedypet: «Opplysninger om disse tilfeller av sabotasje er kommet fra den andre side av grensen over til den svenske side» heter det, og det legges til at det rår stor sorg og et voldsomt raseri over de henrettelser som har funnet sted og at matsituasjonen er alvorlig.» (op.cit.).

«ukjente personer har sprengt i luften pumpeordningen som holdt Malm gruver fri for vann»

I samme utgave er det en annen nyhetssak under tittelen «TIL UNDERRETNING». Dette er ufyllende informasjon om en av de henrettede, og er også merket «Fra NTB´s korrespondent », igjen er det en svensk avis som er kilden til nyheten:

«Østersundsposten» forteller at Rasmus Skjerpe som var blant de henrettede i Trondheim torsdag i forrige uke var bosatt i Gudå, noen mil fra den svenske grense, hvor hans far var stasjonsmester. Rasmus Skjerpe selv var tegner ved jernbaneingeniørkontoret i Trondheim. Samme dag som sønnen ble arrestert fikk faren underretning om det og undslapp i løpet av natten på en motorrulle til Storlien sommeren (sic) med sin hustru. Noen dager senere fikk han så høre i kringkastingen at hans sønn var blitt henrettet. (op.cit.).

Vi ser at illegale aviser er en plattform for opplysninger og fakta som ble sensurert i den kontrollerte pressen. Formen er nøktern, fri for agitasjon og med lite analyse. Norske nyheter har som case vist at stoffet var satt sammen uten en klar journalistisk bearbeiding eller analytisk kontekst. Avisen bærer preg av å være laget under tidspress der hovedformålet synes å være formidling av fakta som ellers ville vært utilgjengelig for publikum.

Konklusjon

De lovlige avisene hadde en ensartet dekning som viste at pressekontrollen fungerte. Det lille utvalget vi har hatt tilgjengelig av illegale avisene brakte mye av de samme opplysningen, som stammet fra tyske dekreter og NS-propaganda. Men formidlingen i de illegale avisene framsto som umiddelbare og ekte, uten den propagandistiske retorikken som preget de tysk- og NS-kontrollerte avisene. Likhetspunktene i omtalen av unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942 i Fritt Folk og de lokale NS-kontrollerte avisene, vitner om at befolkningen uten tilgang til alternativ informasjon fra ulovlig radiolytting eller illegale aviser, blir eksponert for et svært ensidig og propagandistisk nyhetsbilde.

Leserne av de utvalgte illegale avisene kunne registrere at mange av de samme faktaene som stod i den kontrollerte pressen også ble formidlet av illegale aviser. Men siden de visste at de illegale avisene var skrevet av motstandsfolk, kan vi anta at de bidro til det som framsto som en mer troverdig (om enn primitiv) kontekst. Folk flest visste at de ordinære avisene var underlagt kontroll og de så derfor på det som stod på trykk med en viss skepsis. Vi skal likevel ikke se bort fra at den daglige gjennomkontrollerte nyhetsdekningen hadde sin påvirkningseffekt. Selv de kontrollerte avisene var etterspurte, og vi vet at selv falske

opplysninger og ensidig propaganda er egnet til å påvirke folks holdninger og virkelighetsoppfatning (Ottosen 2009, 2010a). Slik sett kan man si at illegale aviser utgjorde en form for mot-propaganda. Men sofistikert journalistikk var det ikke.

For å trekke mer vidtrekkende konklusjoner om de illegale aviser har karakter av å være journalistiske eller ikke-journalistiske publikasjoner, trenger vi større materiale enn det som her er presentert. Vi trenger også flere komparative studier mellom dekningen i den kontrollerte pressen og illegale aviser av andre hendelser i løpet av okkupasjonstiden.

Kilder

Fritt Folk, oktober 1942, Nasjonalbiblioteket.
Adresseavisen, oktober 1942, Nasjonalbiblioteket.
Nord-Trøndelag og Inntrøndelagen, oktober 1942, Nasjonalbiblioteket.
I krigstid (illegal avis) oktober 1942, Nasjonalbiblioteket.
Norske nyheter (illegal avis) oktober 1942, Norges Hjemmefrontmuseum.

Litteratur

Arntsen, Jan Magne og Harestad, Thor Geir (2012) *Triumf og tragedie - historien om NS-minister Gulbrand Lunde.* Sandnes: Commentum forlag.

Dahl, Hans Fredrik (2010) «Fritt Folk» i Flo, Idar (red.) *Aviser fra A til Å. Bind 4 Norsk Presses historie 1660–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.

Dahl, Hans Fredrik og Ottosen, Rune (2010) «Pressen under krig og nazisme» i Ottosen, Rune (red.) *Presse, parti og publikum 1880–1945. Bind 2 Norsk Pressehistorie 1660-2010.* Oslo: Universitetsforlaget.

Fairclough, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.

Flo, Idar (red.) (2010) N*orske Aviser fra A til Å. Bind 4 Norsk Presses historie 1660–2010.* Oslo: Universitetsforlaget.

Grut, Arnulf (2010) «Adresseavisen» i Flo, Idar (red.) *Aviser fra A til Å. Bind 4 Norsk Presses historie 1660–2010.* Oslo: Universitetsforlaget.

Hjeltnes, Guri (1990) *Avisoppgjøret etter 1940*. Oslo: Aschehoug forlag.

Kraglund, Ivar og Moland, Arnfinn (1987) *Norge i krig. Hjemmefront. Bind 6*. Oslo: Aschehoug forlag.

Kirkhusmo, Anders (1997) *Regionsenter i motstandsarbeidet.* Trondheims historie 997–1997. Universitetsforlaget.

Kirkusmo, Andres (2005) Trøndelag i krigstid 1940–1945. I *Trøndelag historie bind 3. Grenda blir global 1850-2005.* Trondheim: Tapir akademiske forlag.Luihn, Hans (1981) *Det fjerde våpen. Den hemmelige presse i Norge 1940–1945*. Oslo: Universitetsforlaget.

Luihn, Hans (1999) *Den frie og hemmelige pressen*. Oslo: Nasjonalbiblioteket.

Michelet, Marte (2014) *Den største forbrytelsen.* Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Norland, Andreas (2011) *Medier, makt og millioner. Schibsteds historie 1934–2011*. Oslo: Schibsted.

Opdal, Andor (2010) Trønder-Avisa. I Flo, Idar (red.) *Aviser fra A til Å. Bind 4 Norsk Presses historie 1660–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ottosen, Kristian (1994) *I slik en natt. Historien om deportasjonen av jøder i Norge.* Oslo: Aschehoug.

Ottosen, Rune (1996) *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug.

Ottosen, Rune (2009) *VG, Saddam og vi. Et kritisk blikk på nyhetsdekning av krig og konflikt.* Oslo: IJ/Høyskoleforlaget.

Ottosen, Rune (red.) (2010a) *Norsk Presses Historie 1660–2010. Bind 2. Presse, parti og publikum 1880–1945*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ottosen, Rune (2010b) «Jernhælen i redaksjonen. Pressen i det okkuperte Norge.» i Pressehistorisk tidsskrift nr. 13 2010.

Overrein, Per (2010) Nasjonalbladet. I Flo, Idar (red.) *Aviser fra A til Å. Bind 4 Norsk Presses historie 1660–2010*. Oslo: Universitetsforlaget.

Steinkjerlekiskonet 2012. http://www.steinkjerleksikonet.no/index.php?head=5 [nedlastet 22. September 2012.]

Støren, Wilhel K. (1967) *Adresseavisen to hundre år.* Trondheim: Adresseavisen.

Trøndelags historie. Bind 3 (2005). *Grenda ble global 1850–2005.* Tronheim: Tapir akademiske forlag.

Wernersen, C.H. (2006). *Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter. Norsk presse under nazistisk sensur.* Masteroppgave, Institutt for medier og kommunikasjon, Universitet i Oslo.

Noen av de illegale avisene som ble produsert under andre verdenskrig.

Den skjulte kampen for det frie ord

Kathrine Geard
Journalist og fotograf
kathrinegeard@gmail.com

Den som driver propaganda for en fiendestat eller som fremstiller, skaffer seg, eller sprer meddelelser eller andre ting som skader tyske interesser, eller avlytter andre enn tyske eller under tysk kontroll stående radiosendere, straffes med døden – i lettere tilfelle med tukthus eller fengsel.

Rikskommisær Josef Terboven

Den 10. september 1941 erklærer rikskommisær Josef Terboven sivil unntakstilstand i Oslo. Samme dag dømmes klubblederen ved Skabo Jernbanevognfabrikk, Rolf Wickstrøm, og LOs ledende mann, juristen Viggo Hansteen, til døden av en standrett og skytes på Oslo østre skytterlags bane på Årvoll.

Tre andre fagforeningsledere, Ludvig Buland, Josef Larsson og Harry Westli, får også dødsdommer, men de blir omgjort til tukthus på livstid.

En spontan streik hadde spredt seg til nesten femti bedrifter etter at den daglige forsyningen med melk uteble. Men selv om «Melkestreiken» raskt ble avblåst slo tyskerne nådeløst tilbake. Her hadde de påskuddet til å oppnå målet, spre frykt i befolkningen og lamme den voksende motstanden.[1] Men virkningen blir ikke som okkupanten har tenkt seg.

Frie, hemmelige, illegale aviser

Fire dager etter de rystende mordene trer alle tilgjengelige medlemmer i distriktsstyre i Norges Kommunistiske Parti (NKP) i Oslo og Akershus sammen. Kommunistpartiet er intakt som illegal organisasjon og terrorbølgen har bare gjort dem enda sikrere i sin sak. De må styrke pressefronten. Flere frie aviser med et pålitelig innhold er et livsnødvendig våpen for arbeiderklassen. De etablerte avisene er underlagt streng sensur og på seinsommeren hadde det kommet pålegg om å levere inn radioer, i landsdel etter landsdel. De populære norske sendingene fra BBC hadde vært til konstant irritasjon for nazistene. NS-avisa Fritt Folk beskrev sendingene som «eterløgner fra motbydelige giftkilder». Men partikameratene hadde sørget for å gjemme bort en god del radioapparater på mange forskjellige steder. Uten radiolytting er effektiv drift av aviser vanskelig. Og uten tilgang til BBC vil behovet for frie hemmelige aviser bli enda større. De hadde allerede snakket om å komme i gang med flere aviser, produsere i større skala. Nå er de nødt til å sette planene ut i livet.

På møtet deltar Tormod Nygaard, Erling Heiestad, Adelstein Haugen, Lars Nordbø, Christian Hilt og Arne Gauslå. De blir enige om å etablere to nye aviser. Det vil si den ene, Friheten, er egentlig en slags fortsettelse av Folkets Røst, som de fikk i gang tidlig på året. Men det er ikke bare navnet som er nytt. Friheten skal produseres i større opplag og med økt frekvens og skal sorteres under sentralledelsen. Den andre avisa, Radio-Nytt, skal være distriktets ansvar. Organisasjonslederen Tormod Nygaard blir krumtappen i organiseringen av alt det praktiske arbeidet. Han får oppgaven å sørge for nok radioapparater, skrivemaskiner, duplikatorer, skrifter, tilstrekkelig setteri- og trykkerikapasitet og ikke minst, sette egnede folk til de ulike oppgavene. Nygaard er gullsmed, men sluttet å møte på Tostrups verksted allerede for flere måneder siden. Han lever i dekning og er motstandsmann på heltid. De bestemmer at den erfarne pressemannen Christian Hilt skal stå som redaktør for begge aviser.

1 Berntsen, Harald (1995). To liv – én skjebne: Viggo Hansteen og Rolf Wickstrøm. Oslo: Aschehoug.

2524 P

FOLKETS RØST

Nr. 2.

HITLERS SISTE TALE.

Etter utallige spørsmål ikke minst fra det tyske folk selv, lyktes det fredag 3 desember å tvinge Hitler påny frem for offentligheten. Det skjedde ved åpningen av den såkaldte vinterhjelpen.

Talen er lite bemerkelsesverdig; men blir selvfølgelig slått opp som rene "Gudsordet" i den nazi - og nazikontrollerte presse.

Hitler slår denne gang enhver rekord når det gjelder overdrivelser. Det tyder på en omseggripende usikkerhet i den nazistiske propaganda. Det dreier seg om for enhver pris å holde"moralen i den tyske befolkning oppe". Dette er det rette innhold i de hitlerske "seiers"-hylene fra Berlin Sportspalats. På den internasjonale opinon virker hylene svært lite overbevisende. Og nazipropagandaen har allerede på forhånd slitt oss ut. I to måneder har nazistene malt på alle gater og streder at "Tyskland seirer på alle fronter". Det er over 6 uker siden vi leste om at "det ble kjempet i Leningrads gater" og at "byens fall bare var et spørsmål om timer". Vi har forlengst fått plakaten under overskriften "Smadret". Når Hitler nå fastslår at Russland er definitivt slått og at "det aldri vil gjenopstå", så virker det enda mindre overbevisende.

Sandheten er nemlig det motsatte. Det nazistiske Tyskland har forlengst nådd kulminasjonspunktet i utviklingen av sin krig. Det ble nådd etter Frankrikes kapitulasjon ifjor. Etter dette inntrådte stillstanden og i og med overfallet på Sovjet-samveldet og den påfølgende russisk-engelsk- amerikanske alliance er den avgjørende vending begynt Den hitlerske lynkrig 1941 er tapt. Hitlers fraser er ikke istann til å slå denne kjennsgjerning ihjel. Det står nå tilbake for Hitler å TAPE KRIGEN, en utvikling som hele verden - også det underkuede tyske folk - imøteser med lengsel.

Det annet hovedpunkt i Hitlers tale, hans fortvilte anstrengelser for å fremstille seg som den forfulgte, er ikke engang verd en alvorlig omtale. Det er den samme klagesang. Østerrike truet Tyskland Deretter ble de i tur og orden overfaldt av Tsjekkoslovakia, Polen, Norge, holland, Belgia, Frankrike, Jugoslavia,Hellas og Sovjetsamveldet. Og det eneste Nazi - Tyskland ønsket under alt dette var - "likestilling slik demagogi virker som en hån over for de 10 tall nasjoner og omkring 150 millioner mennesker som på kontinentet stønner under nazismens åk.

Det tredje avsnitt av Hitlers tale dreier seg om operasjonene i Øst. Løgnene er for gjennemsiktige. Tallet på fly som er tilintetgjort ble oppgitt til 14,500. Den nazikontrollerte presse opga 22 juni den russiske flystyrke til 5,000 fly i første linje og 5,000 i annen linje. Mere enn denne styrke er med andre ord "tilintetgjort" og allikevel behersker Nazi - Tyskland ikke luftrommet over Sovjet. Tvertom. Hitler opga at 18,000 tanks var satt ut av spillet. Den 22 juni opga den nazikontrollerte presse den russiske tanksstyrke til 10,000. Løgnen er for gjennemsiktig. Men hensikten er å bortlede opmerksomheten fra de virkelige tap som den tyske arme selv har lidd under tre måneders felttog i øst.

Under disse forhold går Nazi- Tyskland inn i den tredje krigs vinter. Året går ut uten et eneste avgjørende resultat for Nazi- Tyskland og langtfra den "endelige" seier som ble forespeilet. Hitlers nye bebudede"offensiv" vil ikke endre denne kjennsgjerning. Det blir den tyngste vinter som Tyskland har gått gjennem og selv Hitlers tale bryter bryter misstemningen blandt befolkningen gjennom. Atter turneres

Fra Folkets røst nr 2, 1941.

Lars Nordbø, sosialøkonom og journalist, går med i redaksjonen for Radio-Nytt. Målet for de to nykomlingene er å komme ut minst en til to ganger i uka. En uttalt ambisjon er å gå over til å trykke avisene. En profesjonelt laget avis vil være et tegn på styrke. En oppmuntrende gave til leserne og et nesepek til undertrykkerne. Men i første omgang nøyer de seg med enklere stensilerte utgaver. Det viktigste er å få nyhetene ut.[2]

Dagmar Eilerth og Radio-Nytt

En av de første Nygaard rekrutterer til arbeidet med Radio-Nytt er Dagmar Eilerth. Hun er en god skribent, med bakgrunn fra partiets kvinneavis Gnisten og som kulturspaltist i hovedorganet Arbeideren. Dessuten er hun en dyktig stenograf. Alt sammen uvurderlige egenskaper når hun nå får i oppgave å lytte på radio og skrive ned nyheter fra Radio Moskva, BBC og svensk radio.

Oslo-partiet har allerede etablert illegale grupper på mange arbeidsplasser rundt i byen, særlig i jernindustrien. En gruppe på Elektriske Bureau skaffer til veie stensiler, papir og annet som brukes til de nye avisene. Nyhetene som Eilerth noterer i samarbeid med sin tenåringssønn Eindride, blir utformet til radiostenogrammer på skrivemaskiner. Deretter sveives stensilmaskinen i gang.

«En profesjonelt laget avis vil være et tegn på styrke»

Midt i oktober er de første numrene av Friheten og Radio-Nytt på vei ut til de distributørene på fabrikker, ved verksteder, på skoler, jernbanestasjoner, og andre steder. Herfra strekker greiner seg langt ut av byen til andre steder i landet.[3]

Radio-Nytt blir på kort tid en avis leserne kan regne med. Den kommer jevnt og trutt. Tyskerne jakter intens for å få tak i avismakerne. Eilerth og sønnen må flytte fra sted til sted en rekke ganger, og må ofte ta til takke med kummerlige arbeidsforhold. Men de lar seg ikke stanse. Avisa fortsetter å komme ut. To ganger i uka, som en klokke.[4]

De er ikke aleine om nye prosjekter. Avisbransjen blomstrer denne høsten. En rekke nye illegale aviser dukker opp. Som London-Nytt, London-radio, Whispering Times, Halv åtte, Norge Vårt Land, Jøssingposten og Avantgarden. Noen enkle, andre satt og trykt på profesjonelt vis.[5]

Alle forsyner de folk med svært etterspurte etterrettelige nyheter om krigens gang, både hjemme og ute. Og som krydder, følelsesladde dikt, vitser på nazistenes og okkupantenes bekostning og ikke minst gjentatte formaninger om å utvise forsiktighet. «Vokt deg for folk som spør og graver om saker som ikke angår dem». Nesten like viktig er oppfordringen til leserne om å bli en del av distribusjonsnettet. «Denne avis skal sirkulere. Når du har lest den, så gi den til en pålitelig kamerat». «Skriv den av og spre den». «Gi det videre». Og det gjør folk. Avisene går fra hånd til hånd. Det er et uendelig sug etter frie nyheter. Det er ikke vanskelig å se når mange har lest en avis. De må ofte bruke tynt og dårlig papir, og avisene slites fort.

Grotid for illegale flyveskrifter

Floraen av nye aviser, trykte plakater og opprop får okkupanten til å reagere. En morgen arbeiderne kommer på jobb, er samtlige trykkerier i Oslo besatt av tyskere i jakten på illegale trykksaker. Skrifttypene

2 Halvorsen, Terje, 2014: I intervju med forfatteren. Halvorsen, Roald (red.) (1988). De trykte illegale avisene 15. Oslo: Falken forlag.

3 Hansen, Egil (1945) Rapport til NKP.

4 Friheten. 15.06.1948.

5 Luihn, Hans. (1999). Den frie hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen 1940-45: En fortellende bibliografi. Oslo: Nasjonalbiblioteket 1999.

Denne teksten er et bearbeidet utdrag fra «Det blir sikkert glede – kamerater i motstandskamp» (2015) av Kathrine Geard.

blir nøye kontrollert. En nervepirrende påminnelse for motstandsfolk på trykkeriene om bare å bruke skrifter som ikke kan spores tilbake til bestemte trykkerier. Det er mange som priser seg lykkelig den dagen over at de har valgt Bodoni eller en annen alminnelig skrift.

Avisvirksomheten er organisert slik at de tre hovedleddene, redaksjon, teknisk produksjon og distribusjon, opererer helt adskilt fra hverandre. Og helst bør det være vanntette skott mellom dem som utfører ulike oppgaver innenfor samme ledd også. De som lytter på radio og skriver ned stenogrammer trenger ikke vite hvem som redigerer avisa. Det er sikrere om satsen blir laget et sted og trykkingen skjer et annet.

Under overskriften «Nye tukthusregler mot det frie ord» kommenterer Friheten den brutale utviklingen.

Den tyske nazismes alminnelige metoder består av terror og rå vold. Et ledd i fremmedveldets forsøk på å forslave det norske folk var kneblingen og ensrettingen av pressen, kringkastingen, kunsten og forlagsvirksomheten. Men forsøket mislyktes, det norske folk vedble å være norsk, det fortsatte enig og samlet arbeidet for å fri landet fra fremmedveldet. Etter det uheldige «lyn»-felttoget i øst, er nazimyndighetene i alle okkuperte land av frykt for nederlaget gått til en skjerping av terroren og voldsmidlene. Unntagelsestilstand, justismord, massearrestasjoner, tukthus og konsentrasjonsleire taler sitt klare sprog. Mest av alt frykter nazigangsterne det frie ord. Derfor ble radioene tatt fra oss. Men det bare økte forbitrelsen, ansporet opprørsånden. Det ble formelig grotid for illegale flyveskrifter og radionyheter, for trangen til sanne informasjoner lot seg ikke betvinge. Nazistene svarte med forordning som setter 5 års tukthusstraff for utgivelse og ombringelse av illegale flyveskrifter, aviser og kjedebrever. Samtidig sattes Gestapos og Quislings sporhunder og angivere i forsterket virksomhet. Arbeidsplasser ble ransaket, en rekke arrestasjoner foretatt, tukthusdommer felt. Men det frie ord lar seg ikke kue. Så lenge det finnes nordmenn igjen i Norge vil de frie ord komme til å lyde, fordi det er et uunnværlig våpen i kampen for landets frihet og selvstendighet.[6]

«Unntagelsestilstand, justismord, massearrestasjoner, tukthus og konsentrasjonsleire taler sitt klare sprog»

Det lages aviser over hele byen. Det skjer hjemme hos folk, på skoler, i gartnerier, i hytter, i kamuflerte verksteder, i hemmelige rom eller i kontorlokaler. Stensilduplikatorer finnes det mange av og de blir flittig brukt. Radio-Nytt holder seg til denne enkle produksjonsformen. Det har sine fordeler, ettersom tyskerne jakter så iherdig på akkurat denne avisa. Det gjør at medarbeiderne ganske ofte skifter tilholdssted. Med stensilering flere steder samtidig, er det enklere å holde det gående. Produsere to stiftede A4-ark, to til tre ganger i uka. Slik vokser Radio-Nytt til å bli en av de store avisene, selv om den ikke er noe imponerende syn. Andre aviser framstilles med ordentlig sats og trykk. Disse avisene, eller nyhetene som kurerene kaller dem, har gjerne fire sider i A5-format. En periode benyttes settemaskiner på legale trykkerier etter arbeidstid. Det er effektivt, men faren for å bli oppdaget større enn om de deler opp produksjonen. Derfor bestemmer de seg for å benytte den gamle metoden, settekasse og håndsats. Det betyr at setteren henter løse blytyper fra settekassa og bygger ord, setninger og hele sider, tegn for tegn. Det er mer tidkrevende, men det kan gjøres av en dyktig typograf på bortgjemte steder.[7]

Når satsen er ferdig, pakkes den inn og fraktes i en veske til et avtalt sted. I området rundt Storgata er det mange ordinære trykkerier. I en av gårdene her kommer en setter som plasserer en veske med ferdig sats på loftet. Alt er i orden om den gamle satsen står der når en ny leveres.

6 Friheten, 25.10.1941.

7 Halvorsen, Roald (red.)(1988) De trykte illegale avisene. Oslo: Falken.

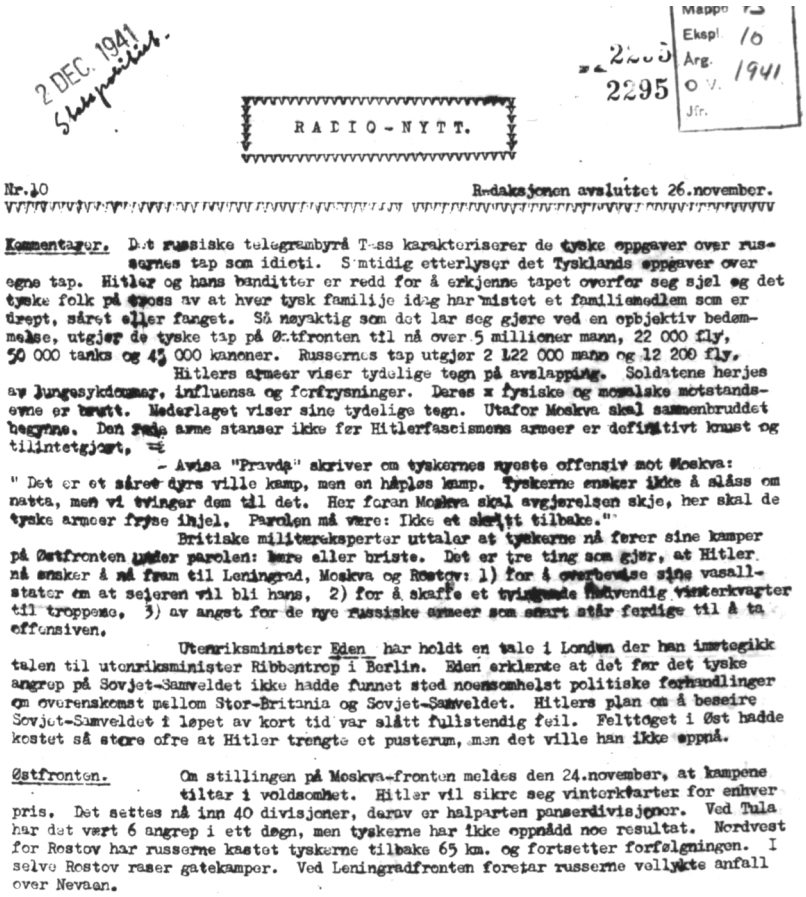

2 DEC. 1941
Skabspolitiet

Mappe
Eksp. 10
Arg. 1941
O. V.
Jfr.
2295

RADIO-NYTT.

Nr.10 Redaksjonen avsluttet 26.november.

Kommentarer. Det russiske telegrambyrå Tass karakteriserer de tyske oppgaver over russernes tap som idioti. Samtidig etterlyser det Tysklands oppgaver over egne tap. Hitler og hans banditter er redd for å erkjenne tapet overfor seg sjøl og det tyske folk på grunn av at hver tysk familije idag har mistet et familiemedlem som er drept, såret eller fanget. Så nøyaktig som det lar seg gjøre ved en objektiv bedømmelse, utgjør de tyske tap på Østfronten til nå over 5 millioner mann, 22 000 fly, 50 000 tanks og 45 000 kanoner. Russernes tap utgjør 2 122 000 mann og 12 200 fly. Hitlers armeer viser tydelige tegn på avslapping. Soldatene herjes av lungesykdommer, influensa og forfrysninger. Deres x fysiske og moralske motstandsevne er brutt. Nederlaget viser sine tydelige tegn. Utafor Moskva skal sammenbruddet begynne. Den røde arme stanser ikke før Hitlerfascismens armeer er definitivt knust og tilintetgjørt.

- Avisa "Pravda" skriver om tyskernes nyeste offensiv mot Moskva: " Det er et såret dyrs ville kamp, men en håpløs kamp. Tyskerne ønsker ikke å slåss om natta, men vi tvinger dem til det. Her foran Moskva skal avgjørelsen skje, her skal de tyske armeer fryse ihjel. Parolen må være: Ikke et skritt tilbake."

Britiske militæreksperter uttaler at tyskerne nå fører sine kamper på Østfronten under parolen: Bære eller briste. Det er tre ting som gjør, at Hitler nå ønsker å nå fram til Leningrad, Moskva og Rostov: 1) for å overbevise sine vasallstater om at sejeren vil bli hans, 2) for å skaffe et tvingende nødvendig vinterkvarter til troppene, 3) av angst for de nye russiske armeer som snart står ferdige til å ta offensiven.

Utenriksminister Eden har holdt en tale i London der han imøtegikk talen til utenriksminister Ribbentrop i Berlin. Eden erklærte at det før det tyske angrep på Sovjet-Samveldet ikke hadde funnet sted noensomhelst politiske forhandlinger om overenskomst mellom Stor-Britania og Sovjet-Samveldet. Hitlers plan om å beseire Sovjet-Samveldet i løpet av kort tid var slått fullstendig feil. Felttoget i Øst hadde kostet så store ofre at Hitler trengte et pusterum, men det ville han ikke oppnå.

Østfronten. Om stillingen på Moskva-fronten meldes den 24.november, at kampene tiltar i voldsomhet. Hitler vil sikre seg vinterkvarter for enhver pris. Det settes nå inn 40 divisjoner, derav er halparten panserdivisjoner. Ved Tula har det vært 6 angrep i ett døgn, men tyskerne har ikke oppnådd noe resultat. Nordvest for Rostov har russerne kastet tyskerne tilbake 65 km. og fortsetter forfølgningen. I selve Rostov raser gatekamper. Ved Leningradfronten foretar russerne vellykte anfall over Nevaen.

Fra Radio-Nytt nummer 10, 1941.

Trykkingen kan skje i det skjulte på legale trykkerier eller på hemmelige illegale trykkerier. På legale trykkerier går trykkerne som lager illegale aviser tilsynelatende hjem etter endt arbeidstid som alle andre, men vender tilbake når banen er klar. Så gjelder det å trykke størst mulig opplag på den tida de har til rådighet. I løpet av natta eller helga. Så må opplaget pakkes og makulatur og andre spor etter nattas arbeid fjernes.

Andre settes inn i apparatet som heltids illegale settere og trykkere. De får en vanlig lønningskonvolutt hver uke med rosa to kroners sedler – quislinger – oppi. Pengene hentes og kvitteres ut på formannskontoret i Oslo Typografiske Forening. Pengene er gitt i frivillig ekstra kontingent fra arbeidsfolk på legale trykkerier til støtte for illegale aviser og kolleger som må jobbe under jorda. Det er heller ikke uvanlig å arrangere lotterier uten gevinst for å samle inn penger til den illegale avisdriften, lønn til dem som jobber fulltid illegalt og støtte til arrestertes familier.

Kurernettet

Å bruke små maskiner på illegale trykkerier er på mange måter et tryggere valg. Den første avisa som produseres slik er Avantgarden. En avis som to AUF-ere, Kjell Kviberg og Hans Luihn, står bak. Det startet med at de skaffet seg litt skrift via en typografkjenning slik at de kunne sette tekstene. Så får de låne en

23 JULI 1942

AVANTGARDEN

SVERIGE OG UBÅTENE

Likesom de øvrige enheter innafor den russiske forsvarsmakt har den røde flåte under krigen hittil gjort en førsteklasses innsats. Særlig gjelder dette Østersjøflaten. Trass i at denne nå siden ifjor høst har ligget kiemt inne ved Kronstad like under munningen av de finske og tyske kanoner, og like i de fientlige flys aksjonsområde har det lykkes å holde flåten som blant annet består av to slagskip, intakt. Den har meget virkningsfullt deltatt i kampene, og når Leningrad har klart å holde stand skyldes det ikke minst de russiske matroser.

I begynnelsen av juli lyktes det russiske ubåter å trenge seg gjennom de finsk-tyske minesperringer og ut i Østersjøen. Sannsynligvis har dette skjedd uten at nasistene har klart å observere det. Riktig nok sendte finnene ut et kommunike etter at ubåtfaren i Østersjøen var blitt et faktum, og lang tid etter at ubåtene var kommet ut, et kommunike hvor det ble meldt at et meget stort antall russiske ubåter var senket under forsøk på å trenge ut. Da løgnen etter tidligere erfaringer er urasjonert i Finnland kan man med sikkerhet gå ut fra at disse meldinger er falske, især etter den kjennsgjerning at massesenkinga av ubåter først ble meldt en uke, muligens to uker etter at ubåtene var sluppet gjennom.

De russiske ubåter sammen med britiske flys minelegging sperret en tid faktisk trafikken mellom Finnland og Tyskland. En rekke båter ble senket, og blant annet ble fergeforbindelsen mellom Sverige og Tyskland over Trälleborg innstilt.

Imidlertid fikk de russiske ubåter også konsekvenser for den svenske skipsfart. Flere svenske båter innkjør svensk territorialfarvann ble torpedert, og det ble funnet rester av torpedoer som skulle være russiske.

Og med dette kom hele den del av de svenske politikere og svenske aviser som ydelig har vist sin beundring for Nasi-Tyskland i voldsom harnisk. Man forsøkte igjen stive opp den sovjetfientlige innstilling blant det svenske folk, en innstilling som den siste tida var blitt betraktelig positivere, først og fremst for dets innsats mot nasistene.

Det russiske telegrambyrå Tass dementerte kategorisk at senkingene var blitt foretatt av russiske ubåter, men også senere ble det foretatt senkinger av ubåter som nesten demonstrativt tydelig viste seg fram før de foretok torpederingen.

Det er mulig at russiske ubåter i et enkelt tilfelle har kunnet senke et svensk skip. En slik mulighet er selvsagt ikke utelukket. Men å påstå at de gjentatte senkinger skyldes de russiske ubåter, det kan bare skyldes godtroenhet eller politisk beregning.

I samme øyeblikk russiske ubåter viste seg Østersjøen burde den svenske regjering ha visst: nå blir svenske båter senket, da Tyskland selvsagt øyeblikkelig ville nytte denne metode til å skape vansker mellom Sovjetunionen og Sverige. De har brukt metoder som er atskillig mere harde og simple i sin krigsførsel, og moralske hemninger kan de vanskelig belastes for.

Den holdning som er inntatt av visse hold i Sverige, og den svake holdning som en rekke svenske politikere og svenske aviser inntar til dette hold, er lite smigrende.

Selv om det er en ny form for nøytralitetsbrudd, så er det et nøytralitetsbrudd å godta en fremmed makts provokasjoner, og å beskylde motparten for dem. Å anbringe femtakkete stjerner på torpedoer, og i så stort antall at de sannsynligvis blir oppdaget er ikke så stor kunst at ikke den tyske rustningsindustri skulle kunne prestere det.

ØSTFRONTEN

Don flyter rød av tyskernes blod.

For 10 måneder siden sto nasistene i umiddelbar nærhet av de områder de nå kjemper om og sendte ut pralende kommunikeer om at nå var kampene på Østfronten i hovedtrekkene slutt. De sender ut mere forsiktige kommunikeer idag, skjønt det allikevel ikke mangler på gloser som «tilintetgjørende slag», «rastløs forfølging», «uoverskuelige mengder bytte» osv.

Nasistenes framstøt er tydelig rettet mot Kaukasus, hvor den ettertraktete oljen finns. Offensivens første mål var byen Voronesj omlag 200 km rett vest for Kursk. Formålet var delvis å besette det viktige jernbaneknutepunkt her for jernbanelinjen Moskva-Rostov, men først og fremst for å skape en basis for videre framstøt.

Det lyktes også for de tyske tropper å trenge seg fram til Don og å skape et «bruhode» ved Voronesj som ligger ved østsida av elva. De meldte den 6 juli at byen var tatt. Russerne har dementert dette, og har rettet voldsomme angrep mot de framrykkende tyske tropper. Det er også lykkes dem å trenge angriperne en del tilbake, og det kan med sikkerhet slåes fast at russerne i alle fall behersker en del av byen Voronesj. Trass i at tyskerne satte opp til 2000 tanks inn i dette område i kampen om videre framrykking fra Don, kan man slå fast at russerne her behersker situasjonen.

Det nyttes fallskjermtropper i stor utstrekking på begge sider. Mens de tyske fallskjermtropper oftest blir tilintetgjort straks de kommer ned bak de russiske linjer, får de russiske fallskjermtropper all mulig støtte av gerillatroppene som opererer bak de tyske linjene.

At russerne klarte å stoppe den tyske framrykking skyldes delvis at de samtidig satte i gang en avlastingsoffensiv ved Orel 300 km lenger N/V. Nasistene måtte i all hast trekke store styrker av flyvåpnet nordover, for å oppnå «likevekt i lufta», som de selv uttrykte det.

Samtidig som da tyske styrker presset på ved Voronesj, ble hovedangrepet rettet sydover, i retning mot Rostov ved utløpet av Don. Områdene byr ikke på noen naturlige forsvarsmuligheter, og russerne valgte å trekke seg tilbake, mens de stadig forsøkte å tilføye fienden så store tap som mulig. Nasistene måtte kjempe om hver by, hver landsby, og russerne dro seg tilbake i full orden. Samtidig ble sterke partisangrupper etterlatt. Og over alt lå det små «selvmordsgrupper» igjen utstyrt med alle slag antitanks våpen, og tilføyet nasistene overordentlig store tap.

Nasistene klarte å trenge seg inn i det viktige industriområde som ligger nord for Rostov, og erobret en rekke viktige industribyer, bl. a. Bogutschar og Milerevo, og har etter eget utsagn klart å trenge en kile inn mot Don like øst for Rostov. Klarer nasistene å utbygge denne kile, vil det si at de russiske styrker omkring Rostov er avskåret fra den russiske hovedarmé vest. Imidlertid har de ryggen fri og vil kunne trekke seg tilbake over Don.

Den tyske framrykking har vært kraftig, og de har besatt viktige områder. Men med den intense forberedelse som nasistene har drevet i hele vinter, måtte man også vente at de ville gå en del fram. Men det kan i alle tilfelle slåes fast at de ikke har oppnådd noen avgjørende seir. Russerne risikerer ikke ennå noe avgjørende slag, og de russiske armeer er framleis intakt. Begge parter har lidd store tap, men nasistene har sikkert måttet betale mest. Det russiske kommunike for 14 juli sier til dømes at nasistene i de ti første dager i kampen om Voronesj hadde tapt 35 000 mann i falne og 167 tanks. I et spesialkommunike sendt ut 17 juli gir russerne et overslag over begge parters tap i de to måneder mellom 15 mai og 15 juli, og som altså også omfatter kampene ved Charkov og Sevastepol: 900 000 tyskere er drept, såret eller tatt til fange, 2000 tyske kanoner mot omtrent like mange russiske, 2900 tyske tanks mot 940 russiske, og hele 3000 fly mot 1350 russiske.

Nasistene forblør ved Østfronten, men framleis har de en meget sterk slagkraft. Nasistene skal ha samlet ca. 50 infanteridivisjoner eller betraktelig over 1 mill. mann i offensiven i syd, videre henimot 6000 tanks (eller halvparten av hele de tyske panserstyrker) foruten en rekke motoriserte avdelinger. Russerne hevder at tyskerne benytter 3000 fly av en styrke på 6500 førstelinjefly (kampfly).

Atter er en nordmann død i tysk konsentrasjonsleir. Olaf Kullmann er det denne gang. Han var en kjemper som levde og døde for fredens sak.

Fra avisa Avantgarden 23. juli, 1942.

gammel presse, en A4-tramper som tilhørte Teknisk museum. De første numrene setter og trykker de selv på loftet på Lilleborg skole. De har litt smått med skrift og kan bare lage to sider av gangen, men de er i gang. Og avisa ser bra ut.

Avantgarden blir raskt populær og etterspurt og Nygaard finner fram til utgiverne. Luihn er skeptisk til kontakt med kommunistene, men Kviberg mener et samarbeid er gunstig. Kviberg mener et samarbeid er gunstig. Det betyr tilgang til mer skrift, og de trenger utvilsomt hjelp til spredning av avisene. Der er ingen bedre enn kommunistene. Deres tentakler rekker langt ut av byen og de sprer mange flere aviser enn sine egne.[8]

En tid har de et slags sentralt pakkeri i et lokale i Trondheimsveien. Her pakkes tusenvis av aviser på kveldstid. Aviser som så distribueres gjennom et svært nettverk med forgreininger i de forskjelligste miljøer. Men mye av det illegale kurernettet som sprer avisene i Oslo er bygd opp rundt bransjer, arbeidsplasser og fagforeninger. Når en avis er trykket og pakket, blir den hentet av hovedkurerer som møter mottakerkurerer på ulike steder i byen. Før de går hver til sitt, avtaler de alltid nytt møtested for neste leveranse. Det gjelder å unngå faste mønstre, unngå å bli gjenkjent. Budene som plukker opp avispakkene leverer dem videre til kontakter på fabrikkene. De møtes i porten, i lagerbygninger, i vaktstua eller i nærheten av fabrikken. Kontaktene på fabrikkene sprer så avisene videre til nye vifter av pålitelige personer. Avisene blir lest på fabrikkene, tatt med hjem av arbeiderne og gitt videre fra hånd til hånd. Gi den videre, ut av Oslo, lyder parolen.

Andre kurerer møter sine kontakter på jernbanestasjoner og andre knutepunkter. Jernbanefolk, bussjåfører og andre med tillatelse til å reise er viktige i apparatet som sørger for langtrekkende spredning.

Partiledelsen ber trykkeriet til Avantgarden påta seg mer arbeid. Til gjengjeld skal partiets apparat distribuere så mange eksemplarer av Avantgarden som de klarer å produsere. Og de har faglærte typografer som kan hjelpe til. Kort etter kommer en liten offsetmaskin med i samarbeidspotten. Nygaard engasjerer Roald Halvorsen til jobben som setter. Han rigger seg til i en hytte på Bestemorstranda ved Bunnefjorden sør for Oslo. Og seinere i et gartneri i Homansbyen.[9]

Foruten Avantgarden produserer offsetmaskinen trykksaker for lærerfronten, kirkefronten, bokutdrag og diverse falske tyske etiketter for gods. Ledelsen i NKP ønsker stadig å utvide kapasiteten og flere settere og trykkerier kommer med i arbeidet slik at både Avantgarden, Radio-Nytt, Friheten og andre aviser får større opplag.[10]

«Det er heller ikke uvanlig å arrangere lotterier uten gevinst for å samle inn penger til den illegale avisdriften»

Safety first

Vinteren 1942 rammes den illegale frie presse av en rekke arrestasjoner. Det brenner under beina på Radio-Nytts redaktør Christian Hilt. Han må ut av Oslo og går i dekning i Drammensområdet. Lars Nordbø må overta som redaktør. Men det varer dessverre ikke lenge. Allerede 14. april blir Nordbø tatt med en radiosender og satt på celle i Møllergata 19. Radio-Nytt står igjen uten redaktør. Nygaard må handle raskt. De må helst unngå opphold i produksjonen. Det er stor etterspørsel etter avisa fra arbeidsplasser. Opplaget er allerede økt kraftig. Det beste nå er å sette inn en mer ukjent person. En som ikke har hatt noen sentral posisjon i NKP. Valget faller på Håkon Flesje, som allerede redigerer en mindre avis. Nygaard oppsøker Flesje med en bunke utskrifter av de siste radionyhetene i veska si. Bunken legger han på bordet og sier med et smil «Her er de siste stenogrammene, og så overtar du redaksjonen av Radio-Nytt fra i dag

8 Kviberg, Kjell (1988). i De trykte illegale avisene.

9 Halvorsen, Roald (red.) (1988). De trykte illegale avisene.

10 Kokaas, Gunnar, 1995: I intervju med forfatteren.

av».[11] En forfjamset Flesje innvender at han ikke greier å redigere to aviser. «Nei, det er heller ikke meningen», svarer Nygaard kjapt. «Du skal bare redigere én avis.»

Dermed er den saken avgjort. Så blir den ferske redaktøren innviet i retningslinjer og stoffprofilen for avisa. Førstesida skal inneholde en kommentar om dagsaktuelle ting. Resten skal forbeholdes nyhetsstoff og parolene. «Kommentarene skal være friske, pågående og liketil og nyhetene så bomsikre at når folk sier de har lest det i Radio-Nytt, skal det ikke lates noen tvil tilbake», sier Nygaard. Han blir sittende en stund i stillhet før han lener seg fram og leverer sitt budskap langsomt og insisterende. «Det er en farlig jobb, dette her. Blir krigen av lang varighet, er det lite sannsynlig at mange av oss som driver nå vil overleve den. Skal vi tenke å holde det gående, må vi være ytterst forsiktige og aktpågivende. Jeg tror vi skal ta med en appell i hvert nummer om å vise forsiktighet. Safety first for eksempel. Der er jo ovenikjøpet engelsk.» Idet han skal gå ønsker Nygaard den nye redaktøren lykke til. «Nå har du fått et kraftig våpen i dine hender. Det står til deg å bruke det.»

«Vinteren 1942 rammes den illegale frie presse av en rekke arrestasjoner»

Papir og skrift

En februardag i 1942 blir den 22-årige typografen og lederen for Hasle Arbeiderungdomslag, Gunnar Kokaas, oppsøkt av Nygaard.[12]

Kokaas jobber på Jens Chr. Gundersens boktrykkeri, der det er et eget monotypestøperi som forsyner trykkeriet med de mest vanlige skriftene det er behov for. Nygaard går rett på sak. Forklarer at de har bruk for hans tjenester. De trenger tilgang til mer skrift for å kunne sette og trykke illegale aviser. Det er ikke bare fordi avisene blir finere rent teknisk. Men fordi det går med store mengder papir til avisproduksjon, papir som må underslås, stjeles. Det er om å gjøre å spare på papiret. En trykt avis betyr mye mer informasjon på mindre plass. Det gjør heller ikke noe at avisene blir lettere å gjemme under transport og hurtigere å trykke i store opplag.

I ukene som følger bærer Kokaas med seg så mye skrift han klarer. Han går forsiktig fram. Besøker ikke lagerreolene med skrifter oftere enn det som er naturlig. Slik får han ubemerket og litt etter litt samlet nok bokstaver og tegn til setting av flere illegale aviser. Den første avisa han forsyner med skrift er Avantgarden. Etter hvert får han andre oppdrag.

Nygaard har fått tak i en trykkpresse og ber Kokaas være med å sette og trykke aviser. Først og fremst en avis beregnet på spredning blant unge, Norsk Ungdom. Den har allerede eksistert en kort stund, med Bergen som trykkeristed. Men på 17. mai slår Gestapo til og arresterer medarbeiderne Ørnulf Slåttelid og Brynhild Strøm. Begge blir brutalt slått i hjel. [13]

Derfor flytter de trykkingen av Norsk Ungdom til Høybråten. Men Nygaard har flere planer for trykkeriet. Her skal også andre aviser som Bonden og Den norske kvinne trykkes. Samt opprop fra prestefronten, lærerfronten og andre illegale krefter som trenger å få trykket sitt materiell.

De rigger til trykkpressen inne i Hygga Tøffelfabrikk i Lundåsveien på Høybråten. Tøffelfabrikken er en liten familiebedrift eid av et dansk ektepar, Marthe og Peter Christensen. Pressen er plassert i et hemmelig lite rom på åtte-ni kvadratmeter. Det er bygd opp en ny vegg med en usynlig dør som kan løftes ut. Trykkeriet er til og med lydisolert og utstyrt med alarm.[14]

Men tyskerne hviler aldri i sin jakt på det frie ord. Okkupantene setter alt inn på å rulle opp avisredak-

11 *Flesje, Håkon. 1945. Som referert av Luihn, Hans i De illegale avisene. (1960). Oslo: Universitetsforlaget.*
12 *Kokaas, Gunnar, 1995: i intervju med forfatteren.*
13 *Titlestad, Torgrim (1997). I kamp, i krig. Riksarkivet: Rapport Thielicke Karlsen (1945). Oslo: Gyldendal.*
14 *Kokaas, Gunnar, 1995: i intervju med forfatteren.*

sjoner og trykkerier. Telefonavlytting og postsensur er intensivert. En egen avdeling for kommunistjakt opprettet. En norsk kvinne gift med en tysk mann, Gertrud Thielicke Karlsen, ble ansatt som kartotekfører og agent i Gestapos avdeling IV IA våren 1942 som spesialist på kommunistsaker.

I det siste har de vært særlig ivrige i jakten på Friheten og Alt for Norge. En dag Gestapo vaker ubehagelig nær de to avisenes trykkeri, kommer Nygaard til Tøffelfabrikken med et nytt oppdrag. Det er viktig, og det haster. De må sette og trykke Friheten og Alt for Norge. Og det må skje raskt, slik at det ikke blir noen merkbar stans i utgivelsene. Tittelhodene er en liten nøtt for Kokaas. De må skjæres ut i linoleum og bli helt like originalene. Men han får det til.

Større produksjon

Det blir med denne ene gangen. De to avisene blir vanligvis ikke trykket i Oslo. Stensilerte utgaver av Friheten hadde vært utgitt trekvart år da partiledelsen fikk spørsmål fra en gruppe virkelystne motstandsfolk i Drammensområdet om ikke de kunne trykke avisa. De som sto bak henvendelsen var en blanding av kommunister og AUF-ere. Da arbeiderpartiavisa Fremtiden ble stanset i 1940, hadde noen AUF-ere satt i gang og laget en ny hemmelig avis. Men de ble stanset av Arbeiderpartiets sekretær i byen og bedt om å slutte med slikt ungdommelig tull. Da den samme sekretæren truet med å varsle tyskerne om de ikke overleverte arbeiderungdomslagets møtebøker til tyskerne, var veien over til kommunistene kort. Fra høsten av var de med på å spre illegale skrifter.[15]

«17. mai slår Gestapo til og arresterer medarbeiderne Ørnulf Slåttelid og Brynhild Strøm. Begge blir brutalt slått i hjel»

Alle de viktigste illegale avisene ble tidlig distribuert i Buskerud. Kurerer tråkket to ganger i uka opp de drøye Lierbakkene og hentet avispakker forskjellige steder i Asker. Andre aviser kom med toget. Men utgiverne i Oslo klarte ikke å levere store nok opplag til å møte etterspørselen på arbeidsplassene i Drammen og omegn. Derfor sørget motstandsmiljøet i byen for at enkelte aviser, som Fri Fagbevegelse og Radio-Nytt ble mangfoldiggjort lokalt. Men kvaliteten på de stensilerte utgavene var så som så. Ideen om å trykke en avis hadde vokst fram over tid. Det var Rolf Pettersen, Arbeiderpartimann og respektert tillitsvalgt på jernebaneverkstedet, som først luftet tanken. Han hadde kontakter overalt og skaffet både setter og avtale med eieren av et legalt trykkeri. Rolfs fortrolige arbeidskamerat på verkstedet, den lokale kommunistlederen Arne Gustavsen, er innviet i planene. Det er også Rolfs bror, Finn Pettersen.

NKP gir drammenserne grønt lys. Dermed går de i gang med å bygge opp kurerruter, skaffe lokale til setteriet, lagerplass og ikke minst sikker tilgang på papir. Det må være et annet papir enn det som vanligvis brukes på trykkeriet. Via en bekjent som er ansatt på en papirfabrikk i byen går det i orden. Smått om senn faller alle brikkene på plass.

Lørdag 25. juli 1942 fyller Finn Pettersen 21 år. Men det er ikke derfor han er opprømt. Grunnen er at de endelig er klare til dyst. Sammen med Arne Gustavsen og setteren Thorstein Bakke har han inntatt stua i en gammel gård i Sundgata. Skriftene og de første manuskriptene hadde kommet fra Oslo, nå må de levere fire sider ferdig sats til trykkeriet. Det blir en lang og strevsom natt. Og det er ikke fritt for at det er tre forventningsfulle karer som søndag morgen ankommer Kai Møllers boktrykkeri, der innehaveren sjøl står klar til å trykke. Synet av det aller første trykte eksemplaret, Friheten nummer 25, er en sjelden glede. De har klart det. Denne formiddagen trykker de 6000 eksemplarer. Snart skal Møller trykke det doble og mer til. Setteriet flyttet de rundt på. Bakke er stø som fjell, selv om arbeidsforholdene ofte er kummerlige. Trykkeriet

15 Pettersen, Finn (1998). Som referert i Død over tyske okkupanter – De norske kommunistenes motstandskamp 1940-1945. (1998) Moss: Informasjonsforlaget.

ligger fast. Det er bare å la pressa gå.[16]

En dedikert kurer har ansvaret for å hente manuskriptene fra redaksjonen på ulike steder i Oslo. Han leverer også den gamle satsen til setteren for gjenbruk, den nye satsen til trykkeriet og ferdige aviser fra trykkeriet til lagerplassen for videre distribusjon. En nerveskakende affære, ettersom han må frakte store mengder aviser gjennom gater fulle av tyske soldater. Men kureren blir aldri stanset. Og trykkeriet blir aldri avslørt.

Det hemmelige trykkeriet i Hygga tøffelfabrikk derimot ble raidet 10.juni 1943, etter at Gestapo hadde klart å komme seg inn på kurernettet. Fabrikkeieren Peter Christensen, kona og datteren ble tatt sammen med setteren Trygve Gulliksen og en kurer. Men Kokaas ble advart og slapp unna.[17]

Dagmar Eilerth og sønnen Eindride drev det illegale «telegrambyrået» bak Radio-Nytt helt til august 1944 før tyskerne fikk kloa i dem. Men Radio-Nytt fortsatte å komme ut helt til frigjøringen. I frekvens og opplag ble den en av de største illegale avisene. Til sammen ble det laget cirka 300 numre.

«utgiverne i Oslo klarte ikke å levere store nok opplag til å møte etterspørselen på arbeidsplassene i Drammen og omegn»

Også Avantgarden kom ut under hele krigen gjennom hele krigen. Første nummer ble trykket i 400 eksemplarer. På det meste var opplaget oppe i 18 000. Som en av få illegale aviser fortsatte Avantgarden etter frigjøringen. Gjennom hele fredssommeren 1945 kom den med ukentlige utgaver.

Friheten fikk etter hvert et normalopplag på cirka 20 000 eksemplarer. Det totale opplaget i løpet av krigsårene var trolig rundt to millioner eksemplarer.[18]

Tormod Nygaard ble skutt på Trandum i 1944. Han var organisasjonsleder i avisa Friheten.

Fra mai 1945 ble Friheten hvori opptatt Radio-Nytt utgitt som dagsavis og erstattet Arbeideren som NKPs hovedorgan.

Innsatsen for de frie krigsavisene kostet dyrt for mange av dem som er nevnt i denne teksten. Blant dem som sto bak Friheten mistet flere livet. Arne Gauslå ble drept i skuddveksling med tyskerne i 1942, Lars Nordbø ble skutt på Trandum i mars 1943, Rolf Pettersen, Arne Gustavsen og Tormod Nygaard ble skutt på Trandum i 1944, mens Ola Hofmo døde i konsentrasjonsleiren Gusen i januar 1945. Erling Heiestad ble sendt til tysk konsentrasjonsleir, men overlevde.

Radio-Nytts Dagmar Eilerth satt på Møllergata 19 fra arrestasjonen til frigjøringen. Sønnen Eindride satt på Møllergata 19 og Grini i samme tidsrom.

Peter Christensen ble skutt på Trandum høsten 1944. Kona Marthe satt på Bredtveit og Grini fra juni 1943 til slutten av januar 1944. Deres 16-årige datter Erna satt på Bredtveit og Grini fra juni 1943 til november 1943.[19]

Teksten er et bearbeidet utdrag fra *Det blir sikkert glede – kamerater i motstandskamp* (2015) av Kathrine Geard.

16 *Bakke, Thorstein (1988) i De trykte illegale avisene.*

17 *Kokaas, Gunnar. 1995: i intervju med til forfatteren.*

18 *Pettersen, Finn. (1988) De trykte illegale avisene.*

19 *Giertsen, Børre (red.) (1946) Norsk Fangeleksikon:Grinifangene. Oslo: Cappelen.*

Som redaktør ledet Arve Solstad sin avis både i nei-kampanjen før folkeavstemningen i 1972 om EEC-medlemskap for Norge og i ja-kampanjen i 1994 for medlemskap i EF. Her sitter han med ja-avisen og nei-avisen, den første i tabloid, den andre i bredformat. Foto. Jørn H. Moen, Dagbladet

Minnetale til Arve Solstad

Gudleiv Forr
Tidligere redaktør, journalist og forfatter
gfo@dagbladet.no

Denne minnetalen ble holdt av Gudleiv Forr ved bisettelsen av Arve Solstad i Vestre Gravlunds nye kapell, 17. juni 2016.

Siste gangen jeg besøkte Arve, noen dager før han døde, var han intenst opptatt av at han måtte ringe forfatteren Arild Stubbhaug for å gratulere ham med dagen. Jeg lurte på om det dreide seg om en stordag – en 70-årsdag eller noe? Men nei, Stubbhaug fylte 68. Arve var altså brennende opptatt av en fødselsdag de fleste bare viser måtelig interesse for selv innenfor nær familie. Jeg oppfattet det ikke en gang slik at de to var nære venner. De samarbeidet i Schwachselskapet, men det hadde jo etter hvert forsvunnet i stillhet. Likevel insisterte Arve på at han ville hilse sin gode, men kanskje noe fjerne venn på åremålsdagen.

Jeg vet jo ikke om det ble noe av denne telefonsamtalen. Men i ettertid lurer jeg på om ikke Arve også hadde en baktanke med en mulig samtale: Han hadde snappet opp at Stubbhaug arbeider med en biografi over den store norske og internasjonalt kjente samfunnsforskeren Stein Rokkan. Her kunne han både vise oppmerksomhet mot en person han hadde arbeidet nært med i noen år, og hadde stor respekt for, samtidig som han kunne høre nytt om en forsker som hadde preget statsvitenskapen som han studerte i sin ungdom og som lå til grunn for den journalistikken han er blitt berømt for.

«Han hadde en sterk og stadig usvekket nysgjerrighet på og engasjement i mennesker»

Begge motivene sier noe vesentlig om Arve. Han hadde en sterk og stadig usvekket nysgjerrighet på og engasjement i mennesker og deres gjøren og laden. Det gjaldt ikke alle, naturligvis. Men det gjaldt folk som betydde noe for ham og samfunnet. I slike menneskelige relasjoner kunne han være sterkt følelsesmessig engasjert, ved sykdom og død kunne han være oppløst i frykt og sorg. Enten det gjaldt gledesdager eller sørgedager, var han ofte den som sto først i køen for å vise oppmerksomhet.

Men han hadde også evnen til å kontrollere sine følelser. Etter noen dager med nedtrykthet, kunne han med sedvanlig rasjonalitet skrive velformulerte minneord over en medarbeider, en kunstner eller andre som sto ham nær.

Denne evnen til engasjert nærhet og rasjonell distanse var det karaktertrekket som også gjorde Arve til en stor miljøskaper der han arbeidet og var sjef, og som gjorde ham til en enestående inspirator for medarbeidere i redaksjonen, som lærer på universitetet og som aktiv deltaker i ulike organisasjoner i og utenfor pressemiljøet. I avisen skulle ethvert tenkelig jubileum feires og være et bidrag til avisens tradisjon. Det skulle gi et løft i hverdagen og sveise oss sammen og bidra til det byggverk som heter Dagbladet.

I redaksjonen var Arve magisteren som samlet sine studenter til seminar om journalistikk, politikk, historie og historier. Slike samlinger var ikke nødvendigvis terminbestemt til visse klokkeslett: Når som helst kunne han samle en flokk rundt seg, i Stortinget, på landsmøter, i korridorer og på andre tilfeldige

Da Solstad fylte 80 år den 15. november 2015 inviterte han til åpent hus i hjemmet i Bygdøy allé, og var lykkelig over det store oppmøtet av gratulanter. Foto: Lars Eivind Bones, Dagbladet

møteplasser. Ofte gikk det over i lystige lag, gjerne om kvelden og gjerne hjemme i den rommelige leiligheten i Bygdøy allé, der han før jul i mange år samlet hele redaksjonen til mat og fest, med tale og samtale.

Han kunne også utvide den identitetsskapende kretsen rundt seg til å omfatte skapende kunstnere som Kjell Aukrust, Hans Normann Dahl og Nils Aas. Etter hver bygde han opp et vidt internasjonalt nettverk av journalister, redaktører og kunstnere i våre naboland som også ble trukket inn i Dagblad-miljøet. Han hadde også et nært og godt forhold til ikke-redaksjonelle medarbeidere, og tok dem med seg til hytta på Pilterud ved Tyrifjorden. Han deltok med liv og lyst i festlige tilstelninger i de ulike avdelingene i Dagblad-huset. Og han avsatte årlig en dag til tur med avisens pensjonister, og planla selv i detalj både reiserute, institusjoner for besøk og tilhørende servering. Også på slike turer holdt han godt forberedte taler og redegjørelser om steder og personer som ble besøkt.

Dette engasjementet i alt menneskelig må han ha hatt med seg fra barndommen. Som bondesønn var Arve jordnær og tradisjonsorientert, i små ting nærmest påholden overfor det vante. Men i familiekretsen møtte han også sansen for den fri tanke og den liberale ånd. Og Dagbladet var alltid referansen når de store spørsmål ble drøftet.

Lokalsamfunnets institusjoner var ellers preget av folkelig styringsvilje og var treningsarenaer for bygdas demokratiske elite. Faren var doms- og skjønnsmann og styremedlem i meieriet og mye annet. Og i den store Skauge-slekten, morens slekt, i Skaun, litt nordøst for Fannrem, traff han folk som talte fritt om både politikk og litteratur. Han kunne dessuten telle folk som Olav Duun, Kristoffer Uppdal og Jakob Weidemann i den noe fjernere familie.

Men framfor alt var lokalmiljøet preget av skoler som bærere av de nasjonale ideer, folkedannelse og bred kunnskapssøking. Allerede på folkeskolen stilte Arve lærerne på prøve med spørsmål og krav om detaljerte svar. På Torshus folkehøgskole, der han gikk ett år, møtte han den frilynte pedagogikken som forkastet pugg og sto for en indre kultivering, og der lærere og elever samarbeidet i et kollegialt fellesskap. Og på Orkdal landsgymnas på storgården Follo traff han ungdom fra hele landet, fra Alta til Lista. Her gikk han på norrønlinja, med vekt på norsk og historie, og med timer i folkeminne og kulturhistorie. Det var en preseteristfabrikk som ennå på 1950-tallet var preget av den første rektor Asbjørn Øverås konkurranseånd: Orkdal skulle være best i landet, eller i hvert fall i Trøndelag.

«Her gikk han på norrønlinja, med vekt på norsk og historie, og med timer i folkeminne og kulturhistorie»

Alt dette til sammen gjorde Arve til en ekte bærer av den trønderske motkulturen. En av hans gymnaskamerater har skildret sitt første møte med Arve: En tidlig høstdag i 1951 kom han gående sammen med den seinere kjente operasangeren Kolbjørn Høyseth opp bakken nedenfor landsgymnaset. Det medeleven la merke til var gummistøvlene og hvordan de to unge herrene beveget seg. Ganglaget var likt, og støvlene var store og rommelige. De var begge som vokst ut av den trønderske jorda, gikk langsomt, avmålt og selvsikkert, og Arve gjerne støyende humørfylt og kunnskapsrikt doserende, ofte også iblandet ord og uttrykk fra drengestua. Om landsgymnaset var grunnlagt på et ønske om at skolen skulle oppøve dugleik og sjølhevding hos landsungdom, ser det ut til at Arve allerede var godt på vei.

I disse åra kunne hans skriftlige stil være knudrete, helt til han forkastet nynorsk som hovedmål. Men språket gjenspeilet tidlig i tenåra en bunn av kunnskap der det var næring å hente for tanken, og som ble formidlet i veslevoksne taler om stort og smått i bygdas forsamlingshus. I studietida finslepte han stilen, ikke minst påvirket av sin beundrede lærer i politisk idéhistorie, Jens Arup Seip. Som journalist ble han også en stilsikker bruker av Dagbladets spesielle målform, Beinset-normalen, radikalt bokmål som han som redaktør fikk avviklet.

Ved universitetet og i Oslo traff han representanter for en helt annen kultur- og åndskrets, folk som hadde tilhørt den nasjonale eliten i flere hundre år. Men han lot seg ikke dupere verken av kjente og ofte nedertyske navn eller deres kunnskaper og politiske syn. Han følte han kunne måle seg med hvem som helst. Med åra ble jo det trønderske og rurale nedslipt. Men han kom aldri helt til å identifisere seg med denne dannelsestradisjonen med utspring i det dansk-norske. Han forble den unike og lykkelige blandingen av dosent og hestehandler, som Arne Hestenes sa.

Som redaktør i Dagbladet bosatte han seg på det vi i avisen gjerne omtaler som beste vestkant, men han søkte i liten grad vennskapelig omgang fra miljøet rundt Frogner. Han beholdt en gjennomført likegyldighet, ja nærmest forakt overfor borgerlige former, som han mente var utenpåklistret stas uten innhold. Og selv om Inger Marie jevnlig tok ham med til skreddermester Bjarne Mathisen i Trondheim, hadde buksene en lei tendens til å få knær. Etter hvert ble de forankret i solide bukseseler, og med underbuksene godt synlige over linningen. Men etter stipendoppholdet ved Universitetet i Lund tidlig på 1960-tallet tok han i noen år i bruk sløyfe i stedet

for slips, og alpelue, som det daværende forbildet Herbert Tingsten i Dagens Nyheter brukte. Arve var altså ikke helt likegyldig til hvordan han framsto. Men Per Martin Bjørung, Engebrets kafés legendariske og rufsete restauratør i 1970- og 80-åra sa en gang at Arve Solstad var en av de få personer han alltid følte seg velkledd ved siden av.

Arve var stolt av sin bakgrunn og sterkt knyttet til den store familiekretsen. Som redaktør dro han hvert år hjem til Fannrem i hele ferien. Da gjennomførte han turneer gjennom slektene, særlig blant de gamle, og fikk nye fortellinger og gamle historier som bare ble bedre og bedre for hvert år. Sommerstid gikk han også sammen med Inger Marie i Trollheimen og Sylane, og var en ivrig markatraver.

Som redaktør søkte Arve gjerne de eldre herrer i redaktørforeningen eller på Stortinget. Og da var han ikke nøye med det ideologiske eller politiske fellesskap. Den meget konservative Høyre-redaktøren Rannik Halle ble en av hans nære venner. Blant folk som hadde levd ei stund fant han en klokskap som var tuftet på nysgjerrighet blandet med erfaring. Nettopp slik ble han også selv etter hvert.

«Våre barn syntes han var cool, og gledet seg til at denne bamsen skulle komme og skape liv og moro rundt bordet»

Men han var også populær hos de helt unge. Våre barn syntes han var cool, og gledet seg til at denne bamsen skulle komme og skape liv og moro rundt bordet og i alle husets rom, også på toalettet der de låste ham inne og han måtte betale for å komme ut. De lærte etter hvert at han var republikaner og syntes det var eksotisk når han reiste seg og skålte for onkel Mulle og andre obskure prinser i familien Bernadotte.

Arve var et sammensatt menneske som satte spor etter seg på mange felt. Som student ble han en framtredende figur både i Studentersamfunnet og i Studenttinget der studentenes velferdstiltak ble utformet og besluttet. Han var utsending til Venstre-landsmøter, tillitsmann blant journalister og redaktører, og i moden alder ble han en veritabel sosial entreprenør som grunnlegger av en lang rekke organisasjoner og institusjoner.

Men først og fremst var han redaktør i Dagbladet. Den tyske dikter og filosof Friedrich Schlegel formulerte for 200 år siden at «Journalistikk er, avhengig av hvordan man driver den, en infami, en utsvevelse, et dagdriveri, et håndverk, en kunst, en dyd». Arve levde opp til alle disse kravene.

Selv likte han å sitere Hamsun, hvis sanger fra diktsamlingen «Det vilde kor» vi hører og leser her i dag. Men Arve hadde festet seg spesielt ved følgende devise fra den store dikter: «Mennesket skal være hjemmefra». Han levde i pakt med dette: Det kunne være Fannrem, men det ble også etter hvert det vakre hjemmet han og Inger Marie i fellesskap skapte i Bygdøy allé. Men ofte glemte han nok at dikteren føyde til: «Mennesket skal også være hjemme». Å påstå det om Arve ville nok de nærmeste protestere mot.

Jens Arup Seip sammenliknet ham en gang med forgjengeren Einar Skavlan, som styrte Dagbladet den første halvdelen av 1900-tallet. Skavlan var nært forbundet med den nasjonale radikalismen som Dagbladet sprang ut av i 1869 og som ble kronet med seier i 1905. Seip minnet om at Arve begynte sin litterære bane med å skrive en magisteravhandling om «Republikanerne i 1905». «Det kan legges en tradisjon i dette, men også en overgang fra lidenskap til kunnskap», mente professoren.

Det var godt sagt, en typisk Seip-formulering som også kunne ha vært Arves. Men kanskje tok læremesteren feil i dette: Arves hele liv er ikke så enkelt å sette på formel. Men går man ham etter i sømmene som privat og offentlig person, representerte Arve Solstad både lidenskap og kunnskap. Det var det som gjorde ham så spennende som journalist og redaktør, som sjef og som venn.

Fra «Storoksen Arve Solstad og Dagbladet» av Christopher Hals Gylseth. Utgitt på Aschehoug i 2011.

Erika Jahr gjorde lang og fortjenstfull innsats i journalistikkens tjeneste.

Takk, Erika, for fortjenstfull innsats

Brit Tangen
Nils E. Øy
Rune Ottosen

Kreftsykdommen har tatt enda ett offer. Denne gang rammet det Erika Jahr, som døde 2. mai 2016, bare 67 år gammel og midt i sitt viktige arbeid som ansvarlig redaktør for Pressehistorisk Tidsskrift. Hun rakk dessverre bare å stå for fire utgivelser, hvorav den siste er den utgaven du nå leser.

Erika gjorde lang og fortjenstfull innsats i journalistikkens tjeneste. Etter kort tid som lærer tidlig på 1970-tallet (adjunkt UiO 1975), var hun etter Norsk Journalistskole (1977) journalist i Østlendingen og deretter i NRK/Fjernsynets opplysningsavdeling, før hun i årene 1979–1982 arbeidet som journalist i Ny Tid. Fra 1983 til 1994 hadde hun en rekke sentrale funksjoner som vaktsjef, distriktkoordinator og redaksjonssjef i ulike redaksjoner i NRK. Hun var dessuten NRKs korrespondent i Stockholm i årene 1987–1989. Etter ett år som fagmedarbeider ved Institutt for Journalistikk, vendte hun tilbake til NRK Radio som redaksjonssjef innenriks i årene 1995–97, og planleggingsredaktør 1997–99, og endelig nok en gang til Institutt for Journalistikk som fagmedarbeider, fram til 2012.

«Hun rakk dessverre bare å stå for fire utgivelser, hvorav den siste er den utgaven du nå leser»

På Institutt for Journalistikk arbeidet hun hovedsakelig med ulike typer skrivekurs, blant dem kurs i ulike journalistiske sjangre. Og hun hadde ansvaret for kurs i analyse og kommentar. Erika hadde flere evalueringsoppgaver for både fagpresse og dagspresse, hun jobbet med journalistisk produktutvikling og idéutvikling for dagspressen og i mange år hadde hun ansvaret for Studiepermisjonsordningens (STUP) språkkurs i Frankrike. I de siste årene hun jobbet på Instituttet, var hun med i Frie Medier-prosjektet, et samarbeide med Utenriksdepartementet om opplæring av journalister i Midt-Østen, hovedsakelig i Jordan.

I 1982 redigerte hun boken Faglig kvinnepolitikk – hvor går LO? (Pax), sammen med Gro Balas, Anne Marie Berg, Brit Førde og Margit Glomm. I 1994 redigerte hun Europaboka for journalister (IJ-forlaget) og i 2004 redigerte hun antologien Kjønn og journalistikk i mediene (IJ-forlaget). I 2007 ble hun uteksaminert fra masterstudiet i journalistikk ved Universitetet i Oslo og Høgskolen i Oslo med oppgaven Hvem satte dagsorden?: Fløypartiene SV og FRP i Stortingsvalgkampen 2005: dekning i Dagsrevyen og Aftenposten.

I 2013 var Erika bidragsyter til boka Formødrenes stemmer – Kvinneliv rundt stemmeretten (PAX), redigert av Audgunn Oltedal og Arnhild Skre, der Erika skrev om sin mormor Hjørdis Kvaløy, som ble utdannet som jordmor allerede i 1915.

I tillegg til å være kvinnepolitisk aktiv, var Erika også engasjert i Norsk Journalistlag, som medlem av arbeidsutvalg og landsstyre i 1991–1993, og som medlem av Norsk Presseforbunds hovedstyre i samme periode.

To av oss, som de siste to årene har sittet som ledere av Norsk Pressehistorisk/Mediehistorisk Forening har hatt et usedvanlig godt samarbeid med Erika. Hun sto fram i redaktørgjerningen med stor innsikt både i historiefaget og i journalistikken, var arbeidsom, idérik og kreativ – noe som resulterte i fire praktutgaver av tidsskriftet de siste to år. Vi har all grunn til å beklage at det ikke skulle bli flere, men i dag går våre tanker først og fremst til Erikas sønn, Audun.

Om bidragsyterne

Henrik G. Bastiansen (f. 1964)
har utgitt en rekke bøker og artikler om norske medier. I 2006 tok han doktorgraden ved UiO med avhandlingen «Da avisene møtte TV. Partipressen, politikken og fjernsynet 1960–1972.» Han arbeider nå som professor ved Avdeling for mediefag ved Høgskolen i Volda.

Hans Fredrik Dahl (f. 1939)
er pressemann, historiker og professor emeritus ved Universitetet i Oslo. Han har tidligere vært kulturredaktør i Dagbladet. Som historiker har han forsket på mediehistorie, ideologiene i det 20. århundre og på annen verdenskrig. Han mottok Fritt Ords honnør i 2000.

Gudleiv Forr (f. 1940)
født på Inderøy, har vært journalist, kommentator og redaktør i Dagbladet, og er nå pensjonist. Han er utdannet cand.philol. med historie hovedfag fra Universitetet i Oslo.

Kathrine Geard
er journalist og fotograf med bakgrunn fra dagspresse og fagbladet Journalisten. I desember 2015 utga hun boka *Det blir sikkert glede – kamerater i motstandskamp*, om en families vågemot og den dyrekjøpte kampen for frie krigsaviser. Året før laget hun dokumentarfilmen *Veien til Eskilstuna*, om delvis samme tema.

Erika Jahr
arbeidet som journalist, korrespondent og redaktør i NRK i mange år, før det i Ny Tid og Østlendingen. Hun arbeidet ved Institutt for Journalistikk som fagmedarbeider og forsker, var redaktør for flere bøker og hadde hovedfag i journalistikk fra Institutt for medier og kommuniasjon, UiO.

Roar Madsen (1962)
er historiker og førsteamanuensis i samfunnsfag ved NTNU-FLT, og har tidligere vært universitetslektor ved Institutt for Historiske Studier (NTNU) og oppdragsforsker. Han har blant annet skrevet andre bind av *Senterpartiets historie*.

Rune Ottosen (f. 1950)
er professor ved Institutt for journalistikk og mediefag ved Høgskolen i Oslo og Akershus, og leder av Norsk Mediehistorisk Forening. Han er blant annet forfatter av *Fra fjærpenn til Internett* og flere studier av journalistikk i internasjonale konflikter. Ottosen var redaktør for bind 2 av verket *Norsk presses historie* (2010).

Per Overrein (1956)
er historiker, statsviter og førstelektor i samfunnsfag ved lærerutdanningen NTNU. Han har skrevet bidrag innen pressehistorie, og er forfatter av avisa Østlendingens historie. Spesielt har han arbeidet med avviklingen av partipressen og pressen under andre verdenskrig. I lærerutdanningen har han analyserte skriving i skolens samfunnsfag og begrepslæringens betydning i faget.

Mediehistoriske skrifter

Nr. 1/2004
Arnhild Skre: «I dag må ingen sitte hjemme». Presse og partilojalitet 1957–1973.

Nr. 2/2004
Øystein Sande m. fl.: Agitasjon og opplysning

Nr. 3/2004
Else-Beth Roaldsø: Å skrive i motvind. Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad.
Hallvard Tjelmeland: Aviser som historisk kjelde

Nr. 4/2005
Norhild Joleik: Albert Joleik – bladstyrar i brytingstid

Nr. 5/2005
Div. Forfattere: 1905 – Nu gjælder det at holde kjæft

Nr. 6/2006
Anne Hege Simonsen: De der ute– vi her hjemme. Utenlandsdekningen i tre norske aviser 1880–1940
Jo Bech-Karlsen På sporet av en glemt stil. Litterær journalistikk på 1950-og 60-tallet

Nr. 7/2006
Tor Are Johansen:«Trangen til læsning stiger, selv oppe i Ultima Thule». Aviser, ekspansjon og teknologisk endring ca 1763–1880

Nr. 8/2007
Guri Hjeltnes (red): «Har de ikke journalister i Aftenbladet lenger når de sender et kvinnfolk?» Kjønnsperspektiv på pressehistorien

Nr. 9/2007
Tor Are Johansen: Hett bly og raske presser. Teknologisk endring i norsk avisproduksjon

Nr. 10/2008
Sidsel Meyer: Så brøt stormen løs. Debatten om beredskapslovene høsten 1950.Bernt Ove Flekke: Eit historisk blikk på «Hele Norges sportsavis»

Nr. 11/2009
Henrik G. Bastiansen: Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall. 1945-2000

Nr. 12/2009
Sigurd Høst: Mye mer enn Akersgata. Norsk pressestruktur 1945 –2009. Navneendring til Pressehistorisk tidsskrift f.o.m. 11.6.2010

Nr. 13/2010
Div. forfattarar: Nordisk presse under andre verdskrigen

Nr. 14/2010
Ivar Andenæs: Halden Arbeiderblad – den siste partiavis
Arnhild Skre: «En kostbar og farlig tid». Vestvendingen i norsk presse 1947–1949

Nr. 15/2011
Leiar: 22/7 – eit pressehistorisk vendepunkt?
Birgitte Kjos Fonn: Da venstresiden ville lage DU-journalistikk
Henrik G. Bastiansen:Portrett av TV-kritikeren Sverre Evensen

Nr. 16/2011
Tor Are Johansen: Orkla Media 1983 –2006. Et medieselskap i konserndannelsenog eier – konsentrasjonens epoke

Nr. 17/2012
Maria Utheim: Engebret-bevegelsen
Peter Larsen: Bergens Tidendes første redaktør

Nr. 18/2012
Rune Ottosen: Pressemannen Johan Falkberget
Jo Bech-Karlsen: Referatets død og intervjuets seier

Nr 19/2013
Tor Are Johansen: Et produksjonssystem i støpeskjeen. Teknologiutvikling i norske aviser 1940 –2010

Nr 20/2013
Elisabeth Eide og Else-Beth Roalsø: Kriminelle, kulturelle, kapable kvinner
Birgitte Kjos Fonn: Ukebladene i 1913
Ragnhild Mølster: «Redaktrices». Kvinnelige redaktører frem til 1913
Gerd von der Lippe: Nanna With – et tilbakeblikk på sportsjournalistikk

Nr 21/2014
Hans Fredrik Dahl: Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling
Henrik G. Bastiansen: Fra konflikt til konsensus? Partipressens fall
Birgit Røe Mathisen: Fra partipresse til lokalisme, lokal journalistikk

Nr 22/2014
Rune Ottesen: Pressen og ytringsfrihtens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig
Anne Hege Simonsen: Den første verdenskrig i to norske aviser
Hans Christian Erlandsen: Rowland Kenney, britisk påvirkningsagent
Nils E. Øy: Jubileumsutstillingen 1914

Nr 23/2015
Ruth Hemstad: Propagandakrigen om Norge i europeisk presse
Odd Arvid Storsveen: Aviser som politiske aktører på 1800-tallet
Marthe Hommerstad: Politisk debatt mellom dannede elite og bøndene
Håkon Harket: 1814 og jødenes utestengelse fra Norge
Nils. A. Øy: Er slangene i § 100 borte etter 200 år?

Nr 24/2015
Haidari: Når blir jeg norsk i medienes øyne?
Døving: Historiens grep om samtiden
Syse: Norsk presses dekning av antijødisk politikk
van Es: Bildet av «muslimske kvinner» i Aftenposten

Navneendring til Mediehistorisk tidsskrift f.o.m. 1.9.2016.

Tidligere utgaver av Pressehistoriske skrifter/Pressehistorisk tidsskrift utgitt til og med 2014 koster mellom 75 og 150 kroner og kan bestilles hos Norsk Mediehistorisk Forening ved Ragnhild Holmen. Send nummeret på utgaven og antall sammen med bestillers navn og adresse til rh@mediebedriftene.no.

Fra 2015 har tidsskriftet vært open access, gratis tilgjengelig for alle på www.mediehistorisktidsskrift.no.

– Generelt mener jeg at vi har for lite reell fagkritikk og debatt mellom norske medieforskere – i hvert fall på trykk, skriver Henrik G. Bastiansen i dette nummeret. Anledningen er en artikkel av Roar Madsen og Per Overrein som ser på partipressens avvikling med nye øyne. Hva var det egentlig som førte til at pressen ga opp tilknytningen til de politiske partiene?

Overrein og Madsen tar særlig for seg Hans Fredrik Dahl og Henrik G. Bastiansens fremstillinger fra Norsk Pressehistorisk Tidsskrift nr. 21, 2014. Overrein og Madsen er kritiske til noen av Bastiansen og Dahls forklaringer på partipressens sammenbrudd. Både Bastiansen og Dahl kommer med sine tilsvar til kritikken, og det blir både fagkritikk, debatt, enighet og uenighet. I forlengelsen av dette skriver Gudleiv Forr om når Dagbladet sluttet å være en Venstre-avis.

Rune Ottosen går tilbake til krigstiden og foretar en nærstudie av hvordan legale og illegale aviser dekket unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942. Hvordan ble en slik dramatisk hendelse beskrevet i ulike publikasjoner som kom ut i det okkuperte Norge?

Kathrine Geard skriver også om andre verdenskrig, og menneskene som sto bak illegale aviser som Radio-Nytt, Friheten, Norsk Ungdom og Avantgarden. Bakmennene som gjorde en innsats ved pressefronten har i stor grad forblitt ukjente mennesker, skriver hun.

Til sist gjengir vi Gudleiv Forrs minnetale til Arve Solstad fra hans bisettelse, og et minneord til redaktør Erika Jahr fra Brit Tangen, Nils E. Øy og Rune Ottosen.

ISSN 2387-3655

Norsk Mediehistorisk Forening

www.medietidsskrift.no